د لوړو زده کړو وزارت
کابل پوهنتون
د ښوونې او روزنې پوهنځی

# د ارواپوهنې ښوونځي

لیکوال: پوهاند گل رحمن حکیم

خټیز کور د بیا رغونې اداره (کور)
Khatiz Organization for Rehabilitation (KOR)

Ketabton.com

د ارواپوهنې ښوونځي پوهاند گل رحمن حکیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ختیځ د بیا رغونې اداره (کور) د خپرونو څانګه، خپرنی لړۍ-۱۷

د لوړو زده کړو وزارت

د کابل پوهنتون

د ښوونې او روزنې پوهنځی

# د اروا پوهنې ښوونځي

لیکونکی: پوهاند ګل رحمن حکیم

د ښوونې او روزنې د پوهنځي استاد

۱۳۷۸ هجري لمریز د کب میاشت/ ۱۴۲۰ هـجري سپوږمیز

PROPERTY OF ARIC
Established 1989

(c) ketabton.com: The Digital Library

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

## د کتاب پېژندنه

د کتاب نوم : د اروا پوهنې ښوونځي

ليکوال : پوهاند ګل رحمن حکيم

ليکګر :صديق الله بدر

خپرونکی : د کور د خپرونو څانګه

مهتمم : ډاکټر محمد فريد بزګر

شمير : ۵۰۰ ټوکه

د چاپ نېټه : ۱۳۷۸ هجري لمريز - کب / ۱۴۲۰ هجري سپوږميز

(c) ketabton.com: The Digital Library

# سریزه:

دا کتاب چې د «اروا پوهنې ښوونځي» تر عنوان لاندې لیکل شوی دی، زما د زیار او هاند نتیجه ده چې وروسته د کلونو تدریس تالیف او د اروا پوهنې د بېلابېلو منابعو له مطالعې څخه، د محترمو پوهانو او مینه والو حضور ته وړاندې کېږي.

دا اثر د لومړي ځل لپاره په ۱۳۷۰ لمریز کال کې، د ښوونې او روزنې دارالمعلمینونو؟ د اروا پوهنې د درېیمو ټولګیو لپاره ولیکل شو.

دا دی هغه اثر د ځینو اصطلاحاتو او کمي او کیفي بدلون سره بیرته د یوې مبسوطې سریزې په زیاتولو سره، په اوسني شکل واوښت.

هیله ده چې په راتلونکي چاپ کې د نورو اصطلاحاتو، نویو طرحو او نظریاتو زیاتولو سره توفیق زما په نصیب شي.

په حقیقت کې د «اروا پوهنې ښوونځي» او پدیدې په هر وخت کې د بشري ټولنې او په خاصه توګه د څېړونکو او روزونکو د پام وړ وي، له ډېرې لرغونې زمانې څخه فیلسوفانو او ټولنپوهانو اروا پوهنه د ټولنې د فرهنګي ودې او پرمختګ لپاره یو بنسټیز عامل ګڼلې او په دې ګروهه وو چې د ځان او په عامه توګه پر ټولنه د انسان له پېژندنې، نشو کولای د هېواد او ټولنې د پرمختګ او لوړتیا انتظار ولرو. د دې منظور د سرته رسولو لپاره د نړۍ نامتو پوهانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «ارواپوهنې د ښوونځیو» د موضوع تاکنې او څېړلو د طریقو لپاره ځانګړې ورانديزونه کړي دي . ځینو په ذهني د سپنین ، د طبیعت په سپړلو او ځینو به په ذهني تصوراتو تاکید کاوه .

په شلمه پېړۍ کې ارواپوهانې په دوو ډلو ویشل کېږي ځینې د تجربي ارواپوهنې او ځینې د عقلي او منطقي ارواپوهنې پلویان ګرځي . دا پېړۍ باید د ارواپي (رواني) ښوونځیو د پراختیا او پرمختګ دوره وشمیرل شي ځکه چې دي ښوونځیو د نولسمې پېړۍ د دوهمې نیمايي څخه بیا تر 1912 پورې په ډېرې چټکتیا سره ، وده او پراختیا وموند ، خپلې څېړنې یې په علمي بنسټ پیل او د زده کړې پروګرامونو ته یې لاره خلاصه کړه .

لیکوال زیار ایستلی چې د هر ښوونځي موضوع او د څېړنې او مطالعې طریقه په لنډه توګه توضیح او بیان کړي .

د دې کتاب سریزه فلسفي ارواپوهنه ، د علمي ارواپوهنې د پیل او پوهیدو لپاره په نسبتاً لنډه ډول شرح کوي . بیا لومړی څپرکی د ارواپوهنې تاریخي سیر بیانوي ، د دوهم څپرکي د تدائي ښوونځي په هکله چې ډېر لرغونی انګلیسي ښوونځی دی او ځینې مطالب یې لاتراوسه د تدریس وړ دي په زړه پورې تطبیقي مواد راټول کړي دي . دریم څپرکی د شعور په هکله درجوړښت ښوونځی » تر عنوان لاندې د ذهني اجزاوو کوچنیو اجزاوو توکي دعناصر ، په هکله معلومات وړاندې کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څېړکی د عمل د اصالت ښوونځی دی ، دا ښوونځی د شعور یا ذهن په کارول او اړیکې یې د چاپېریال سره څېړي . پنځم څېړکی د سلوکي ښوونځي موضوع ده چې په ځانګړې ډول حرکت او د فعالیت کنټرول او اټکل دی . په علمي طریقه تر څېړنې لاندې نیسي . شپږم څېړکی د روانکاوۍ تر عنوان لاندې شعور په دوه ډوله یا برخو وېشي او د ظاهري سلوک اصلي عوامل د شعور په تیاره برخه کې لټوي . اوووم څېړکی د اروا پوهنې دریم بُعد یا دریم قوت « د بشري اروا پوهنې » تر سرلیک لاندې د انسان د سلوک او فعالیت په هکله ، د تجربتي او عقلي اروا پوهنې د اصولو او قوانینو په کارولو سره معلومات وړاندې کوي .

د درنو لوستونکو د اسانتیا په خاطر زیاره ایستل شوې چې د اروا پوهنې د اصطلاحاتو معادلې کلمې په انګلیسي ، د مخونو او د کتاب په پای کې د یوې مجموعې په توګه په الفبايي ترتیب وليکل شي .

په پای کې له محترم اسمعیل یون او صدیق الله بدرې چې د کتاب په ترتیب کې او همداړنګه له ښاغلي فرید بزګر نه چې په چاپ او خپرولو کې یې خاصه پاملرنه کړې ، د زړه له کومې مننه کوم .

په درښت

ګل الرحمن حکیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

# د اروا پوهنې ښوونځي

د پوهنیزو آثارو خپرول د یوې ژبې او ملت د ودې او پرمختګ لپاره ډېر مهم دي. هغه وخت چې پر کابل پوهنتون د جګړې ناتار نه و خور شوی، نو ګڼ شمېر درسي او مرستندوی درسي کتابونه، مجلې او نور پوهنیز کتابونه یې خپرول. دغو آثارو پر خپل وخت د پوهنتون د محصلینو درسي ستونزې خړوبولې او د استادانو د پوهنیزو تجربو او معلوماتو په زیاتون کې یې کارنده رول درلود. د جګړې له کبله د کتابونو او پوهنیزو اثارو خپرول په ټپه ودرېدل. د پوهاند صاحب ګل رحمن حکیم دا علمي اثر هم لږ تر لږه د اتو کلونو په بهیر کې د چاپ جوګه نه شو.

دا اثر چې د اروا پوهنې ببلابیل ښوونځي راپېژني او پر یو شمېر نورو، اروایي مسایلو بحث کوي، د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې پوهنځي کې د یو درسي کتاب په بڼه تدریسېده، چاپ یې د نوموړي پوهنځي محصلینو ته خورا مهم و. د دغې اړتیا له کبله ما له پوهاند صاحب ګل رحمن حکیم سره د دغه اثر د چاپ په باب خبرې وکړې. استاد د دې کتاب یوه لاسکښلې نسخه ما ته راکړه. ما د هېواد ځوان لیکوال او شاعر ښاغلي صدیق الله بدر ته د خطاطۍ لپاره ورکړه. بدر صاحب په ډېره مینه په ورېا ډول دا کتاب خطاطي کړ.

د چاپ لپاره مې د هېواد له ډېر تکړه لیکوال او روغتیا پال ښاغلي ډاکټر محمد فرید بزګر ښخه چې د علمي کتابونو له خپرلو سره ډېره زیاته مینه لري او تر اوسه یې پخپله هم ګڼ شمېر طبي، ادبي او نور پوهنیز کتابونه چاپ کړي دي، هیله وکړه، ښاغلي ډاکټر فرید بزګر زموږ هیله پوره کړه او دا پوهنیز کتاب یې پخپل لګښت چاپ کړ.

زه د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې پوهنځي محصلینو او پوهاند صاحب ګل رحمن حکیم ته د دغه کتاب د چاپ له امله مبارکي وایم او له ښاغلي صدیق الله بدر او ګران ډاکټر فرید بزګر ښخه ډېره مننه کوم چې دا کتاب یې د چاپ جوګه کړ.

په مینه او درناوي

د پوهنیزو او ادبي کتابونو د خپراوي او د هېواد د فرهنګي بډاینې لیوال

پوهنیار محمد اسمعیل یون

۱۳۷۸/ لړم/ ۱۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

# د خپرونکي سریزه

په خپله ژبه د پوهنیزو موادو (کتابونو، مجلو، ورځپاڼو، رسالو، خبرنو، اخبارونو، قاموسونو، اطلسونو، او نورو) نه موجودیت د دې سبب شوی چې افغانان نورو ژبو ته مخه کړي، که د دوی مجبوریت او اړتیا په خپله ژبه رفع شي، هیڅوک به بلې ژبې ته ترجیح ور نه کړي.
پوهه او د پوهې زده کړه دوامداره اړتیا ده، هیڅوک نه شي ویلی چې ګوندی ما فلانی کتاب او یا کتابونه ولوستل او اوس زه په هر څه پوهیږم. په دې مانا چې په یو کتاب یا یو څو کتابونو کې ټوله نني پوهه نه شي راټولیدی. حتی د یوې ځانګړې ځانګې یوه کوچنۍ برخه په یو یا څو محدودو کتابونو کې نه شي راټولیدی. د بېلګې په ډول، همدا اروا پوهنه به په نظر کې ونیسو، او یا همدا ستاسې په لاس کې کتاب به په نظر کې ونیسو، دا یوازې د اروا پوهنې د ښوونځیو په هکله غږیږي، خو د اروا پوهنې نورې برخې لکه د ویړې اروا پوهنه، د خوب اروا پوهنه، د هوښیارتیا اروا پوهنه، د ماشوم اروا پوهنه، جنسي اروا پوهنه، د ښځو اروا پوهنه، د بلوغ د وخت اروا پوهنه، د جګړه ځپلو وګړو اروا پوهنه، د وجود ژبه، د رنګونو اروا پوهنه، د مجرمینو اروا پوهنه، مصنوعي خوب او داسې په سلګونو نورې ځانګې یې په یو کتاب کې راټولول ناشوني کار دی. نو افغانانو ته هم په مختلفو ساحو کې په مختلفو سویو د پوهنیزو موادو اړتیا ده.
له بده مرغه په دې اوږده تپل شوې جګړه کې چې زموږ د کور کوډلې له سولو پرته یې زموږ ټوله شتمني له خاورو سره خاورې کړه زموږ ټول د زده کړې کره سیستم هم ګډوډ شو. اوس باید ټول افغانان لاسونه سره راونغاړي او د خپل هېواد د بیا رغولو ته ملا وتړي، او په ځانګړي ډول د هېواد د ملا تیر او که ووایم بنسټیز عنصر یعنې پوهې ته ځانګړې پاملرنه وکړي. دا کار په یوازې ځان نه کیږي، لکه چې مخکې مې وویل افغانان باید سره لاسونه ورکړي او هر څوک د خپل وس په اندازه په خپل مربوط کار کې ونډه واخلي، چې دا کتاب د دغه عمل ښه بیلګه ده. قدرمن پوهاند صاحب د کتاب د لیکلو دروند بار په غاړه واخیست، ښاغلي صدیق الله بدر په خپلو هنرزیږونکو ګوتو خطاطي کړ، د پوهنیزو او ادبي کتابونو د خپراوي او د هېواد د فرهنګي بډاینې لیوال ښاغلي محمد اسمعیل یون په وسیله کتاب ما ته راورسید، او موږ هم د خپلو ډیرو محدودو امکاناتو څخه په استفادې کتاب چاپ کړ، یانې هر یوه خپلې وسې کار وکړ، او دا کتاب یې د چاپ جوګه کړ.

بنا

(c) ketabton.com: The Digital Library

قصه نوره نه اوږدوم، د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې خوږو محصلینو او دروند او قدرمن پوهاند صاحب گل رحمن حکیم تــه د دې پــه زړه پــورې کتــاب مبـارکي وایم، او پــه ټولــه افغاني مینه یې د افغانستان د زده کړې او پوهې لوی کانون د کابل پوهنتون ته، چې ډیرې سختې شپې ورځې په تیرې شوي دي، ډالۍ کوم.

په دې هیله چې د دې کتاب هر لوستونکی دومره ستر شي، چې نور افغانان په ویاړ ووایــي، چې فلانی افغان دی، د سترگو تور محصله ستاسې د پوهنځي په څنــگ کـې د افغـان سـید جمال الدین مقبره ده، هغه یوازې د افغانانو ویاړ نه بلکې د سیمې ویاړ دی. زه غواړم چـــې د دې کتاب هر لوستونکی د سیمې ویاړ شي.

په خورا درنښت

ډاکټر محمد فرید بزگر

د ختیځ د بیا رغونې (کور) مشر

(c) ketabton.com: The Digital Library

# نیولیک


لومړی څپرکی ........ (۱)

فلسفي ارواپوهنه ........... (۱)

سقراط ........ (۴)

افلاطون ....... (۵)

ارسطو ..... (۷)

اپیکور .... (۱۲)

زنون .... (۱۳)

دوهم څپرکی ...... (۱۶)

د علمي ارواپوهنې تاریخي سیر .... (۱۶)

لومړۍ مرحله ....... (۱۶)

دوهمه مرحله ....... (۱۷)

دریمه مرحله ...... (۱۷)

د علمي طریقې نیمګړتیا (۱۹)

د نوي سیستم یا فکر پیدایښت (۲۰)

د ارواپوهنې د ښوونځیو فهرست (۲۲)

دکارت ......... (۲٤)

هابس ........ (۲٤)

(c) ketabton.com: The Digital Library


د نولسمې پېړۍ اروا پوهنه (۲۶)

دریم څپرکی .... (۳۲)

د تداعي د اصالت لرغوني ښوونځي (۳۳)

د اصالت تداعي مخکښان (۳۷)

د اصالت تداعي متأخر ښوونځي (۳۹)

هربارت (۳۹)

د هربارت د پیدایښت له نظریې څخه ګټه (۴۲)

د زده کړې مرحلې د هربارت له نظره (۴۳)

د ابینګهوس د تداعي نظریه (۴۵)

د اصالت تداعي نني ښوونځي (۵۰)

تارندایک (۵۱)

د پاولوف شرطي .... (۵۴)

څلورم څپرکی: د شعور جوړونکي ښوونځي (۵۸)

د اروا پوهنې جوړښتي ښوونځي (۵۸)

د تیچنر د عقاید و اصول (۶۳)

د عمل د اصالت ښوونځي (۶۸)

د جیمز انګل څېړنه (۶۹)

د ژوند د بقا اصل (۷۲)

د جان ډیوي د څېړنې طریقه (۷۴)

ادراک د جان لاک له نظره (۸۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ویلیام جیمز اروا پوهنه «۸۲»

پنځم څپرکی «۸۶»

دسلوک د اصالت ښوونځی «۸۶»

د واتسن سلوکي نظریه «۸۶»

دسلوک علم د سکینر له نظره «۹۵»

د طبیعت او انسان اړیکي «۹۶»

دجبر او سلوک رابطه ....... «۹۹»

شپږم څپرکی «۱۰۵»

دګشتالت ښوونځی «۱۰۵»

دګشتالت څرنګوالی او اهمیت «۱۰۵»

دشکل او ځمکي نقش ....... «۱۰۹»

دګشتالت د ښوونځي قوانین «۱۱۱»

دجامعیت یا تعادل قانون «۱۱۱»

دمجاورت قانون «۱۱۲»

دمشابهت قانون «۱۱۳»

دپیوستون قانون «۱۱۳»

دنیک پیوستون قانون «۱۱۴»

زده کړه دګشتالت له نظره «۱۱۴»

د ادراک اهمیت په ګشتالت کي «۱۱۵»

دبصیرت نقش «۱۱۶»

(c) ketabton.com: The Digital Library


| | |
|---|---|
| د سلوک او زده کړې اړیکې | (۱۱۶) |
| د ښوونې فضا | (۱۱۹) |
| رواني چاپېریال | (۱۲۱) |
| اووم څپرکی | (۱۲۴) |
| د روانکاوی ښوونځی | (۱۲۳) |
| اتم څپرکی | (۱۲۷) |
| د اروا پوهنې دریم قوت | (۱۲۷) |
| هیومانیزم | (۱۲۷) |
| بشري اروا پوهنه | (۱۲۸) |
| اصطلاحګانې | (۰) |
| اخځونه | (۱۳۲) |

# لومړی څپرکی

## سریزه :

## فلسفي اړوا پوهنه

لرغونو یونانیانو په خاصه توګه له سقراطه څخه د مخه فیلسوفانو علم د کائیناتو په پېژندلو پیل کړ . د دې زیار ایسته چې د نړۍ راز درک او لومړی جوړونکې ماده یې پیدا کړي یا په بل عبارت له سقراط نه د مخه فیلسوفانو غوښتل پوه شي چې او ووینې چې نړۍ له څه شي څخه جوړه شویده .

هر یو فیلسوف د یوه آر (اصل) پر اساس یو له دغو موادو څخه لکه اوبه ، هوا ، اور او خاوره د کائیناتو د کوچنۍ ذرې او لومړي واحد په توګه وپېژانده او لومړی عنصري سیستم یې را مینځته کړ دې فیلسوفانو به دا انګېرله چې د خارجي جهان ظاهري بڼه او صورت ترکیبي جنبه لري او ډېر پېچلی معلومېږي ، خو که تحلیل او تجزیه شي نو ساده او آسانېږي . دې پوهانو به دا ادعا هم کوله چې موږ خارجي جهان هغه وخت پېژندلی شو چې ترکیبي واحدونو ته یې ورننوزو د همدې ګروهې (عقیدې) پر اساس فزیکي څېړنې پېړه پېړه دوام په حریم کې پاتې شي ، بیولوژي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هر ژوندي موجود (ارګانیزم)، جوړونکی واحد ته سلول یا ژوونکه (حجره)، وویله او د اروا پېژندنې د فیلسوفانو له اصولو سره ساده تصور، احساس او د بنیادم سلوک، د ذهن د جوړونکي واحدونه، اصلي ار (موضوع)، نه ده، بلکې هغه شریکه طریقه ده چې په ټولو کې باید یو ډول وي. دوی په دې باور وو چې که موږ پوه شو چې پنځ (طبیعت)، له ساده اړیکو څخه جوړه شوې دی، نو کولای شوی چې د ترکیبو (اجزاوو)، د ترکیبولو طریقه یې هم پیدا کړو او که اجزاوې ولرو نو کولای شو چې ټول (کل)، هم د اجزاوو له ترکیب څخه جوړ کړو.

بله پوښتنه چې د فیلسوفانو ذهن او پاملرنه ځان ته راګرځوله دا وه چې څنګه کولای شو په حال او احوال وپوهېږو او پېژندګلوي پیدا کړو، دې پوښتنې په لومړي سر کې روحي او رواني بڼه نه درلوده او مطلب یې دا نه وو چې څنګه زده کړه کوو، بلکې د پوهنې صحت او اعتبار متوجه وه. خو هغه دې فلسفي بحث ورو ورو د اروا پېژندنې د بحثونو لپاره لار پرانستله او دا پوښتنه را منځته شوه چې څنګه زده کړه او پېژندګلوي تر سره کیږي، همدا ډول بحثونه د دې سبب شول چې په لومړني یونان کې سوفسطایان را پیدا شي. نو ویلای شو چې سوفسطاییان د معرفت د بحث مخکښان لار ویان دي. دې ډلې فیلسوفانو نوي اندونه او نظریات را منځته کړل. په لنډ ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید ووایو چې همدوی د فلسفي بحث او علمي اړیکو ته چې د کائیناتو او بشري نړۍ په هکله و ، بدلون ورکړ او د انسان په باب یې راو-ګرځاوه چې عامه توګه دا یوه اړوایي یا رواني څېړنه توجیه او تعریفولای شو . دې پوهانو ، فلسفه د وسیلې په توګه وشمېرله او په دې باور شول چې نور باید د ژوند او هغې پایلې په هکله چې د حیات په فلسفه کې نغښتې ده وغږېږو . نوځکه خطابې تدریس د یوې وسیلې او د ژوند د تجربې په توګه پیل شو . د همدې فلسفې پر بنا د دې فیلسوفانو له منځه د خطابې د ښېګڼو مربیان راپورته شول او د عقل او ذکاوت په نقادي او د علم او پوهې په صحت او روغوالي یې پیل وکړ . خو له دې فیلسوفانو څخه ځینو هغې ته لاره غوره کړه ، زښت او ځیرن یې ، نرم او ښایسته او بد او ناوړه ، نیک او ناروا ښکاره او وړپېښول ، د هغې ورځې له نغښتې سره سم ، سوفسطایانو فصاحت او بلاغت د خطابې سره یوځای کړل . نو خطابه د ژوند غټه وسیله او د هغه وخت ډېر عالي هنر وګرځېد . دوی به ویل چې موږ رښتني علم ته نه رسېږو نو باید د ژوند په علم او همداسې په ټولنه کې د کامیابۍ او بریالیتوب په لار پوه او بریالي شو او دا بریالیتوب د خطابې په فن کې نغښتې دی دا نظریه لا اوس هم د ځینو نتیو اړواپوهانو له ګروهې سره برابره والی لري .

دې نظریې سره سم د مسایلو عوارضو او تظاهر ته پاملرنه

راکرځي ، د وضعې او جریاناتو پېژندنه د ژوند د ګټو په خاطر مطالعه او څېړل کېږي .

سقراط : په دغه زمانه کې وچې سقراط ( ۴٦٥ - ۳۹۹ م ) که څه هم له سوفسطایانو سره مخالف او د هغوی خطاوې او تېروتنې یې څرګند ولې خو په یوه موضوع کې یې له هغو سره شریکه او مشترکه وجه درلوده ، هغه دا وه چې انسان څو ځان و نه پېژني د کائیناتو په هکله باید بحث او مناقشه و نه کړي دې ځای کې د سقراط موخه دا نه وه چې مونږ د نړۍ په احوال او علم نه شو پوهیدی . مطلب یې دا دی چې خلک باید په هغه شي چې د ربنتیا او حقیقت پیدا کول او کشف په ځان پېژندنه او د ښو او خپو بالل انسان ته دیره ښه مقدمه او وسیله برابروي چې د نړۍ حالات او وضع تحلیل کړي . بل دا چې انسان باید خپلو همنوعو سره ژوند وکړي . نو ځان پیژندنه په څیړونو کې یو طبیعي امر او پدیده ده .

سقراط دا دعوه هم کوله چې انسان داسې پوهې ته اړتیا لري ځکه چې همدا ډول پوهه انسان ته ځواکمنوي چې خپله دنده وپېژني او پرهیزګاري وکړي . د سقراط په ګروهه پرهیزګاري د پوهې معلول دی ، ټولې ناخوالې او بدبختۍ د ناپوهۍ او جهل نتیجه او ثمره ده . سقراط عقیده درلوده چې پوهه د انسان په فطرت کې بالقوه وجود لري او د پېژندګلوۍ هسته په بدن کې موجود ده ، باید وده ورکړل شي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقراط به ویل چې انسان یو اخلاقي موجود دی، همدې وینا هغه یې ممتاز او مشخص شخصیت ګرځولی و.

سقراط به ویل چې د انسان په تحلیل کې باید هغو اړیکو ته چې د همنوعانو او د دولت سره یې لري پام ونه وشي. د دا نظریې په لحاظ د اوسنیو سلوک پیژندونکو له نظر سره یوشان ده ځکه چې د سلوک د ښوونځي طرفداران هم دې ګروهه دي چې باید د انسان د آخذې د دستګاه ارتباط له محیط سره وڅیړل شي ولې باید پام ولرو چې د سلوکي ښوونځي پیروان د فرد یا شخص فزیکي چاپیریال ته ډیره پاملرنه کوي، خو سقراط تر هرڅه د مخه د انسان ټولنیز چاپیریال ته ډیر علاقمند و.

په دې ورو ستیو کلونو کې د اروا پوهنې علم هم دا طریقه وړاندې کړې چې ټولنیزه اړیکه مهم ګڼي او اخلاقي مسئلو ته پاملرنه کوي، له همدې کبله ټولنیزه اروا پیژندنه را منځته شوه او لري نه ده چې د اروا پیژندنې په ټوله برخه خپل سیوری وغوړوي.

## افلاطون:

پوهان پوهیږي چې د سقراط ډیر منلی او لوی شاګرد افلاطون (428-347 ق) دی. که فلسفه په مشایي او اشراق وویشل شي نو افلاطون د دوهمې ډلې په سرکې راځي او مقام

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې لوړ دی ، دی لومړنی شخص دی چې د ذهن او مادې ، د بدن او نفس تر منځ یې توپیر وکړ او ثنویت یې رامنځته کړ. په بل عبارت د انسان وجود ته یې د ثنویت په سترګه وکتل ، دا نظریه د تاریخ په اوږدو کې د فیلسوفانو د پاملرنې وړ وګرځیده او لا ویلی شو چې د فلسفې اساسي بحث پدې محور څرخیږي .

افلاطون عقیده درلوده چې د معقولاتو نړۍ ډیره عالي نړۍ ده ، چې فرد کولای شي ځان پرې مشغول کړي او ډیر لوړ بشري امکانات له نظره تیرکړي . افلاطون باورلري چې دده معقولاتو په سیر او د بهرني نړۍ په مشاهده کې ، تصوراتو او اشیاو ته پام وګرځاوه او د دوی تر منځ یې توپیر پیدا کړ . دی ادعا کوي چې تصورات په عقل او شیان په حواسو درک او پیژندل کیږي . دی وایي چې معقولې چارې معتبرې دي او محسوس هغه دومره اعتبار نه لري دا اشاره هم کوي چې معقول امور کمال ته نژدې دي . او د کمال دا سې حالت بنیي چې په هیڅ ډول په محسوساتو د درک وړ نه دي . د مثال په ډول د ښایست تصور یې زیانه دی او همیشه وي خو ښایسته شیان په بل ارتباط ښایست لري ، دا تغییر کوي ، ناقص دی او تلپاتې حالت نه لري . نو ځکه د افلاطون په نظر کامل ، ثابت مطلق او معتبر امورات ، عقلي امور دي او متغیر ، متحرک ، ناقص امور چې محسوسات دي اعتبار نه لري .

په بله وینا واقعي نړۍ ، معقول عالم دی او محسوس عالم هغه عالم صورت دی . ماده او شیان د تصوراتو محل دی.

افلاطون خپله له طبیعت د انسان څخه پیل او هغه یې د خپلې اروا پوهنې د بحث مقدمه او سریزه وګرځوله . افلاطون وویل د انسان د طبعي اصیل استعدادونه درجه بندي کیدی شي . د انسان تر ټولو اصیل استعداد ، او داخلي نیرو عقل دی چې ځای یې سر دی . دوهم استعداد یې ، جرئت او زړورتیا ده چې ځای یې په زړه کې دی او د انسان بل استعداد شهوت دی چې په نس کې ځای لري . افلاطون دا درې قوې د نفس اجزا ګڼي ، نو ځکه د هغه عقاید د ذهني استعدادونو د مکتب له طرفدارانو سره ورته والی لري . همداسې افلاطون فردي توپیرونه او د افرادو د استعدادونو تر منځ توپیر ، تشخیص کړ او د جمهوریت په کتاب یعنې په مدینهٔ فاضله کې یې یادونه وکړه چې افراد باید خپلو استعدادونو سره سم کارونو ته منصوب او وګمارل شي . نو د دې اصل سره سم هغه خلک چې په عقلي لحاظ له نورو څخه لوی دی، نو باید د حکومت په ډله او هغه خلک چې له نورو څخه زړور او ډیر جرئت لري د جنګیانو په ډله کې داخل شي او هغه خلک چې په ژوندکې یې له خوراک او خوب څخه په بل څه نه پوهیږي بنا یې د کسبیانو ـ بزګرانو، کارګرانو او مریانو ډله جوړه کړې . د افلاطون د اروا پېژندنې یا اروا پوهنې دا اړخ په نوې اروا پېژندنې اغیزه لري او

(c) ketabton.com: The Digital Library

او علمي اعتبار يې لېږ دی.

مخکې مو اشاره وکړه چې که فلسفه په مشايي او اشراقي برخو وویشو نو افلاطون د اشراقي فلسفې د سرکښه ده. نو اوس باید یادونه وکړو چې د هغه شاګرد یعنې ارسطو (384-322 ق م) له یوه اړخ څخه د هغه رقیب او د هغه په مقابل کې ځای لري.

ارسطو د مشايي فلسفې مشر او هغه څوک دی چې د نړیوالو د خلکو د عقاید و او افکارو محور یې په کلو کلو څرخولی دی.

دې پوه او عالم د خپل استاد نظر چې معقولات د بل عالم یا جهان څخه دی، نه قبلوی او دا ادعاکوي چې ذهني یا عقلي امور هم د طبیعت په نظام کې د بل هر عادي امر پیدایښت په شان دی. که ذهن او ماده یو د بل سره توپیر هم ولري نو هغسې توپیر نه دی چې افلاطون یې وایي. د ارسطو په نظر نړۍ باید د مادې او صورت په لحاظ توجیه شي. ارسطو په بل لحاظ هم د استاد له نظر سره اختلاف پیداکړ. ده د خپل استاد په خلاف چې حقیقت یې په کلیاتو او معقول عالم کې لټاوه د خپل عمر دیر وخت د عالم مثل په څېړ ګانه او داپې ویل چې باید هیني، واقعي او طبیعي چاروته پام رنه وشي نو ځکه د افلاطون نظر یې قبول نه کړ او لا د هغه په رد ولو او ابطال کې یې زیار وکیښ او په دې باور شو چې مادې او صورت ترمنځ د ومره واټن نه شته او نه شو کولای هغه دواړه یو له بل څخه بېل او جلا کړو ځکه چې یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بل سره تېرلي او دد ې يادونه يې هم وکړه چې صورت په مادي اجسامو کې څرګندېږي او ځانګړی جوهر نه دی . ماده په بالقوه توګه صورت دی . د صورت جلوه په ماده کې یا په بله وینا د مادې او صورت اتحاد عبارت له حقیقي شي څخه دی . د مرمرو ډبره بالقوه مجسمه ده ، او مجسمه صورت دی چې د مرمر په ډبره کې څرګندېږي .

هغه تفسیر او توجیه چې ارسطو یې د علیت د قانون په برخه کې لري د هغه له ګړ وجې سره چې د مادې او صورت په برخه کې یې لري اړخ لګوي او نښتې دي او یو که لري .

ارسطو په دې ګروهه و چې صورت له مادې څخه جلا وجود نه لري خو یوه استثنا یې په دې برخه کې جائز شمېرله . هغه داوه چې ، کامل وجود ، غایي صورت او یا علت العلل ، مافوق د مادې له هستۍ څخه دی . نو ځکه باید صورت محض وي او ځکه چې ټول مادي چارې د خپل صورت د تشخیص لپاره ، په حرکت کې دی نو دا غایي صورت د ټولو مطلب او د ټولو امورو معبد دی او داسې هدف دی چې ټوله نړۍ یا جهان د هغه لوري ته په حرکت او تلاش کې دی . د دې اصل په بنیاد ټول طبیعي چارې حیواني نفس او د انسان طبیعت د دې غایي د مقصد لوري ته په خوځو او خپرېدو لګیا دی .

د ارسطو د اروا پوهنې یو له اصولو څخه چې د دې عصر

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ارواړو څخه سره اړخ لګوي دا دی چې د ماده او صورت
نسجونه سره اوبدلي او یو له بل سره اړیکې لري . ارسطو
د دې مطلب په ایضاح کې وایي که بدن له سترګې سره تشبه کړو
نو نفس یا روح یا اروا د لیدو سره شباهت لري .

په بله وینا د بدن او اروا نسبت لکه د سترګې او لیدو -
نسبت داسې دی . د بدن شته والی د نفس په خاطر دی، خو
د نفس هستي د بدن سره تړلې ده او یوازې د بدن په وسیله
کولای شو خپل تظاهرات څرګند کړو . اوس نو د نفس فعل
او انفعال د جسماني فعالیت سره یو دی . همامسې چې لیدل
بې د سترګو له موجود څخه امکان نه لري ، د نفساني چارو
فعالیت هم بې له بدن له شته والي څخه ممکن نه وي . د دې بحث
څخه دا پایله راوځي چې ارسطو په دې ګرو هه دی چې رواني
فعل او انفعالات ، جسماني جنبه لري او د بدن د دستګاه پورې
تړلي دي .

د نفس په هکله ارسطو په دې باور دی چې باید د فنا
نامنونکي او منونکي چارو ترمنځ توپیر وکړو ، دی وایي چې
جسمي فعل او انفعال د بدن په نیستۍ سره له منځه ځي یعني
وجود یې د بدن د غړو په ژوندیوالي پورې تړاو لري .

خو د انسان په بدن کې ځانله ذکاوت او هوښیاري هم
شته چې فعل او انفعالات یې په بدن پورې اړه نه لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دانسان د هستۍ دا برخه تلپاتي او فنا نه منونکي ده، دارسطو د فلسفې همدا برخه د مسیحي او وسطایي پیړیو د حکمیانو د منني وړ وګرځیده او په کلي یې د هغې علمي بحثونه اداره کړل.

سربیره پر پورتنیو نظریو، ارسطو د اروا پوهنې په هکله خاصه نظریه لري او د دې علم لپاره یې ځانګړی خدمت سرته ورساوه، دا هغه مرتع ده چې د حافظې په هکله بحث کوي، د تداعي معاني مسائل راخیږي، اصول او قوانین یې منځ ته راوړي.

ځینې پوهان او د دې عصر اروا پوهان داتصور کوي چې «دیوید هیوم» انګلیسي فیلسوف لومړی شخص و چې د تداعي معاني اصول یې رامنځ ته کړل، خو داسې نه ده، لومړني شوونکي او دلر غونو فیلسوفانو د سرسړي دې اصولوته پاملرنه وکړه.

ارسطو د تداعي معاني اصول د تضاد، شباهت او مجاورت د اصل تر عنوان لاندې د زمان او مکان په قید سره منځته راوړل او هغه یې د پیژندنې تجربوي قوانین وبلل. ارسطو وایي چې د تصوراتو د توجیه او د څرګندیدو د طریقې لپاره ځانګړي قوانین وجود لري، د افعال او انفعالات په تصادفي توګه نه پیداکیږي. دا دوه تصوره یعني د تداعي د اصولو توجیه او دا چې قوانین په نفساني چارو حاکم دي. څو پیړۍ وروسته د ارسطو څخه هم تر بحث او څیړنې لاندې راغلل او د نوي اروا پیژندنې په وده او پراختیا کې ډیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

اهمیت لري.

له ارسطو څخه وروسته د دوو ډلو فیلسوفانو چې رواقیان او اپیکوریان نومیدل په اروا پوهنې عقیده درلوده او غوښتل يې چې د انسان له ژوند څخه ډېره زیاته ګټه وکړي .

اپیکور : Epicure ( 340 - 270 م ) د دې مذهب بنسټ ایښودونکی عقیده درلوده چې د انسان پوهه د حس او تجربې پایله ده او د احساساتو او عواطفو څخه کلي مفاهیم او معقولات جوړیږي . په بله وینا کلي مفاهیم ټول د احساساتو محصول دي . او له تکرار نه د محسوساتو صورت پیدا کوي . دې حکیم ، روح هم لکه جسم غوندې د کوچنیو او ظریفو زراتو ترکیب ګاڼه او په دې باور وچې وجود یې جسم سره تړاو لري . نو له دې کبله ، ویره یې له مرګ څخه بې مانا ګڼله او ویل یې : « خو چې زه یم مرګ نشته ، کله چې مرګ راغی زه به نه یم » ، مباني فلسفه ( ۱۳۴۰ - ۵۲۴ ) مخونه .

د اپیکوریانو له عقیدې څخه دا څرګندیږي چې معنوی د انسان د طبیعي تمایلاتو تابع دي او په دې باور دي چې بشر باید د خپلې خوشالۍ لپاره د طبیعي غوښتنو متابعت وکړي . دوی خیر او سعادت د لذتونو په ادراک کې ویني ، خو وایي چې ټوله خوښي او لذت باید په پټو سترګو ونه لټوي او د خپل عقل او ذکاوت څخه کار واخلي ، ځکه د اخوښي او لذت

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید موقتي نه وي . ( پورتني اتش ) .

**زنون :** ( 360 - 262 م ) او د هغه شاګردانو او پیروانو ته رواقیان وایي . زنون له خپلې پلرني ټاټوبي د قبرس له جزیرې نه اتن ته راغی او شل کاله د حکمت په زده کړه بوخت شو او په پای کې په یوه رواق کې چې پخوا د شاعرانو د تملې ځای و په درس ورکولو بوخت شو . نو له همدې کبله د هغه شاګردان او پیروان په رواقیانو مشهور او معرفي شول .

رواقیان په دې عقیده دي چې علم او معرفت یوازې د حس په واسطه نه حاصلیږي او د ذهن ځانګړې فعالیت هم غواړي . د همدې فعالیت او زیار په تناسب ، ذهني مرتبې او درجه هم لري . لکه وهم ، ادراک ، ګمان او یقین . ټول ندي موجودات پس میره بې بدن یو ډول قوت او روح هم لري چې بدن سره بشپړ ارتباط لري . دا اروا په نباتاتو او حیواناتو کې ناقص او له خپل وجود څخه بې خبره وي . خو په انسان کې کمال ته رسیږي او د عقل په صورت څرګند یږي ، شعور پیدا کوي او له ځانه خبرتیا مومي . د نړۍ ټول موجودات لکه د بدن غړي یو غټ موجود جوړ وي چې هغه خپله طبیعت دی او ځان ته روح یا عقل هم لري چې پر هغه حکومت کوي او له یوه جریان څخه بې خبره هم نه وي . ځکه د طبیعت په کار کې تصادف او پیښې نه وي . د نړۍ ټولې چارې او کړه وړه واجب او ضروري

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي، نو ځکه جبر هرچیرته حاکم وي . خو د دې سره ـ سره دا جبر، ان ادي او د انسان اختیار ته ضرر نه پېښوي . دا ځکه چې کله چې انسان، له ناموس د طبیعت څخه، چې مظهر د عقل کل دی اطاعت وکړي، په واقعیت کې هغه د خپل عقل اطاعت کړی دی . یعنې د ده عقل، د عقل کل څخه چې پر نړۍ حاکم وي توپیر نه لري، بلکه جز د هغه دی . ( پورته اثر )

د رواقیانو په هکله تحقیق او مطالعه دا څرګندوي چې دوی د زهد، اعتکاف او رهبانیت پلویان دی . رواقیانو عقیده درلوده چې د سرکښ او یاغي آس یعنې نفس، جلب باید د عقل لاس ته ورسپارل شي، څو چې د پرهیزګارۍ او غایي هدف مرحلې ته ورسیږي .

د رواقیانو او اپیکوریانو په دوره کې اروا پوهنه د فلسفې جز حسابیده، خو د هغې دورې او اوسنۍ اروا پېژندنې ترمنځ لا شباهت شته دی . په هغه زمانه کې لکه اوس د ذهن د ترکیبي عناصرو په هکله څېړنه کېده، د ذهن او بدن اړیکې لکه همدا اوس د اروا پېژندنې مهم بحث وه .

د قرون وسطی حالت په هیڅ شانتې د دې جوګه نه وو چې علمي اروا پېژندنه ومنل شي . دا ځکه چې په هغه زمانه کې ټول بحثونه نفس پورې تړلي او هغه یې هم د بلې نړۍ پوهه شمیره . سربېره پر دې پر نفس اعتقاد هم جایز نه وو .

(c) ketabton.com: The Digital Library

او وجود یې ډېر ښکاره حقیقت تشخیص کېده. د اروا او بدن د ثنویت فلسفه قبوله ده او حقیقت یې د دین د سند له مخې منل شوی وو.

د هغه وخت پوهانو هېڅکله د مشاهدې له اصول او استقرا څخه کار نه اخیست، او بحث یې په هره خوا کې په تېره بیا د بدن او روح د ثابتولو لپاره قیاسي جنبه درلوده، د دې پوهانو هدف دا نه وو چې عیني شواهد پیدا کړي، بلکه هر وخت په منطقي اعتبار پسې ګرځېدل. په لنډه توګه د دوی بحثونو لږ علمي اعتبار درلوده د تعصب څخه خالي نه وو، او په لرغونو علومو یې څه ور ډېر نه کړل.

نو ځکه له دې به تېر شو او دې ته به پام را وګرځوو چې اروا پوهنه څنګه له فلسفې څخه جلا او علمي بڼه یې غوره کړه او په دې چټکتیا یې ډېره وده او پراختیا ومونده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

# دوهم څپرکی

## د علمي ارواپوهنې تاریخي سیر

د علومو د تاریخ په لحاظ ارواپوهنه د مستقل علم په توګه نسبتاً یو نوی علم دی چې وروسته د طبیعي علومو، کیمیا او بیولوژۍ څخه ښکاره او راپیدا شوه، او که هغې ته د فلسفې د جز په توګه وګورو نو باید د افلاطون زمانې ته ولاړ شو، مطالب او مسایل له هغه وخت څخه تر مطالعې لاندې ونیسو.

زما دا اثر اصلاً د ارواپوهنې تاریخ نه شرحه کوي یوازې روانې مرحلې او نظرونه د نولسمې پېړۍ د پای او د شلمې پېړۍ د پیل څخه په ځانګړي او لنډ ډول بیانوي.

ارواپېژندنه د نوې فلسفې په تاریخ کې په تدریجي توګه تجربي بڼه پیدا کوي او ورو ورو طبیعي او تجربي علومو ته نژدې شوه. تجربي ارواپوهنه له نیمایي د نولسمې پېړۍ څخه پیل او په ډېر سرعت او چټکتیا یې وده او پراختیا ومونده. تجربي ارواپوهنې په دې ترڅ کې څو مرحلې تېرې او شاته وغورځولې.

1- لومړۍ مرحله یې د وبر (weber)، فخنر (fechner)، هلم هلتز (Helmholtz) او ویلهم ونټ (wilhem wunt) په ظهور

(c) ketabton.com: The Digital Library

او څرګندیږي چې په اروپا او امریکا کې یې تجربه ګاوې رامنځ ته کړې. دې څلورو کسو اروا پوهنې ته د فیزیولوژۍ له نظره کتل او د طبیعي علومو د طریقې او روش تر اغیز لاندې راغلې چې په دې کې روش او طریقه کې چې د وخت په مادي او میکانیکي فلسفې بناوه د تمدن مفهوم او تاثیر ته پاملرنه ونه شوه او د تعصب ښکار واقع شو.

۲ـ دوهمه مرحله چې بر یالیتوب یعنې د علمي طریقې په اصل پیل، خو د انسان د پېژندنې تغییر منونکې په دې ته پام ونه ګرځول شو. دې مرحلې تر د ۱۹۳۰ تر دوهمې نړیوالې جګړې دوام وکړ. په دې مرحله کې د پېژندنې اروا پېژندونکو د علمي ـ طریقې په قالب کې ځان مقید ګڼلی ده. نو د اروا پوهنې موضوع ته یې تغییر ورکړ. د علمي طریقې په کارولو سره عیني یا بیله لاس ته راوړې. پدې مرحله یا دوره کې اروا پېژندنه د موضوع په لحاظ محدوده کېږي. د سلوکي مکتب په ظهور او ودې سره مشهور سلوک او کړه د عکس العمل په سنجش کې اهمیت پیدا کوي.

۳ـ په دریمه مرحله یعنې د لومړۍ نړیوالې جګړې له پیل: (1939-1945) نه (1960) تر لسیزې پورې د پېژندنې سطحي او موضعي څېړنې سرته ورسیدې او نسبي نتایج او موخې هم په لاس راغلې، خو د انسان پېژند نه په کامله توګه حل نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوه . په دې دوره کې داحصايې او ازمرينو په مرسته دانسانا کارونه په مقايسوي ډول يو دبل سره اندازه کول ، په همدې دوره کې دڅېړنو لکه بدلون، اجتماعي اروا پوهنه ، صنعتي اروا پوهنه او دکوچنيانو اروا پوهنې پراختيا وموندله، او دافرادو په هکله يې صرف د پراندې پېښو بيني او تخمين ځاى ونيوه او برسيره پردې دڅېړنو او ښوونکو او زدکړو او اروا پيژندونکو پام يې دېته وگرځاوه چې لکه موضعي طب په طبابت کې نارسا دى نو دانسان په جزيي مسايلو هم څېړنه ناقصه ده . همداسې ډېرې احصايوي څېړنې او تجربې هم په مشخص زمان او مکان پورې منحصر او مقيده وي .

د دې مرحلو دپېښو او تېريدلو په نتيجه کې د څېړنو منتقد ينو پام کامل انسان ته راوگرځيد او داړگا نيزم اړيکه يې په کلي توگه په موضعي تجربو او بالعکس ترڅېړنې لاندې ونيوه . دبيولوژۍ په لحاظ هم ورځ په ورځ معلومېږي چې که يوغړی په درد يا مرض اخته شي نو نورغړي هم په کړاو نه پاتې کېږي همداسې که د بدن يوغړى غبرگون ښکاره کړي د بدن نورغړي يا په کلي ډول ټول بدن په هغه کې شريک وي .

په همدې ډول د ټولنيزې اروا پوهنې او ټولنيز تمدن څېړنو ثابته کړېده چې متنوع انسان ، منفرد او يوازې انسان په نړۍ کې وجود نه لري يا نې دانسان پېژندنه په کلي توگه بې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنیز مدنیت د پیژندنې څخه امکان نه لري. په کلي ډول، انسان
یې په موجوده زمانه کې خلقوي خو ریښه یې په تیره زمانه او د نوي
په خلاقه تجربو کې نغښتې دي او راتلونکې زمانه جوړوي. (اراسته، ۱۳۴۸، ۱۰)

د علمي طریقې نیمګړتیا : په دې کې نه شته چې علمي
او عیني طریقه د شخصي عقاید و څخه سپینه او لوړه ده خو باید یادونه وکړو
چې د فزیکي علومو د طریقې نقصان د بشري علومو په څېړنې او مطا-
لعاتو کې ورځ په ورځ روښانه کېږي. نو څه باید وکړو؟

د میتودولوژۍ مساله ډېره مهمه او په دې اثر کې نه ځایېږي.
خو په لنډ ډول ویلای شو چې علمي طریقه یې له تمدن د بصیرت
څخه د انسان پېژندنې له پاره نارسا او ناکافي ده. د دې امر
دلیل دا دی چې لکه ویل شي: منتزع انسان یې له دې چې له
نورو سره اړیکې ولري او یې له دې چې په تمدن کې ریښه
ولري، وجود نه لري. نو چې داسې ده، باید داسې طریقه
وکارول شي، چې وکړای شي دا څو اړخیز معما یا پدیده په
ښه توګه وپېژني.

بل دلیل دا دی چې پرهان په دې عقیده دي چې
تمدني تحول د بیولوژیکي یا حیاتي تحول ادامه یا وروستۍ
برخه ده، نو که دا اصل صحیح او قبول کړو نو ټولنپوهنه
او میالوژي د انسان پېژندنې د وه اساسي ستنې او پایې دي.
دریم دلیل دا دی چې د انسان ژوند، مرحلې او مرتبې لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

: په لومړۍ مرحله کې ، د انسان ژوند د بیولوژیکي تمایلاتو او کششونو معلول دی . په دوهمه مرحله کې ، د مدنیت اړتیاوې . په دریمه مرحله کې د منطق او عقل او په څلورمه مرحله کې د ناڅاپي بصیرت معلول وي . د انسان د امقامات اعتبار لري او دا ښیي چې په هره مرحله کې ځانګړي قوانین موجود او اعتبار لري . او په هره مرحله کې د پېژندنې طریقه باید په یوه انساني پوهه یا علم تکیه ولري په لومړۍ مرحله کې حیاتي طریقه د بیولوژیکي ، د نورو علومو د طریقو څخه ډېر اهمیت لري .

په دوهمه مرحله کې د ټولنپوهنې طریقه او په دریمه مرحلې کې عقلي او علمي منطق او استدلال ښه وسیله او په څلورمه کې باید د نوښت او خلاقیت له قوا څخه کار واخستل شي . په پای کې کله چې انسان په «صورت د کل» و پېژندل شو نو باید یو جامع فکري نظام او یوه معتبره او با اعتباره طریقه رامنځ ته شي .

**د نوي سیستم پیدا ښت :** څنګه چې هر فکري سیستم د تېرو فکري تجربو او سیستم زېږنده ده او په ناڅاپي توګه نه رامنځته ته کېږي . نو هر فکري سیستم مقدمات لري او کله چې آماده او برابر شول منځته راځي . هر نوی فکري نظام که اړوا پېژند نه وي او یا نوره ځانګې ، په څو خصوصیتونو اتکا لري .

۱- لومړی دا چې نوره پوه او مفکر پیدا کېږي د متقدمینو افکار نده کوي ، هغه تجربه کوي او د هغو په فرضیو او اصولو شکګ کړي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریمه: نوې فرضیه او اصول راپیژني او اصولاً د نوي فکري مکتب بنسټ ږدي.

دریمه: دخبرې مشخصه طریقه تعینوي.

څلورمه: بیا څانګه، موضوع او حدود یې ټاکي.

پنځمه: بیا دخبرې نتیجه او اهمیت څرګند دي.

کله چې اروا پېژندنه له فلسفې څخه جلا شوه او دیوه ټاکلي علم په څېر را منځته شوه. نو په تدریج سره علمي تکوین پیدا کړ.

نو دا دي موجب شوه چې د پورته نظریاتو سره سم، داروا پېژندنې بیلابیل ښوونځي او نظریات را منځته کړي په معمولي توګه د هر ښوونځي طرفداران په دې عقیده دي چې دانسانانو د فعالیتونو او چلند یوازینی لار د دوی په څېر نو او د دوی د عمل په ساحه کې مسیر دی. وو دوړنګ...

په هر حال اروا پېژندونکی عقیده لري چې د مکاتبو وجود، داروا پېژندنې په وده او پرمختګ کې ډیر اغیز لري ځکه هر مکتب او ښوونځی چې یوه لاره ټاکلې ده په هغه کې زوړ یې څېړنې کوي او څه چې نوي پیدا کړي د اروا پېژندنې حدود دو نه پراختیا ورکوي. نو انسان باید د هر ښوونځي دعقایدو په مطلوکې محتاط وي، ځکه چې پلویان یې کله کله د افراط څخه کار اخلي.

# دارواپوهنې

## د ښوونځیو نیولیک «فهرست»

۱- د اصالت تداعي ښوونځی[1]: دا یو لرغونی انګلیسي ښوونځی دی. د دې ښوونځي اصلي موضوع حافظه او تړده کړه ده. له ۱۹۰۳ څخه را پدېخوا د دې ښوونځي په روسیه کې د خوب انګیزې بڼه ځانته غوره کړه.

۲- د ذهني جوړښت ښوونځی[2]: د دې ښوونځي سرچینه په المان کې ده. د دې ښوونځي رسمي فعالیت له 1879 نه پیل او اصلي موضوع یې احساس او د شعور جوړښت دی.

۳- د اصالت عمل ښوونځی[3]: دا ښوونځی په 1898 کال کې په امریکا کې په دې نامه ونومول شو چې اصلي موضوع یې د شعور د حالاتو توضیح او له هغو څخه ګټه اخستل و. د دې ښوونځي د فعالیت او موخې (اهداف) ساحه ډیره پراخه ده.

۴- د اصالت سلوک ښوونځی[4]: دا ښوونځی ۱۹۱۲ کال کې په امریکا کې رامنځته شو، په دې ښوونځي کې حرکتي فعالیتونه ډیر اهمیت لري.

---

1- Associationism　　2. Structunalism

3- Functionalism　　4. Behariolism.

۵- دگشتالت اروا پوهنه[1]: دا ښوونځی په ۱۹۱۳ کال په المان کې رامنځته او اصلي موضوع يې درک دی .

۶- د رواناکاوۍ ښوونځی[2]: دا ښوونځی په ۱۹۰۰ کال په اطریش کې منځته راغی او اصلي موضوع يې ميل او د ذهن بې خبره یا تیاره برخه ( ذهن ناګاه ) ده.

څنګه چې لیدل کیږي دا ښوونځي د نولسمې پېړۍ په پای او د شلمې پېړۍ په پیل یانې د 1879 کال څخه تر 1912 کاله پورې منځته راغلل نو بې ځایه به نه وي که و پوهېږو چې دا څه علت او سبب و . د اخرې پېړۍ پیل د اروا پوهنې د نويو ښوونځيو په لحاظ تر دې حده ګټوره وه. نو که غواړو چې دې پوښتنې ته ځواب ورکړو له یوې خوا باید د علومو د غې ځلاندې دورې ته ۱۹۰۰ کې نظر واچاوو او له بل پلوه څنګه چې هر ښوونځی په واقعیت کې د تېر ښوونځي په مقابل اعتراض دی ، نو ځکه د تاریخي سوابقو له نظر یو لو څخه پرته د نويو ښوونځيو په ماهیت نه شو پوهېدلی. همدا سبب وو چې په (۱۷) پېړۍ یعني د علمي نهضت[3] په پیل کې د کارت[4] (1596-1650) د وماس[5] د هغه وخت اروا پوهانو په مقابل کې چې د سکولاستیک[6] له ښوونځي څخه الهام اخستی وو ، طغیان وکړ او په دې توګه یې د اروا پوهنې

---

1- Gestalt 2- Psychoanalysis 3- Ronasons

4- Rene Descartes 5- Thomas Hobbs 6- Scolastique.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیو نوي ښوونځي لور ته گام اوچت کړ . د کارت او هابس پرته له دې چې دا روا پیژند يې په جلا کولو د فلسفي څخه زيار وباسي کوښښ وکړ چې اروا پيژند نه دما دي او طبيعي علومو د پراختیا سره هماهنگ کړي ، نو په دې ذهنیت دوی وغوښتل چې دخپل نوي اصول او معلومات دانسان او حیوان د سلوك او فعالیت په هکله توجیه کړي . یا يې د مغزی اعمال په هغو اساساتو چې مغزته انعکاس ویل کیږي استوار کړي .

د کارت : د دکارت له نظره انعکاس د سيالي مادي جريان دی چې د اعصابو په مسیرکې له حسي اعضاو څخه د مغز په لور او بيا د مغز څخه د عضلاتو لور ته سیر یا تگ او راتگ کوي . دکارت د روح مرکز مغز وشمیره او په دې عقیده و چې د انسان په هر وگړي کې یو عاقله روح دی چې فکر کولای شي او مادي جنبه نه لري . دکارت دا گروهه هم درلوده چې حیوانات د تعقل قوه او توان نه لري ، سلوك او حرکات يې کاملاً ماشيني او د بدن حرکاتو پورې تړلي دي . دکارت دعقلي مذهب لاروی دی . منطقي استدلال او عقل يوازینی عامل د معرفت او دحقيقت د پیدا کولو وسیله گڼي .

هابس : هابس په دې لار کې د دکارت څخه هم یو گام مخ ولاړ او ټول اروايي کړه وړه يې د فزيکي حرکاتو معادل حساب کړل . هابس عقیده درلوده چې د خارجي یا بهرنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تحریکات د حسي الاتو په ملتیا جذب او بیا اعصابو، زړه او مغز ته رسیږي او د بدن داخلي حرکات منځته راوړي. وروسته دغه داخلي حرکات د سکوت له اصل سره سم، د ذخیرې یا ساکنې انرژي په بڼه خاطرو او افکارو جوړوي او باقي پاته کیږي. هابس دغه طغیان د هغې زمانې د متعارفو اروا پوهانو په مقابل کې یو اساسي قاطع پاڅون، خو د هابس نظریات په هغه وخت کې یوازې یوه طرحه وه او د اتلسمې پیړۍ، انګلیسي فیلسوفانو هغې طرحې ته پراختیا ورکړه او د ارواپوهنې د اصالت تداعي ښوونځی یې را منځته کړ. (دوړت ر ۱۳۴۸ = ۷-۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

## د نولسمې پېړۍ ارواپوهنه:

همغسې چې د ګالیله په زمانه کې د طبیعي علومو قوانینو د هغه وخت د ارواپوهنې په پوهه او معلوماتو ژوره اغېزه وکړه. د نولسمې پېړۍ په سر کې دوو نورو علومو یانې کیمیا او فیزیولوژۍ چې نوې وده او پراختیا یې موندلې وه په ارواپېژندنې تر اندازې زیاتې اغېزې وکړې.

لومړی د کیمیا کشفیاتو او بې سارې پراختیا، د فلسفې پوهان په دې اند کې کړل چې باید د تحلیلي ارواپوهنې ستونزې رامنځته کړي چې څرنګه کیمیا پوهانو موندلې چې د طبیعي بېلا بېلو ترکیباتو عناصر پیدا کړي، دوی هم د انسان د شعور عناصر کشف او د هغو د کړو وړو او سلوک اصول او قوانین سره تألیف او تدوین کړي. دا کار په ارواپېژندنه کې یو نوې پوړۍ او جالبه طریقه وه او عملاً هم ښکاره شوه چې د اجرا وړ ده،

بل علم چې په ارواپوهنې یې ژورې اغېزې وکړې هغه فیزیولوژي وه. دا علم او پوهه د نولسمې پېړۍ له پیل څخه وروسته د یوه تجربي علم په توګه ومنل شو او په لنډ وخت کې یې ځینې کشفیات سرته ورسول چې په کلي ډول یې د ارواپوهنې له مسایلو سره تړاو درلود. لکه د حواسو د کار طریقه، اعصاب او مغز چې د ارواپوهنې عمده مسایل دي؛ د فزیولوژۍ پوهانو له خوا تر مطالعې او څېړنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاندې نیول شوی و. په دې ډول د فزیولوژی معلومات او کشفیاتو د اروا پوهنې په کتابونو کې ځانګړی ځای او اهمیت درلود او د دې علم تجربې، طریقې او روشونه د نوې تجربې اروا پېژندونکو له خوا ومنل شو. که څه هم د تجربې اروا پوهنې لومړی لابراتوار چې د علمي مقاماتو له خوا ومنل شو د ۱۸۷۹ کال څخه وروسته د الماني اروا پوه «وونت» په واسطه د لیپزیګ په ښار کې لابراتوار تاسیس شو خو د نولسمې پېړۍ له پیل څخه د اروا پوهنې ډېر لابراتوارونه په ځانګړي توګه په المان او امریکا کې د فزیولوژی په «تجربه ځایونو» کې ایجاد شوي وو. چې په دې ډول ویلای شو چې نوې اروا پوهنه په ۱۹۰۰ کال کې یوه تجربي اروا پېژندنه وه.

د دې له پاره چې د دغه کال اروا پوهنه په ښه او بشپړ ډول شرح کړو نو په کار ده چې د دوو نورو علمونو یانې د عمومي بیالوژی «په تېره بیا د پرمختیایي فرضیې» او روان پژشکي اغیزې هم په اروا پوهنې ورزیات کړو. د ۱۸۹۶ کال څخه را په دې خوا په عمومي بیولوژی، په ځانګړې توګه په پرمختیایي فرضیه کې ډېرې مسلې تر بحث او څېړنې لاندې نیول شوې وې چې نه یوازې د لرغونې اروا پوهنې له پاره بلکې د فزیولوژی او فزیک لپاره هم نوې وې.

د نولسمې پېړۍ د وروستیو کلونو څخه وروسته د داروین او ګالتون د افکارو تر اغیزې لاندې، نوې مسایل لکه: د توارث

او محیطي لاملونو اغیز په فردي اروايي ودې ، توکم (نژاد)، حیواني اړوند پوښتنه ، فردي اختلافات او د ارواپوهنې داسې نورې مسایل د هغه وخت د ارواپېژندونکو په اغیزو او خوړیدو (انتشاراتو) کې ښکاره شول. د لومړي ځل لپاره د وګړو د اروايي حالاتو د اندازه کولو نوې طریقه د ازمېښتونو په مرسته ابداع شوه او په موجوده تجربي طریقې سره، په ارواپوهنه کې یې نوې څېړنې د نوې ارواپوهنې تر عنوان لاندې وړاندې شوې.

بله برخه (علم)، چې د دې دورې په ارواپوهنې اغیزه وکړه روحیاتي طبابت (روان پزشکي) وه. په همدې خاطر د روان پزشکي تاریخ باید د فلسفي پېړۍ په اوږدو کې په سمه توګه وڅېړل شي. د ځینو د لنډوالي په خاطر دا کافي ده چې ووایل شي په تېرو وختونو کې د رواني ناروغانو علاج د ډېرو خاشینونکو او خراب وو. څو په دې دوره کې د علمي اصولو په اساس پر سمه شو. په عامه توګه د دې پېړۍ رواني طبیبان په دوه ډلو ووېشل شول، یوې ډلې به روحي ناروغۍ د رواني علتونو معلول او بلې ډلې به روحي ناروغۍ د بدني علتونو معلول شمېرل.

په بله وینا لومړۍ ډلې ته رواني علتونه مهم وو خو دوهمې ډلې به زیار یوست چې د هر غیر طبیعي سلوک یا خوځښت لپاره عصبي یا مغزي اختلال کشف کړي. که څه هم په یې د ول حبونکې، ذهني اختلال کشف شوی و. خو بیا هم نه شو کېدلای

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا موضوع په ټولو روحي ناروغیو کې تعمیم او اثبات کړي په همدې طریقې سره به د بدني علتونو پلټونه یا نور بې له کوم علمي دلیله یو ډول مغزي نقصان د روحي ناروغۍ لپاره وړاندې کاوه.

د دې مسایلو او طریقو پیدا کېدل ورو، ورو د دې لامل شو چې د ارواپوهنې او فلسفې ترمنځ ارتباط یو د بل سره وشلېږي، او پوهان وتوانېدل چې د ارواپوهنې څوکه د جلا او مجزا فلسفې څخه منځته راوړي.

د نوې ارواپوهنې طغیان د زړې ارواپوهنې په مقابل کې د علمي طریقو، فنونو، بېلګو او همداسې د علمي معیارونو اندازه د نظري او تیوریکو مسلو په پرتله بېخي ډېر وو. د بېلګې په توګه لرغونو ارواپېژندونکو به د زده کړې په هکله یوازې د حافظې په اثارو او د شخصي خاطراتو په تفسیر اکتفا او بسنه کوله. خو نویو ارواپوهانو به د تجربې څېړنې په موخه ټینګار کاوه.

د نویو ارواپېژندونکو د ۱۹۰۰ م له پاره د ارواپوهنې تعریف همغه پخوانی تعریف یانې «د هوښیارۍ یا شعور» وو. اما عملاً به یې قدرتونه، توانونه، لیاقت او مهارتونه د هوښیارۍ د مختلفو حالاتو په پرتله ډېر شرحه او مطالعه کول. په بله وینا نویو ارواپېژندونکو په نظري لحاظ په تحلیلي ارواپوهنې چې د کیمیا له علم څخه یې الهام ترلاسه کړی وو عقیده درلوده چې پېچلي او مرکب افکار او عواطف یې د ساده او بسیطو عناصرو لکه احساس

(c) ketabton.com: The Digital Library

ذهني تصویرونه او ابتدایي اولومړنیو حسونو ترکیب باله. خو عملاً یې دا نظري هدفونه هیر ول او پاملرنه یې نه وره ته کوله په نظري لحاظ د اصالت تداعي سټورنځي، پیروان وو. خو عملاً یې جدي طرفداري نه کوله.

همدا اختلاف چې د نظري او عملي برخو، کلاسیک اصول او د څیړنو د نویو طریقو تر منځ پیدا شو. نو د نویو اروا پوهانو لپاره یې ښه فرصت برابر کړ،

څو د اروا پوهنې د اساسي مسلو د صحت او سقم په هکله، یعني هو ښیاري د اروا پوهنې د اساسي موضوع او د باطن یا نفس مشاهده[1] د څیړنې د یوازینۍ طریقې تر عنوان لاندې، بحث او مناقشه وکړي.

د شلمې پیړۍ په لومړي لسیزه کې نویو اروا پوهانو د سلوک موضوع ته چې «ښکاره شعور» پورې اړه لري، پاملرنه وکړه او په خپلو تجربو او څیړنو کې یې د عیني طریقې څخه کار اخیست. له بلې خوا هغه اروا پوهان چې د روان کاوي پلویان وو نو د «پیچلي یا تیاره شعور» څیړنې او مطالعې ته یې د «ښکاره شعور» څخه ډیر اهمیت ورکاوه او په دې عقیده وو چې د اروا پوهنې اصلي او ژوره څیړنه باید د شعور په دې تیاره برخه کې سرته ورسیږي.

نوي اروا پوهان د دې پوښتنې په ځواب کې چې آیا د تداعي

---

1 - Introspection.

(c) ketabton.com: The Digital Library

معلولې اصل، د ژوندې کړې د نظریې او تیورۍ لپاره ارزښت لري که نه په دې عقیده وو چې د محرک او ځواب رابطه دا مسله ښه روښانه کوي.

دې اروا پوهانو د سلوکي پوهانو په څېر چې د انسان سلوک او عمل یې یوازنۍ مجموعه د ساده او پېچلو عکس العملونو، پېژانده، د انتقاد ژبه خلاصه کړې وه او په دې باور وو چې په دې نظریه کې دا ګلیتزم وحدت په نظر کې نه دی نیول شوی.

په همدې ډول نوې اروا پوهانو په ځنې ډلې د پوهانو چې فکر کاوه د انسان «ښکاره شعور» یوازې د حسي عواملو ټولګه ده، چې په مختلف ډول سره ترکیب او تلفیق شوي، هم ایراد نیوه او په دې عقیده وو چې په دې فرضیه کې هم د کلیت اصل یانې وحدت او د انسان هویت له نظره لوېدلی دی. دا اروا پوهان په دې عقیده وو چې د انسان شخصیت دوه رکنه لري، چې یو یې وحدت او بل یې هویت دی. هویت دا مانا لري چې وحدت نسبتاً د زمانې په اوږدو کې محفوظ وي او هر شخص دا حس کوي چې هماغه انسان دی چې پرون یا پرونی کال و... او یا به سبا او بل کال تمم، هماغه انسان وي او ضمناً په دې هم پوهېږي چې مانا او اخلاقاً د نورو همنوعانو څخه متمایز دي. لکه چې په جسمي او بدني خصوصیاتو کې له نورو څخه توپیر لري. (سیاسي: ۴۵)

مختلفه او متضاده نورې فرضیې ترڅېرېږي او انما یبت لانجې دي امکان لري، د دې فرضیې قوت او نا توانۍ یوه ورځ د دې بحث، علمي مدارکو او استدلال له کبله حل و فصل شي خو دا اروا پوهنې د بېلابېلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سنوونځو د ارزښت په هکله به ګران کار وي چې په سپکاره ډول قضاوت وشي.

داسې ګڼه چې د یوه روحي سنوونځي اهداف یې په ډېرو ستونزو او زیار وکړای شو چې په علمي دلایلو ثابت او یا رد کړو.

د یوه اروايي سنوونځي د ارزښت د تعیین لپاره باید د ګټه ـ ګټې او یا بې ګټې توب په نسبت او په دې زمانه کې ترڅېړنې او مطالعې لاندې ونیول شي. ترڅو سمې قضاوت او اطمینان حاصل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

## دریم څپرکی

## د تداعي د اصالت ښوونځی[1]

په ښځي اروا پوهنه کې د زده کړې موضوع ډېره مهمه مساله ده، په دې ورووستيو کلونو کې د لاجمله چې «څنګه زده کړه کوو» د تجربي او نظري اروا پېژندنې د څېړنې او تحقيق له مهمو مسايلو څخه يوه مهمه مسئله ده. د زده کړې بېلابېل شکلونه لکه د نومونو يادول، د بې مانا کلماتو فهرست، د يوې معما د زده کړې طريقه، د ښه يا بد عادت زده کول، د يوې قيافې يا صحنې څېره حافظې ته سپارل او يا د ځينو بيا پېژندل او توصيف کول او يا هم شي نورې ورته مسئلې د ورځې د څېړنې او تحقيق موضوعګانې دي. خو د حيرانتيا ځای دی چې د اروا پوهنې په لرغونو کتابونو کې د زده کړې تر عنوان لاندې هيڅ فصل نه دی راغلی. لا وليام جيمز[2] په خپل غټ کتاب کې چې په ۱۸۹۰ کال کې يې د «اروا پوهنې اصول» تر عنوان لاندې بشپړ کړ دا سې کوم فصل نه تدوين کړی او نه يې د زده کړې يادونه کړې ده.

---

1- Associationism. 2. James.W.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغونو ارواپېژندونکو يوازې د بيا په ياد راوړلو د هغو مو    او شيونو چې مخکې يې زده کړي وو، ډېر تجربيات او شرحه ورکړېده. خو د زده کړې د عمليې په برخه کې يې کومه تجربه نه وه پيل کړې. د دوی د زده کړې د عمليې په هکله، کلي فرضيه دلوهٔ چې هغه د تداعي فرضيه وه. خو د دوی د دغې فرضيې مبدا او منطور د زده کړې عمليه نه وه، بلکې دوی يوازې د بيا په ياد راوړلو او تفکر ته پاملرنه کوله.

لرغونو ارواپېژندونکو د دې پوښتنې په ځواب کې افکار له کومه کېږي؟ داځواب ورکاوه چې څنګه افکار له جريان او تشکيل له تېرو، تجربو څخه جوړېږي، او احساس هم يو پر بل پسې راځي، لکه نو موږ افکار يو له بل سره يوځای او ټولېږي. دا د ارواپوهنې د تداعي د اصالت ښوونځی چې د انګليسي ارواپوهنې يو زوړ ښوونځی دی، لنډه خلاصه وه چې وړاندې شوه.

## د تداعي د اصالت لرغونی ښوونځی

ځينې ارواپې يا نفسي پديدې يا مسلې يو له بل سره داسې اړيکې پيدا کوي چې د يوې حادثې پيدا کېدل په صحنه د وجدان کې په چټکۍ سره هغه بله حادثه راياد وي دغې حادثې ته تداعي يا

(c) ketabton.com: The Digital Library

همخواني وايي .

د دې ښوونځي اصلي ريښه د ومره لرغوني ده چې کولای شو هغه د ارسطو په کتاب کې چې د «حافظې» ترعنوان لاندې ليکل شوی دی، پيدا کړو .

ارسطو د حافظې په هکله يوه اساسي موضوع ذکر کړې ده، او ويلي يې دي چې هر وخت يوه موضوع انسان د بلې موضوع په فکر کې اچوي .

ارسطو د دې پوښتنې په ځواب کې چې الف د ب په ياد کړي نو د الف او ب ترمنځ به رابطه څه شی وي؟ . وايي چې : دا رابطه به يا د شباهت. تضاد او يا د زماني د مجاورت له کبله پيدا شوې او دې ته تداعي وايي . د بېلګې په توګه که يو څوک ووسي او د هغه په ليدو سره کوم بل شخص د ده په ياد شي نو له دې کبله به ووايي چې هغه دواړه يا ډېر سره ورته دي، يا په کلي توګه يو له بل سره توپير لري او يا دا چې هغوی مو پخوا سره يو ځای ليدلي دي. دې درې اړيکو ته د اصالت تداعي د ښوونځي انګليسي طرفدارانو «د تداعي قوانين» وېل . او کله هم دا درې اړيکې يې خلاصه کړې او د يوه قانون ترعنوان لاندې د «مجاورت قانون» نوم ورکړی ايښی دی.

د اصالت تداعي د ښوونځي يوه مخکښ چې توماس هابس نومېږي د ټولو افکارو، اصل او منشأ «احساس» بولي . دا ځکه چې د ده په ګروهه د انسان په ذهن کې هيڅ مفهوم نه پيدا کېږي خو په لومړي

سرکې د هغه یوه برخه یا ټول د حسي د رڅو یا حسي د ستګاه له خوا نه کسب یا حاصل شوي .

څوچې انسان یو شی ټوله یا یوه برخه یې نه وي لیدلې یا احساس کړې د هغه شي تصور یا تجسم نه شي درلودی، نو دا طبیعي خبره ده چې له څوانۍ داسې تجسم څخه پرته نه شو کولی له یو تجسم یا تصور څخه بل تجسم یا تصور ته ورسیږو . نو ځکه ټول خیالونه یا انځورګري په دانسان کې د حرکتونو یا جنبشونو حکم لري ، او د هغو جریاناتو بقا . یاوې دې چې د انسان په احساس کې جوړ او ترکیب شوی دي . له احساس څخه وروسته بیا د حسي ادراک او بیا د ذهني تصوراتو په صورت دوام پیدا کړی دی او له منځه نه ځي .

هابس دا بولي چې مختلفو استعدادونو څخه یوازې دوه اصلي فعالیته منلي دي ، یو د بیا په یاد راوړلو احساس او بل تداعي دی چې دا په خپله په یاد راوړلو حکومت کوي . که څه هم هابس په خپلو لیکنو کې د «تداعي» کلمه چې نورو لیکوالو وروسته پیشنهاد کړه ، نه ده کارولې خو کله چې له خیال پردازۍ نه خبرې کوي وايي : دا فکارو او تصویرونه چې دي د احساسونو اصلي پیوستون او پرله پسې والي تنظیم کړي دي . نو ویلای شو چې په واقعیت کې هغه د تداعي موضوع د محاورت له طریقه بیانوي . هابس بیا دا دواړه فعالیته په یوه فعالیت کې خلاصه کوي او د یوه «حرکت»[1] نوم پرې ږدي .

---

(1) Motion.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هابس په آند یو بهرنی څیز زموږ په حواسو، چې نن هغه څیز ته انګیزه(۱) ( د مثال په توګه نور امواج ، د صوت ارتعاشات ... ) ورکوي ، تاثیر کوي. دا انګیزه دحسي دستګاه په مرسته د ارګانیزم داخل ته نقل کوي. څرنګه چې محرک یا انګیزه په خارج کې قطع هم شي. د بدن داخلي حرکت فوراً نه قطع کیږي بلکه د سکون له قانون سره سم په تدریجي توګه کمیږي، څو په پوره توګه له منځه ولاړ شي. په دې حساب اصلي جنبش هماغه احساس دی او وروسته پاتې جنبش تصویر او هغه اثر دی چې له هغه احساس څخه پاتې دی. په دې ترتیب څرنګه چې د تصویرونو توالي له انګیزو څخه اوږد او دوام مداره دی. نو همدغه موضوع د افکارو د روستی جریان منځته راوړی. په دې ترتیب سره هابس ټول اروایي مسایل، له فزیکي مفاهیمو او عباراتو په جامه لکه حرکت، د حرکاتو انتقال او سکون په اصل بیان کړیدي. اما وروسته هابس دې ته هم مجبور شو چې یو بل اضافي عامل هم د ارګانیزم په وجود کې ومني او هغه د ارګانیزم عکس العمل دی چې د انګیزې څخه وروسته د عضلاتي حرکتونو په واسطه څرګندیږي. څو د دې حرکت سمت یا لوری له باندې (خارج)، څخه نقل نه کوي، بلکه د ارګانیزم له داخل څخه سرچینه اخلي. دا عکس العمل یو حرکت دی چې ارګانیزم یوه جسم ته نږدې کوي او یا له یوه جسم څخه یې لرې کوي او د اجتناب سبب یې ګرځي. د بیلګې په توګه مینه د حرکت لومړۍ مرحله ده چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نړدې والی سبب گرځي او په زړه بدوالی یا تنفر هم د حرکت ابتدایي مرحله ده چې د لرې والي یا اجتناب سبب کیږي. ځینې تمایلات زمینه، لکه د ډوډۍ اشتها ذاتي او فطري ده خو ځینې نور میلونه او میني د اشیاوو د خواصو له درکه کسب کیږي.

## د اصالت تداعي مخکښان

په اوولسمه پیړۍ کې نامتو انګلیسي فیلسوف او روزونکی جان لاک[1] لومړی شخص وچې د عقل معلومات فطریت او زده کړې د اروایي نړۍ ذهني ورزښت له طریقه رد کړه. د هغه په نظر لږ افراد یا ټولنې لیدل کیږي چې یو شانتي طبع، سرښت یا مشترک فکر او عقیده ولري د هغه په عقیده انساني ذهن د زیږېدلو په وخت کې د سپینې لوحې[3] په ډول وي، چې هیڅ ذاتي او فطري فکر په هغه کې نه وي تصویر یا رسم شوی. هر فکر او عقیده د تجربې او حواسو له طریقه پیدا کیږي چې د هغه نوي فکري طرز د تجربه گرایۍ[4] یا تجربي مسلک تر عنوان لاندې شهرت ومونده د غه مسلک د افلاطون او دکارت «عقلي اصالت» یا خود گرایي[5] باندې مستقیما حمله وکړه ځکه چې د غو دوو فیلسوفانو عقل د یوه ډېر او معلوماتو سرچینه بلله. جان لاک زده کړه داسې ادراک باله چې د حسي تجربې له لارې لاس ته راځي. څنګه چې ذهن له ځینو نوو څخه جلا دی، نو هغه چې درک کیږي یوازې د ځینو نوو تصورات[6] دي.

(1) Jan lock. (2) mental disicipline.
(3) tabula rasa. (4) empinicism. (5) rationalism. (6) Ideas.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاک افکار د ذهن واحدونه او تداعي يې د افکارو د پيوستون عامل باله. د هغه په عقيده افکار به يا ساده وي يا مرکب. د افکارو ترکيب يې له بل سره د ذهن يې فعاليت دی. چې په « اروا يي کيميا » هم يا دېږي او وروسته د اروايي پيدا ينبت[1] د نظريې سبب وګرځيد.

د دې لپاره چې اروايي تداعي منځته راشي نوجوان لاک په يو د ول داخلي حواسو هم عقيده ورلو ده، نوکله چې ذهن به حسي تاثرات پيدا کړل دا تاثرات به په مبهم ډول يو پر بل پراته وو. خو ذهني دستګاه سربېره پردې چې د حسي تاثراتو د منلو توان درلود، دا توان يې هم درلود چې هغه و پيژني، اندازه يې کړي او تعميم ورکړي. يعني کوم شي چې د مجاورت، مشابهت يا ورته والي او تضاد له طريقه افکار او ذهني تصورات يو له بل سره پيوند کړي.

د لاک افکار او آثار د دې سبب شول چې ښوونه او روزنه دارواني روزنې يا ذهني د سلپين څخه، د عادت پيدا کولو طريقې ته تغير ومومي د لاک افکارو، اروا پيژندونکو ته نوې لار پرانستله او د دې سبب شو چې له وراثت څخه محيط ته يا ملر نه وکړي. د ښوونې او روزنې په لحاظ د لاک د نظريې مفهوم دا دی چې په مدرسه کې ښوونکي د کوچنيانو د اروا معماران او جوړونکي دی. اصلي زده يې د پېرو ګرامونو جوړول او اجرا ده. څو په زده کوونکو کې ښه عادتونه پيدا کړي.

---

(1) apperception.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زده کړې محسوسات د دې پرځای چې ذهني روزنې ته پاملرنه وکړي باید د حواسو روزنې ته پام وگرځوي .

د جان لاک دا نوي نکرونه د زده کړې په منطق کې د عطف ټکی و بس او ولسمې پیړۍ پورې د ښوونکو او مربیانو کار دا وو چې د زده کړې بخوالنه نظریې تعبیر او تفسیر کړي ، یعني اروایې ورزش او د سپلین به یې بیانا وه . دا نظریات د لاک د نظریاتو سره سره د اولسمې پیړۍ تر پایه پورې دوام درلوده

# د اصالت تداعي د روزنې
# ښوونځی

د هربارت د پیدایښت نظریه :

هربارت (۱) د سپینې لوحې د نظر سره د تړاو په خاطر چې د جان لاک له خوا طرحه شوې وه ، د نوې عملي اروا پوهنې بنیاد کینبود . د دغه نظر د زده کړې په هکله له دې ځایه سرچینه اخلي چې هغه عملاً د ښوونې او روزنې په کار بوخت و ، نو ځکه په اروا پوهنه کې یې په زړه پورې نظرې وړاندې کړې . او په خپل وخت یې د زده کړې نظام یا سیستم کې پراخ انعکاس وموند . هربارت ډېره مینه او علاقه درلوده چې انساني علومو اصول ، د فزیک او بیولوژۍ پر اساس بنا کړي . هربارت

(1) Johan Friedrich Herbart.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارواپوهنې ته د «ذهني کیمیا»[1] په سترګه کتل. نوله دې امله د ارواپوهنې نقش یې د افکارو په اختلاط او ترکیب یا ارواېي حالتونوکې[2] مطالعه وګڼله. ده به ګڼله یو کیمیا دان څرنګه چې د ارواپوهنې څېړنه د افکارو او ذهني تصوراتو، د ترکیب، تحلیل او تجزیې پر اساس بنا کړله.

د هربارټ د ارواپوهنې طرفداران د ارواېي حالتونو ارواېي څېړنه یو اصیل او مسلم حقیقت ګڼلي چې په مستقیم ډول له محسوساتو څخه لاس ته راځي او په درې ډولونو څرګندېږي:

۱- حسي تاثرات. ۲- ذهني صورتونه او ۳- عاطفي عوامل خوشالي او خواشیني[3].

ارواېي حالتونه، د ارواېي فعالیتونو یوازېني عناصر دي، چې د ترکیب شي نو ادراکي ذخیره یا د پیدا ایښت خزانه[4] جوړوي او د فرد فکري مایه په هرزمان کې منځته راوړي. هر احساس او فکر هغه وخت درک یا پیدا ایښت موږي چې ادراکي خزانې ته جذب شي. د هربارټ په عقیده ذهن د ارواېي حالتونو ځمکه ده. په واقعیت کې د نویو ارواېي حالتونو ورننوتل یا جذب په تیرو ارواېي حالتونو، د ارواېي عملیې یا زده کړې د ایجاد سبب ګرځي.

د هغه په عقیده ذهن لکه د یخ ټوټه چې په اوبو کې لامبو وهي او ډېر

---

(1) mental chemistry. (2) mental states

(3) Pleasure pain (4) apperceptive mass.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخه یې په اوبو کې پټه وي. د شعور یا وجدان په لاندې برخه کې ځای لري. هغه خاطرې چې په دې برخه کې ټولې شوې دي، زموږ تجربې، تعبیر او تفسیر وي. زموږ احساس هم له پخوا نه د تجربې څخه په کلي توګه مفهومه وي.

هر بارت، ذهن په شکاره یا روښانه شعور، تحت الشعور او د شعور د سرحد، تر عنوانونو لاندې په دریو برخو ویشي. هر خاطره یا تأثیر چې روښانه شعور (وجدان) ته لاره مومي. نو هر وخت خپل ځای بدلوي. په هره شیبه کې امکان لري څو خاطرې یا خیالونه د شعور روښانه برخه ونیسي یا اشغال کړي.

یوه د دغو خاطراتو څخه امکان لري په مرکز د پاملرنې کې واقع شي څینې د روښانه شعور په آستانه کې وي او زیاتې یې روښانه شعور ته داخل شي. د ذهن په لاندې برخه یا تحت الشعور کې د فرد د تیرې زمانې ادراکي فعالیتونه ټول شوي وي. هر یو د دغو افکارو یا تصوراتو څخه په مناسب وخت کې، روښانه شعور ته راګرځي هر وخت چې یو فکر یا خاطره په پرله پسې ډول روښانه شعور وجدان کې داخل شي نو هغه وروسته په ښه او اسانه صورت سره په یاد راوړل کیږي. هر بارت د دې تجربې له کبله، د تکرار، تمرین، په اصل پوره شو او د تداعي اساس یې داسې ډول معرفي کړ، چې هر وخت که څه خیالونه او یا څینې نور یو له بل سره داسې اړیکې پیدا کړي چې و کولای شي لیږدوني افکار او تصورات په روښانه شعور یا وجدان

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې منځته را وړي، دې پديدې ته تداعي وايي .

## د پيدايښت د نظريې څخه گټه په تدريس کې :

د هربارت په عقيده د زده کړې لپاره درې مرحلې موجودې دي:

۱ـ حسي مرحله ۲ـ حفظي مرحله چې د تصوراتو بيا جوړونه هم په هغه کې شامله ده . ۳ـ ادراکي مرحله .

فرد هغه وخت ادراکي مرحلې ته رسيږي چې وکړای شي د پوښتنې ذهني تصوراتو په منځ کې گډ صفتونه پيدا او بيا د بل ترمنځه توپير او کلي حکم او تعميم سرته ورسوي .

د هربارت د پيدايښت د نظريې پراساس، صحيح او سم عمل د صحيح او سم طرز تفکر څخه پيدا کيږي . په دې کې شک نشته چې د ميل او ارادې ريښه هم په تفکر کې شامله ده .

د هربارت د پلويانو له نظره د تدريس مهارت دا دی چې ښوونکی بايد هغه افکار او تصورات چې غواړي زده کوونکي يې زده کړي ، بايد د هغوی د پاملرنې وړ وگرځوي . ښوونکی په ماشومانو کې د نويو تصوراتو د ايجاد لپاره چې د پخوانيو تجربو سره يې سمون او سازگاري ولري د کتنې ، مشاهدې، له طريقه کولای شي د هغو لپاره داسې فکري حلقه[1] ايجاد کړي چې د ودې او روزنې لپاره يې مرسته وکړي شي . د ښوونکي هڅه بايد دا وي چې نوې فکري حلقه د پخوانيو فکري حلقو سره سمون ولري .

(1) circle of thought.

(c) ketabton.com: The Digital Library

## د زده کړې مرحلې د هربارت له نظره:

هربارت او د هغه پلویان په دې عقیده دي چې په زده کړه کې منظمې او یو د بل سره اړونده مرحلې وجود لري، چې یو بریالی ښوونکی باید هغه و پیژني او کار و رڅخه واخلي. تدریس هغه وخت بریالی او ګټور وی چې دا مرحلې په ځیر سره وڅارل شي هغه مرحلې دا دي:

۱- تیاری دچمتووالی، ۲- د مطالبو وړاندې. ۳- مقایسه. ۴- تعمیم ۵- په کاراچول:

۱- تیاری: د دې لپاره چې په درس پورې تړلې افکار او تصورات د زده کوونکي په ښکاره او روښانه شعور یا وجدان کې ایجاد شي، ښوونکی باید د تیرو زده کړو په تکرارولو سره شاګردان د نویو مطالبو د اخستلو لپاره چمتو کړي. د بیلګې په توګه د لامبو وهونکو ځینو ونو او د لامبو د قانون لپاره په کار دی چې لومړی د لامبو وهونکو لجساپو لکه بالون، د اوبو پوقانې، لرګي، کښتۍ او د اسې نورو شیانو یادونه وشي.

۲- د مطالبو وړاندې: ښوونکی نوي مطالب او موضوعات د لامبو وهونکو احساس په شکله د تجسم او ښودولو په طریقه وړاندې کوي. د بیلګې په توګه، ممکنه ده زده کوونکو ته وښودل شي چې څنګه غوړي د اوبو په مخ او یا فولادي ګلوله د سیمابو په مخ لامبو وهي.

۳- پرتله او تجربه: که ښوونکی د وه لومړۍ مرحلې په ښه صورت سرته ورسولې وي نو زده کوونکی وینې چې د نویو او زړو مطالبو ترمنځ شبا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هتونه وجود لري . له دې کبله ځوانۍ او اوسني مطالب په ښکاره او روښانه
شعور کې یو له بل سره اړیکې پیدا کوي . د تېرو او طبیعي ورته والي له
کبله یو له بل سره پېښ نه پیدا کوي .

۴ ـ تعمیم : په دې مرحله کې زده کوونکي زیان باسي چې د دوه ډوله مطالبو
تر منځ ګډ لاملونه د یو کلي حکم او اصل په صورت بیان کړي .

۵ ـ په دې ځای کې هغه اصل چې نوی زده شوی د ډیرو مطالبو د توضیح
لپاره چې په لاسبو وصلو مربوط دي ، کارول کیږي . د اکار د مسئلو
د حل له طریقه سرته رسیدلی شي . ښوونکی ممکنه ده له زده کوونکو
وپوښتي ، چې کښتۍ له فولادو څخه جوړه ده ، نو ولې په اوبو کې نه
ډوبیږي . یا داچې د مسئلې په توګه له زده کوونکو څخه وغواړي چې
آیا یو خاص شی په معین مقدار کې لاسبو وصلی شي او که نه ؟

د هربارت پلویان زیان باسي چې نوموړي مرحلې د تدریس
د کلي طریقې په عنوان وکاروي .

په واقعیت کې هربارت باید د علمي او تربیتي اروا پېژندنې
بنسټ ایښودونکی او مخکښی وپېژندل شي .

د هربارت طریقه په لومړي سر کې د ورنټ[1] له خوا په المان کې
او د تیچنر[2] له خوا په امریکا کې تعقیب شوه او د جوړښت ، ساختارګرایي
ښوونځي[3] او حواسي د باطني یا نفسي طریقې[4] د راڅرګندولو او منځته راتلو

(1) Wundt, W. (2) Titchener. E. B

(3) Structuralism (4) introspection.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موجبات یې برابر کړل.

د پورته بیان څخه څرګندیږي چې هربارت له یوې خوا د علم او معرفت سرچینه او منبع له بدن څخه د باندې بولي او د ذهني تداعي له کبله د زده کوونکي پوهه او معلومات پیدا کیږي، نو باید هغه د علمي تداعي ګرایانو څخه وګڼل شي او له بلې خوا د هغه ښوونې او لارښوونې د علمي تجربو په پراختیا او د ذهني محتوا د تحلیل او ترکیب په جنبشونو او فعالیتونو تمامې شوې، نو کولای شو چې هغه د ساختګرایانو په قطار کې وشمیرو.

## د ابینګهوس د تداعي نظریه:

معروف الماني ارواپیژندونکی ابینګهوس(1) په 1885 کال کې د خپلو څیړنو له کبله نه یوازې د زده کړې په مسئلې مرسته وکړه، بلکه په زړه پورې اطلاعات او معلومات یې د هیریدو(2) په عملیه کې هم په لاس راوړ. دا لومړی شخص و چې د حافظې د پیژندلو لپاره یې کتاب ولیکه، او د ارواپوهنې د اصالت تداعي د ښوونځي لپاره یې نوې دوره پرانستله. دې کتاب د تجربې جنبې سربیره د تداعي د تشکیل او زده کړې عملیې هم ترڅیړنې لاندې ونیولې. نو په دې خاطر هم نوی و.

دا رښتیا ده چې د لرغوني اصالت تداعي د ښوونځي پلویانو د تداعي سره سروکار درلود. خو هغوی د تداعي د تاثیر موضوع ته پوره پاملرنه نه کوله؛ او دا یې نه غوښتل چې د تداعي د تشکیل په هکله څیړنه

(1) Ebbinghaus. H. 2- Extinction.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړي. اما د نوي اصالت تداعي د سمونګي پلویان لومړی ترهرڅه دمخه یادونه کوي چې د تداعي عملیه څنګه تشکیلیږي او بیا د تداعي ثبات او مقاومت د یه یاد راوړلو له طریقه اندازه کوي. د پورته افادې مانا دا ده چې د اصالت تداعي لرغوني پلویانو به د تداعي د پایلو او اغیزو له مخې څېړنې چې د قضیې علل وپیژني، خو د اصالت تداعي نوي پلویان به د ښکاره لاملونو له مخې څېړنه چې د قضیې اغیزې او پایلې تر څېړنې لاندې ونیسي. ښکاره ده چې وروستی یا نوې طریقه بشپړه او باوري طریقه ده، یانې لرغوني اروا پېژندونکي به د معلول څخه علت ته، خو نوي اروا پېژندونکي له علت څخه معلول ته ځي.

د ابینګهوس تجربي طریقې څرګنده کړه چې هر څرک څو ډوله حافظه لري لکه د اشکالو لپاره حافظه، د اعدادو لپاره، د نومونو لپاره حافظه سمعي یا بصري حافظه او نور...

په ملبه وینا د هرچا حافظه څو اړخه لري چې د قوت یا ناتوانۍ له پلوه یو له بل سره متفاوت وي. اوس نو په کار دی چې د هرچا د حافظې د څرګندولو لپاره نوموړی دڅو ډوله ازمېښتونو لاندې ونیول شي. د بېلګې په ډول د زده کړې یا سمعي حافظې لپاره کولای شو چې پنځلس یا شل مانالرونکي یا بې مانا اصطلاګانې وټاکل شي او هرې اصطلاح ته دوه ثانیې وخت وروکړل کیږي، بیا د وروستي اصطلاح له لوستلو څخه لس ثانیې وروسته له زده کوونکو څخه وپوښتل شي چې هغه اصطلاګانې یې چې په حافظه کې پاتې دي، له یاده ووایي. د دې ازمېښتي پایله

باید د هغو مجردو لغتونو چې د دوی د ځو سره همغږي ولغو زده کړه نکړو د ان
مینې د پایلې څخه په لاس راغلي او معیاري شوي دي، مقایسه او پرتله
شي څه په دې ډول د دغې موضوع د ښې یا بدې حافظې په شکل قضاوت
یا حکم صادر شي. په دې ان مرینه کې د لاندې شل اصطلاحګانې
کارول شوې دي:

ستن، یوه، خوله، کړکۍ، اوبه، پنډوسکی، تحلیه، نقشه، ونه
عکس، کتاب، پیشو، چاقو، تناب، کور، جرابې، کاغذ، غر، بې
او کیف.

اینګهوس په خپلو تجربو کې ولیدل چې د یو کرت قرائت کولو څخه وروسته یادونې یې جوړې د دغو اصطلاحګانو کیدای شي چې زده شي، په دې برخه کې کومه ځانګړې عملیه چې په عیني ډول تعقیب شي نشته. دا عملیه تر هغه وخته تکرارېږي څو زده کوونکی وکولای شي د ۷۵ په سلو اوسط په سلو تر منځه د اصطلاحاتو په زده کولو کې مهارت پیدا کړي.

اینګهوس او د هغه پلویانو د دې قانون او داسې نورو ورته قانونو څخه په استفادې سره یو کمي قانون رامنځته کړ او په وسیله یې د کېږې منحني، چې نن هغه ته ډل پیژني، رسم کړه.

د «هیرولو منحني» په رسم سره دوی وکړای شو چې د دې کمي قانون ابتکار او مرغوبیت ډیر کړي.

د اینګهوس له زماني راهیسې د زده کړې په مطالعه او څېړنه کې د عیني طریقې څخه کار اخستل کیږي او د ډیرو نورو په زړه پورې څیړنو طریقې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندېزونه هم شوېدي . د دې اروا پېژندونکو په عقیده نښو کولای چې د تداعي موضوع بیانونه د مجاورت له طریقه توجیه کړو ، ځکه چې مجاورت اساساً یو مساعد موقعیت دی ، کوم قدرت یا قوه نه ده . مغه څرنګ چې د زده کړې په حالت کې دی . تر ډېره حده د روابطو او تناسب په نظر کې نیولو سره ، د کلماتو د تلفیق او ترکیب څخه ګټه اخیستل او استفاده کوي .

د ابینګهوس د تحقیق او څېړنې اصلي مرخه دا وه چې روښانه کړي چې آیا د «هیرېدلو» موضوع یوه تدریجي عملیه ده ؟

د دې هدف لپاره د زده کړې یوه معینه برخه د زده کولو له وخت څخه بیا د بېرته ورکولو تر وخته یعنې یوه زماني واټن ، د متحول یا متغییر شرط په عنوان انتخابېده ، بیا د دغه شرط تغییر او ارتباط د زده کړې په هکله ازمایښت کېده ، پایله ونښوده کله چې موضوع ژر زده شوه موږ ژر له یاده وتله بیا وروسته سرعت د هیرېدو وروو ورو لږېږي .

په بله تجربه کې د زده کړې ژورتیا یا سطحي والی ، د متحول شرط په عنوان انتخاب شو وروسته د څو کرته ازمایښتونو څخه څرګنده شوه چې که مرڅه مره د یوې موضوع د زده کړې لپاره ډېر زیار وایستل شي پایله یا مرخه یې دا وي چې ژر نه هیرېږي .

په یوه بله تجربه کې ابینګهوس ، ازمیدونکي ته وایې چې د یوې موضوع د زده کولو څخه وروسته سم دم ویده شي او بل مېټ د ورځ ارواېي فعالیت باید ونه کړي . نتایج ونښوده چې په داسې حالاتو کې د هیرېدو چټکتیا «سرعت» ، د دغه حالت په پرتله چې ازمیدونکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دینبې پاتې شي د یرلنږ دي .

د شپیتو کلونو په وروستیو کې اروا پېژندونکو دا تجربې، د هېرېدو د ماهیت پوهېدو لپاره په متفاوتو شرایطو کې بیا بیا تکرار کړل .

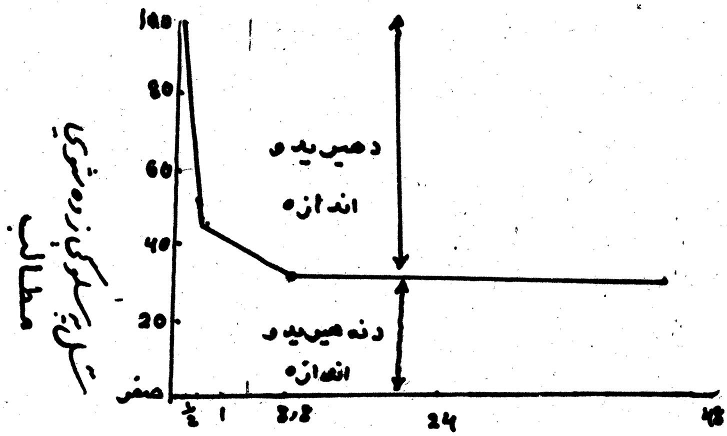


دګرېږ شمېر د زده کړې څخه وروسته

دا بینګهوس معروفه منحني (۱۹۱۳) د یاد ساتلو او هېرېدو په شکله دا منحني د یاد ساتلو او هېرېدو دا بلکې ښکاره مثال دی .

# د اصالت تداعي نوی ښوونځی

د پاولوف(۱)، تارندایک(۲) او نورو ارواپوهانو تجربو او ازمایښتونو وښوده چې د پاولوف د تقویت فرضیه او د تارندایک د «پاداش» فرضیه یوه ده او دواړه د تداعي د اثبات لپاره مشترک عوامل لري. تارندایک که هر بار یې غوښتل خپلې څېړنې د تداعي په رڼا کې د ذهني تصوراتو پر اساس بنا کړي او پخپلو څېړنو کې یې فیزیولوژیکي ارواپوهنې ته ځانګړې پاملرنه وکړه. تارندایک عقیده درلوده چې مشهود سلوک د داخلي محرکاتو معلول دی. یعنې د داخلي محرکاتو اثر د بهرنیو محرکاتو په پرتله ډېر دی. یانې داخلي محرکات د تمایل یا سایق سبب ګرځي او ژوندی موجود فعالیت ته هڅوي. خو په زده کړه کې په کلي توګه دواړه داخلي او بهرني عوامل داخل دي. او زده کړه داسې عملیه ده چې دا دواړه سره پیوندوي. پارسا (۱۳۷۲: ۶۹)

تارندایک: تارندایک 1898 کې د خپلو څېړنو پایلې د حیواناتو د ذکاوت او سلوک په هکله له تکویني لحاظه، په یوه کتاب کې «د حیواناتو ذکاوت»(۳) تر عنوان لاندې نشر ته وسپارل. هغه د حیواناتو د زده کړې د مختلفو مرحلو د څېړلو لپاره له مختلفو وسایلو لکه پیچلي لارې(۴) یا معما امېزه جعبې(۵) او داسې

(1) Ivan.p.pavlov . (2) Edwad Lee thorandike.

(3) Animal ntelligence (4)- problem bokes
(5) puzzle ...

نور وخته کار اخستل. تارندايک به هغه ژوي چې ازمايښتول، وږي کړل او بيا به يې په هغې پېچلو لارو کې چې د ډېرو لارو پای به تړلی وو او پرېښودل به يې لار به د خوړو رسېدو ته خلاصه وه، خوشې «ايله» کړې وږي حيوان به کله چې هغه صحيح لار خوړو ته وروسته د زيار ايستلو پيدا کړه، تشويقېده، د دې تجربې په جريان کې، حيوان ازاد پرېښودل کېده چې څو ځلي حيلو او طرحو سره کار پيل کړي، څو د هغه سلوک او فعاليت به يې ځای او هغه وخت چې د خپل لوږې برياليتوب له پاره لګولی و تحديداوه، بيا به يې هغه ژوی په پرله پسې ډول ازمايښت کاوه او په منظم ډول يې د هغه سلوکي تغييرات او زماني کموالی، غذا رسېدو ته چې د حيوان د زده کړې او مهارت له کبله پيدا کېده ثبتاوه. په پای کې د دې اطلاعاتو په بنا يانې د ژوي پرمختګ، د ستونزې په حل کې، د «زده کړې منحني» ترسيم کړه او د حيوان د زده کړې او د عمل د څرنګوالي مدارک او شواهد يې په لاس راوړل.

تارندايک د دې تجربو څخه دې نتيجې ته ورسېده چې حيوان په تجربو کې ځينې حرکات او کړنې د ښو يا بدو پايلو پر اساس «حذف» يا «انتخاب» وي او بيا هغه د «اثر قانون»(1) يا زده کړې په صورت داسې شرحه کوي: «هر عمل چې په پوره توګه موقعيت کې د رضايت او خوښۍ سبب شي، هغه عمل د هغه موقعيت سره، تر هغه وروسته تداعي کېږي. يانې هر وخت چې

(1) Thorndike's law of effect.

هغه عمل بیا منځته راشي ، ډیر احتمال لري هماغه عمل چې تیر کرت انجام شوی وو ، بیا تکرار شي ، برخلاف ددې که یو عمل په یوه ناکامۍ موقعیت کې ، سبب د ناراحتۍ شي . په تدریج سره هغه عمل د هغه موقعیت څخه انتزاع پیدا کوي یانې که بیا هغه موقعیت منځته راشي ، ډیر لږ احتمال لري چې هماغه عمل مجدداً صورت ونیسي ،، .

بل قانون چې د دې قانون ضمیمه ده ، د مشق او تمرین قانون یا د استعمال او عدم استعمال قانون دی . د دې قانون له کبله «هر ځواب چې یوه موقعیت ته ورکول شي ، هغه موقعیت سره تداعي کیږي» هر څومره چې دغه ځواب ، هغه موقعیت ته ډیر ، د تعداد په حساب ، ورکړل شي ، په هماغه اندازه تداعي ممکنه ده کلکه او مستحکمه وي او هر څومره چې د نوموړي ځواب استعمال لږ وي ، تداعي ضعیفه کیږي . دا د مشق او تمرین قانون ، هماغه لرغونی قانون ، د تداعي ده چې د افکارو د ارتباط او تړاو په ځای د موقعیتونو ترمنځ په تړاو یانې په انگیزه - ځواب اطلاق شوی دی . اما د ژوندیو د زده کړې جریانې په وضاحت سره سبکاره کوي . چې د تمرین قانون د زده کړې ټولې ستونزې نه حل کوي .

تراندایک تقریباً ۳۰ کاله د زده کړې په هکله مسلسلې څیړنې او آزمایښتونه سرته ورسول ، وروسته تر هغه یې انسان تر څیړنې او مطالعې لاندې ونیو . په دې آزمایښت کې لویانو زده کوونکي دې معما آمیزه جعبو سره کار نه درلود خو آزموینې ورکول کیدې چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مختلفو ځوابونو امکان یې موجود وو. که پوښتنه له بریالیتوب سره ترلې وه نو ازمونکي ته به د تشویق په توګه ویل کیده «صحیح ده» او که ځواب ناسم وو نو د توبیخ په توګه به ورته ویل کیده «غلط دی» .

یا نې په دې از ماینت کې هم تشویق او توبیخ موجود و. دده⁽¹⁾ ازموینو پایلو وښوده چې د تشویق تاثیر په ځوابونو ډیر مثبت و. تارنډایک د دې پایلو په اساس، داثر پر قانون تجدید نظر وکړ او تشویق ته د توبیخ په پرتله ډیر اهمیت قایل شو. د تارنډایک په آند د توبیخ حقیقي اثر دا نه دی چې ځواب له موقعیت څخه جلا کړي، بلکه حقیقي اثر یې دا دی چې زده کوونکی دې ته وهڅوي چې بل ځواب وازمايي او صحیح ځواب پیدا کړي. خو تحسین او تشویق مستحق وګرځي او په دې توګه هغه صحیح ځواب په مثبته توګه د هغه له موقعیت سره تداعي شي. په واقعیت کې د سم ځواب پیدا کیدل، په اتفاقي ډول پځپله غلط او ناسم ځوابونه حذفوي.

تارنډایک په خپلو مطالعاتو او څیړنو کې، د تداعي د فرضیې حدود⁽¹⁾ پلوی کاوه او یا هغسې چې د ده څولنبه وه وو ايي «د اړیکو او مناسبتو فرضیې پلوی و». تارنډایک په دې عقیده و چې ترلې تداعي ګانې د انګیزې - ځواب اړیکي یا رابطه لري. د دې لپاره چې د ده ذهني تاثیراتو او یا د ده فکرونو ترمنځ، تداعي ټینګه شي ییاز ې مجاورت کافي نه دی مګر دا چې د ځواب په کیدو تمام شي.

---

(1) Connection.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان د ځینو ژوونو یو لړ سره د حیواناتو په پرتله، پراخه اړیکې او ارتباطي سیستمونه پیدا کولای شي. د انسان روحي لوړتیا د حیوان په پرتله په همدې ټکي کې نغښتې دی. په همدې خاطر د انسان ذهن(۱) داسې تعریفوي: «ذهن یو ارتباط ورکوونکې دستګاه ده چې د انسان فکري، عاطفي او عملي ځوابونه د محیط موقعیتونو سره چې مخ کیږي، مطابقت ورکوي».

## د پاولوف شرطي ځوابونه:

ایوان پطرویچ پاولوف نامتو روسي بیالوژست یو له هغو لومړنیو کسانو څخه دی چې تداعي معاني یا فکري تړاو ته یې په خپلو علمي آزمایښتونو کې تحقق ورکړ. ده د خپل کار لومړی دولس کاله په خپل لابراتوار کې د هضمي غدو، عصبي سازمان او رفلکسونو په مطالعه او څېړنه کې تېر کړل. د ده همدا په زړه پورې او ابتکاري تجربې، د دې سبب شول چې په ۱۹۰۴ کال کې د نوبل د جایزې په اخستلو بریالی شي. په ۱۹۰۲ کې د خپلو تجربو په سرته رسولو کې داسې موضوع سره مخامخ شو چې وروسته له یو کاله ورځنۍ څېړنو اصول او روش ته بالکل بدلون ورکړ. پاولوف د سپي د لاړو د رفلکسونو د مطالعې لپاره یو اسباب جوړ کړي وو چې د هغه په واسطه کېدای شو د حیوان لاړې چې د خوړو انګیزې څخه وروسته په خوله کې د ځاب ترشحات لاندې تولیدوي، اندازه کړي.

(۱) Mind.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاولوف په دې ازمايښت کې وليدل چې په سپي کې د لاړو ترشح بېځا ترې دې چې خواړه ورته ورسېږي، عملاً پیل کېږي . په دې دول چې: یې اورې د خړو د ظرف ليدل، یا ترې دې کېدل د هغه شخص چې سپي ته خواړه ورکوي، یا د راوړونکي د پښو اواز په مجاوره کوته د دې سبب ګرځي چې د سپي لاړې جارې شي.

اوس نو که د خړو موجوديت د سپي په خوړکې بوه طبيعي انګېزه د سپي د لاړو د ترشح لپاره وي، د خړو د لوښي ليدل يا د پښو اواز د دې رفلکس لپاره طبيعي انګېزه نه شي حسابېدی د غه مبرګړنا يا د لاړو د ترشح ځواب چې سپي د خړو د لوښي او يا د پښو له اواز څخه وروسته سنکاره کړی د قاعدې له مخې سپي وروسته له پرله پسې او اوږدو تجربو څخه کسب کړی وي. په دې ترګه د خړو د لوښي او يا د پښو اواز د سپي لپاره يوه علامه[1] نښه يا جنبه لري، چې خواړه ورته راځي.

پاولوف پر مشر چې د داسې علايمو او نښو موجوديت په صرموقعيت کې د حيوان په تطابق کې کارنده رول لوبوي.

په لومړي سرکې پاولوف دغه د لاړو ځواب ته د علايمو څخه وروسته د اروايي ترشح[2] نوم ورکړ. خو پاولوف د سپي د لاړو اروايي ترشح د فرضيا ترڅنګه د هغه فزيولوژيکي فرضيات پرې

---

(1) Signal. (2) Psychic sicretion.

مینه د زلو ده، نن د پورته اصطلاح څخه یې لاس واخست او په ځای یې د شرطي رفلکس[1] اصطلاح رواندې کړه او علامت یا نښې ته یې شرطي انګیزه[2] وویله. بلکه ده چې رفلکس یا شرطي انعکاس یې زده شو ځواب او خواړه ته غیر شرطي انګیزه ده چې هغې ته تقویت[3] هم وایي.

د تقویت د قانون کشفول ستر خدمت دی چې نوې اروا پېژندنې د اصالت تداعي ښوونځي ته کړې ده بیا د یو قانون ساحه او د عمل میدان په واقعیت کې ډېر لوی دی او هدف یې بیانې د شرطي ځوابونو د غبرګون ټینګول نه دي. ممکنه ده دننده کې په ټولو ورکړو کې اغېزمن او صادق وي.

چارلز اډوارډ سپیرمن[4] انګلیسي ارواپوه (۱۸۶۳-۱۹۴۵) د ذکاوت مکمله ارواپېژنه د درک او استنباط او همداسې د ځو لاملونو د پېښو سترون او مناسباتو پر اساس بنا کړه. خو هغه چې له داروا پېژندنې د ټه سیستم د تداعي د ښوونځي په سترګه ونه کتل او لا انتقاد به یې کاوه چې د تداعي د ښوونځي پلویان په خپله فرضیه کې په عجیبه ډول خام دي. ځکه هغوی په داسې افکارو او مرضاتو کې یکه د ذکاوت پیداکېدل، د نوي معرفت کشفول او د نوي مسئلو حل یو څ خواته پرېښي او عملاً بیانې له حافظې سره سم وکارول شي.

---

(1) conditioned Reflex. (2) conditioned stimulus.

(3) Rainforcement (4) charles Edward .S.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دګشتالت د ارواپوهنې پلویان هم د تداعي د سنوونې پر پلویانو داسې انتقاد وه لري . او وايي چې د ګشتالت د ارواپوهنې څخه د اصالت تداعي سنوونې لپاره هم دا دی چې د دوی د غوښتنې خلاف وکړي . په هر صورت د تجربي تداعي ارواپوهنه تر کومه ځایه د دې سنوونې د فعالیت په ساحه کې ستر خدمت نه سرته رسولی دی . د بیلګې په توګه د مساعدو یا نامساعدو شرایطو پیدا کول د حافظې په مکله د زده کړې او هېرېدنې د منحني ګانو ترسیم ، څېړنه د متقابلو تاثیراتو په مکله په تداعي کې د زده شویو څوابونو ، غبرګونونو ، انتقال له یو عمل یا موقعیت څخه بل عمل یا موقعیت ته ، او داسې نور .

هیلګارډ (۱) ، رابنسون (۲) ، وود ورث (۳) او هم داسې نورو پوهانو د اصالت سلوک پلویان د اصالت تداعي جز حسابېدای شي . ولې ټول تداعیان په هیڅ صورت سره د اصالت سلوک پلویان نشي کېدای . د تداعي سنوونې د زده کړې او په یاد ساتلو فرضیه ده ، خو د اصالت سلوک سنوونې کاملاً ځانګړی بحث او تعریف لري چې وروسته به شرحه شي .

---

(1) Helgard Ernest .R.

(2) Robinson. E.S.

(3) wood worth.

(c) ketabton.com: The Digital Library

# څلورم څپرکی

## د شعور جوړونکی ښوونځی (۱)

ویلهیلم وونت (۲) الماني په ۱۸۷۹ کال کې اروا پېژندنه د مستقل علم په توګه وپېژاندله او خپل لابراتوار یې جوړ او جوړونکی ښوونځی یې په اروا پوهنه کې عملاً رامنځته کړ. د لومړي ځل لپاره یې د احساس او خیال په ازمایښت او څېړنه لاس پورې کړ. وونت په ۱۸۹۲ کې ویلي دي «د اروا پېژندنې کار، څېړنه او پلټنه د هغه شي په باره کې ده چې موږ هغه ته باطني او نفسي تجربه وایو. د باطني او نفسي تجربې څخه مقصد هماغه حس، د فکر جریان، اراده او تصمیم دی چې د خارجي تجربې په مقابل کې قرار لري. د خارجي تجربې مطالعه او څېړنه د طبیعي علومو موضوع ده»

وونت درې، څلور کاله وروسته د خپل کار عنوان بدل او د لومړنۍ «باطني او نفسي تجربې» پر ځای یې، د «مستقیمې بلا واسطه تجربې» نوم غوره کړ. په دې ترتیب د هغه د اروا پېژندنې په تعریف کې د انسان ټولې تجربې چې په نسبتیا سره د اروا پوهنې په برخه کې شامله شوې، دا ځکه چې موږ پر خپلو باطني افکارو، احساساتو خبر یو، هماغسې په خارجي شیانو هم پوه او خبر یو.

(۱) Structuralisme

(۲) Wilhelm Wundt.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وونت په لومړي مرحله کې د نفس، درک ته آګاهي یا شعور[1] ووایه او د بهرنۍ نړۍ درک یې د طبیعي علومو موضوع وګڼله. بیا وروسته وونت د نړۍ پېښو په اتفاق سره، د خارجي نړۍ درک ته «اګاهي» او د نفسانیاتو درک ته «خود اګاهي» او د دواړو مجموعې ته «شعور» ووایه.

اوس نو شعور، په انسان کې د انعکاس عالي شکل دی، چې د انسان د معرفت سبب نسبت جهان او چاپېریال ته ګرځي او په همدې توګه د انسان هدفمنده سلوک اداره کوي.

انعکاس د اجسامو یا مادي سیستمونو هغه استعداد دی چې د هغو اجسامو یا مادي سیستمونو چې ورسره مقابل کېږي، مادي خصوصیتونو ته بدلون ورکړي او په شکل یې څرګند وي. هغه بل شکل معنوي د تصوراتو، مفاهیمو، احکامو او انتزاعي استنتاجونو په شکل افاده کېږي.

انعکاس د مادې عمومي خاصیت دی او د مادې د تکامل سره سم، د انعکاس خاصیت یې هم، کیفي تکامل پیدا کوي. انعکاس کېدای شي ډېر ساده لکه د آیینې غوندې انعکاس وي. کېدای شي د کشش یا ترپیزم[2] په شکل وي لکه د نباتاتو کشش د نور خوا ته یا د رفلکس[3] په شکل څرګند شي، لکه د اړګانیزم غیر ارادي عکس العمل د خارجي اغېزو په مقابل کې او یا د غریزې[4] په شکل چې یې د مل، ناخود اګاه او ابتدایي څرګندونې شمېرل کېږي.

---

(1) Consciousness. (2) Tropism.
(3) Reflex (4) Instinct.

او یا په دې عالي شکل چې د انسان شعور دی څرګند شي. (طبري، ۱۳۶۰: ۱۸)
په دې ترتیب سره په اروا پېژندنه کې د اروا برخې یا فن داخلي او بهرنۍ برخه شامله شوې ده.

کله چې د اروا پېژندنې اصلي موضوع په شعور انتخاب شو. نو د اروا پېژندنې علم د کیمیا له سره ورته والی پیدا کړ. نو همداسې د شعور د عناصرو کشف او د دوی ترکیب او تلفیق یې د بل سره هم د کیمیا د علم د طریقو او روشونو ته ورته والی پیدا کړ.

وونت عقیده درلوده چې زموږ ټولې تجربې چې د خارجي اشیاوو د درک، تیرې خاطرې، هیجانات، اهداف، پیچلې او مرکبې مسلې دي چې باید په علمي توګه یې په تجربه او تحلیل شي. هغه تحلیل او تجربې وونت د شعور د عناصرو په شکل سره ورسوله. نو احساس یې د شعور اصلي عنصر او ماده وبلله او په دوو اصلي طبقو یې ویشله لومړی هغه احساسونه دي چې داسې بریښي چې موږ ته له بهر څخه راځي یانې منشه یې زموږ د بدن څخه د باندې ده.

دوهم هغه احساسونه دي چې تصور کړو، چې زموږ په بدن پورې تړلي او متعلق دي او منبع یې زموږ په وجود کې ده. دا ساده او لومړني احساسونه څرګند لکه لیدل، اورېدل، لمس، شناخت او کان لیږل، د وي منبع شرحه کړې دي. لکه د رنګ تر لیدل. د تیغ اورېدل، د منځ تکل جلدي احساس او داسې نور.

د اصالت جمل او اروا پېژند ورګر د دې عوامل بېځینه کې ټولانې

شوې د اهم بیان کړي چې څنګه مونږ اورو او یا څنګه شیان وینو.

دا لومړی احساس نه دی اروا پېژندونکو لپاره چې د اروا پوهنې د ترکیبي سیستم نړۍ بلې یان دي، په دې خاطر ډیر مهم دی چې کولای شي د ممکنه ساده تجربو او د ذهن د انفعالي[1] حالاتو تر عنوان لاندې حساب کړي. انفعالي حالت، احساس او ادراک داسې تعقیبوي لکه چې سیوری جسم پسې روان وي. له ساده حسونو څخه، مطبوع او نامطبوع حسونه یعنې لذت او الم[2] هرڅه مثلي وو. خو وونټ دوه جوړې نورې هم پرې علاوه زیاته کړل. یوه جوړه یې د تحریک او کرارۍ او راحتی، او بله جوړه یې د خپګان (انحطاط) او خوشالۍ[4] احساس دی. دا حالات امکان لري په بېلا بېلو اشکالو او طرحو یې له بل سره ترکیب او نوې حالات منځته راوړي. د بېلګې په توګه هیجان یوه پېچلې او مرکبه تجربه ده چې د ذهني انفعالاتو او احساساتو څخه چې د بدن له بېلا بېلو برخو څخه سرچینه اخلي ترکیب شوې دی. میل او اراده په لحظه کې د هیجان انفعالي حالت دی چې د تصمیم نیولو په لحظه د نفسي حالت په قطع او ناڅاپي تغییر کې مشخص کیږي. څنګه چې لیدل کیږي د وونټ هدف په دې حالاتو کې دا دی، څرګنده شیان چې انسان یې واقعاً احساسوي شرحه کړي، نه هغه اعمال چې انسان یې سرته رسوي. په بل

---

(1) Passive. (2) Pleasant_unpleasant.

(3) To stimulate and peace or Tranquillity.

(4) Depression and pleasure.

عبارت د وونټ په عقیده د انسان د اعمالو شمېرنه او را پېژندنه نه ده،
بلکه د رومبانه شعور، د محتویاتو شرحه او را پېژندنې مد نظر دي.
«د نفساني منتجه یا د ترکیب اصول»، یې له نظره وروسته پورې قوانینو څخه دي
چې وونټ یې وړاندې کړي دي. کولای شو دا قانون داسې هم بیان کړو:
«د ځینو نفسي عملیو ترکیب په پایله کې نوي خاصیتونه پیدا کوي چې ترکیبو
نکي اجزاو یې نه درلودل». د دې قانون څخه مراد کولای شو د اصالت
تداعي د ښوونځي په تعلیماتو کې له وونټه ترمخه او د ګشتالت په ارواپو
هنه کې وروسته له وونټه هم پیدا کړو. (ور دورانټ ۱۳۴۸: ۴۳۸)

ځکه چې مخکې هم یادونه وشوه د دې ښوونځي ملي یانو د ارواپو
هنې موضوع شعور یا د خود اګاهۍ تجربه شمېرله او د دوی په عقیده د
داخلي مطالعې له طریقه کولای شو د شعور یا خود اګاهۍ د تشکیل طرز
تر مطالعې او څېړنې لاندې ونیسو.

د دوی په عقیده شعور د احساس[1]، تخیل[2]، عواطفو او تفکر[3] څخه تشکیل
شوی دی. دا ډول چارې د داخلي اصولو یا روش له طریقه کولای شو تر
کتنې او څېړنې لاندې ونیسو. د ذهني پېچلو عملونو د ساده عملونو څخه
جوړ او د تحلیل او تجربې له لارې کولای شو هغه تشخیص کړو.

اډوارډ براډ فورډ تیچنر[4] انګلیسي پوه لومړی د وونټ سره په څېړنو
بوخت شو او د هغه تر اغېز لاندې و. بیا وروسته امریکې ته ولاړ او د

---

(1) Sense (2) Image (3) Idea

(4) Edward Brod ford Titchener.

کړنل په پوهنتون کې د عمر تر پایه په اروایي څیړنو بوخت و .

## کلاسیک ښوونځی یا د تیچنر د عقایدو

# اصـــول

د المان د لایپزیګ په ښار کې د تجربي اروا پوهنې د ښوونځي له پلویانو څخه، د وونت او (۷)، تنو زده کوونکو زیات ویښت چې په امریکا کې د اروایي تجربي لیاره لاپراختیا ورونه جوړ کړي. تیچنر تر ټولو معروف، بااستعداده او انګلیسي نژاده ځوان و چې په ۱۸۹۲ کال یې وکړنل د پوهنتون د اروا پوهنې د لابراتوار مسولیت ومانه. د ده د مهمو اقداماتو څخه یو دا و چې ده د وونت د اروا پوهنې د شعور جوړونکي ښوونځي څخه، د اصالت عمل[1] د اروا پوهنې په مقابل کې چې په دې وخت کې په امریکا کې رواج درلود پلوي وکړه .

تیچنر کارونده مفاهیم یا په بل عبارت د عمل او ترکیب رجوړونکي اصطلاح ګانې، په ۱۸۹۸ او ۱۸۹۹ کال کې طرح او وړاندې کړل. ددې دوو اصطلاحګانو طرحې او په دې وخت کې د تیچنر له خوا چند ان د تعجب او حیرانتیا وړ نه دي . او د اصالت عمل د ښوونځي سره ده د مخالفت بهیک او نه لري. ځکه کله چې غواړو د یوه ماشین په هکله خبرې وکړو کولای شو چې هم د ماشین د جوړښت یا ترکیب او هم د هغه د فعالیت او استعمال څخه وغږیږو. په همدې ډول د سترګې په بحث کې کولای

(1) Functionalism.



(c) ketabton.com: The Digital Library

شو چې هم د سترګو د جوړښت او هم د هغې د فعالیت او استفادې څخه خبرې وشي.

په بیولوژي کې هم علم د جوړښت (اناتومي)، او هم د دندو علم (فزیولوژي) لري. د تشریح علم یا اناتومي د جوړښت او ترکیب علم دی او فزیولوژي د دندو او عمل علم دی. په کلي ډول هدف د جوړښت یا ترکیب دیره جهان یا سیستم دا دی، چې څنګه ترکیب یا جوړ شوی دی اما د دنده دا ښکاره کوي چې هغه سیستم یا عضو څنګه کار کوي یا د څه لپاره جوړ دی. دا دواړه علمه مهم دي، ولې داسې ښکاري چې جوړښت باید مقدم وي، ځکه چې څو یو سیستم او جوړښت یې معلوم نه وي نو د هغه د کار او عمل په هکله به څنګه خبره وشي.

د تیچنر په عقیده وجدان یا شعور د ارواپوهنې اصلي موضوع تشکیلوي. د بدن او نفس (اروا)، اړیکې موازي او هم آهنګه دي خو د یو سبب نه کیږي او د هغو ترمنځ د علت او معلول ارتباط نشته.

تیچنر د وجدان یا شعور د تجزیه لپاره درې لاندې جریانونه مهم ګڼي. هغه احساسات، تصورات او انفعالات دي. دا ارواپېژندنکي دغو جریانونو ته د شعور یا وجدان یا هغو بنیادي جوړونکي توکي وایي او په لاندې ډول یې شرحه کوي:

۱- احساس یا حسي ادراک د حواسو په مرسته د شي په موجودیت یا حضور کې تشکیلیږي. دا دوه عامله لري یو یې بهرنی او بل یې عضوي اغیز دی. وروسته له دې دوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقدموخځه په مغزکې انعکاس پیداکیږي چې نوم یې احساس دی. د بېلګې په توګه د غږ په مکله د هوا ارتعاس خارجي تحریک او حرکت چې په غوږ کې واقع کیږي، عضوي اغیزه ده. وروسته له دې د و مقدموځنه په مغزکې انعکاس پیدا کیږي چې هغه ته احساس وایي.

مجرده احساس او بدني تاثرات په تنهایي سره معرفتي ارزښت نه لري، ځکه چې په ذهن تاثیر کوي، معمولاً د نورو نفسي فعالیتونو په واسطه احاطه کیږي او د مغز په مرسته تعبیر او تفسیریږي، د مقام نیسي او مانا پیدا کوي.

٣- تخیل، تصور یا ذهني تصویرونه چې پرته د اشیاوو له حضوره څخه په ذهني جریان کې پیدا کیږي، د تیرو خاطراتو او یا راتلونکو خیالونو سره اړیکې لري.

٤- انفعالات د عاطفي خصوصیات دي. د انفعالات د داسې تجربو لکه مینه، نفرت، غضب او خواشینۍ په اثر څرګندیږي.

د کلاسیکي ارواپوهنې د نظرې د دې ترکیبي عناصرو پر بنا ولاړې دي. د قاعدې پر اساس، دا یو ساده سیستم دی او د یوې پېچلې نفساني مسئلې له پرته اجزاوو څخه تشکیل شوې دي.

فعل و انفعالات د دې طرحې، هغه اجزاوې دي چې د شعور پېچلې حالات لکه تفکر، حافظه، ادراک او تخیل منځته راوړي. او ویل کیږي چې د نفساني چارو صراحت او اهمیت د مغز د نسجونو تر اوبدلو تړلې دي.

د تیچنر په عقیده د ذهن محتویات، شعور یا نفساني چارې په درو

برخه ویش کیږي . چې ځینې له مغزونو په مرکز او کانون کې واقع او خاصه برجسته ګي لري او ځینې له مغزونو په څنګ واقع دي او صراحت یې لږ وي.

تیچنر په دې عقیده دی چې په ټولو علومو کې د شیانو عمومي طبیعت لیدل او لټول، مشاهده ده . داخلي او نفسي کتنه چې له یو ډول مشاهده ده داخلي کتنه یا د وجدان د محتویاتو مشاهده ممکنه ده . د طبیعي پېښو له مشاهدې څخه توپیر ولري ، خو په اصل کې دا د علمي طریقې یو ډګ.

داخلي کتنه د علمي ارواپوهنې او فلسفي ارواپوهنې د بېلوالي حد د حد فاصل ، او د هغه فکري طریقې ځای نیولی دی چې پخوا به په فلسفه کې د روح او ذهن د پېژندنې لپاره په کار یده .

تیچنر د ارواپوهنې په ځینو مطالبو اصولاً سترګې پټې کړې. د مثال په توګه ذکاوت د انفرادي موضوع چې امریکایانو ته ډېره مهمه بریښي او د فردي اختلافاتو د توپیر لپاره په کار یده له نظره غورځوله. د طبیعي او غیر طبیعي حالاتو او ارواپوهنې ته یې پام و نه کړ . لومړي د تارندانک او کانل ځینو څخه یې سترګې پټې کړې او سلوکي ښوونځی یې سطحي وګانه .

د عصبي دستګاه په میکانیزم کې د بې خبرۍ له کبله یې د دغې دستګا په فیزیولوژیک څیړنو کې هم د پام وړ پرمختګ و نه کړ . د خیالاتو د زده کړې مسلې یې هم د ارواپوهنې له قلمرو څخه بهر وګڼلې.

همدا سبب شو چې د دې ښوونځي په      د پوهانو لږه پاملرنه جلب کړه . د دې ښوونځي عملي او اجرائي اړخ نه لاره . د امریکايي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروا پوهانو د یې علاقه ګډ سبب شول. اراسته (۱۳۴۸ : ۱۲۳).

خو د تیچنر د ښوونځي اهمیت په دې کې دی چې اروا پوهنه یې علمي میدان ته داخله کړه، د متافزیک او عامه عقایدو څخه یې جلا کړه. زیاتره وکېښو چې تجربي طریقې د هغې د مطالعې په اصولو کې داخله کړي.

په دې کې شک نه شته چې د حواسو، احساساتو او ادراکاتو تشریح کول ستر خدمت و. که نوموړی د کار مقدمات نه وای برابر کړي نو ګمان نه کیږه چې علمي اروا پیژندنه به تجربي ساحه کې دومره پرمختګ کړی وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

# دعمل د اصالت

## ښوونځی

د عمل د اصالت[1] نظریه د لومړي ځل لپاره په ۱۸۹۶ کال کې د جان دیوي[2] په واسطه طرحه شوه. دیوي په یوه مقاله کې چې د «انعکاس[3] د قوس مفهوم» تر عنوان لاندې د «ارواپوهنې د څیړنو» په مجله کې لیکل شوې وه، «نږده کړه» په ذریعه اتمي، تشکل چې د تداعي ګرانو او سلوکیانو طریقه وه تر انتقاد لاندې ونیوه، او دا یې هم ښکاره او تصریح کړه چې نږده کړه یوازې د محرک ځواب په طریقه هم نه حاصلیږي. بلکې نږده کمونکی او یا ماشوم د کل په توګه اهمیت لري، نه یوازې ذهني محتوا یا د محرک ځواب میکانیکي اړیکې.

د عمل د اصالت نظریه بخوا تر دې چې تجربي ارواپوهنه منځته راشي د ۱۸۳۰ کال راهیسې په امریکا کې فرهنګي او تدریسي اهمیت درلود. د نفسي فعالیتونو موضوع په ارواپوهنه کې د اساسي او اصلي مسلې په عنوان پیژندل شوې وه. د هغه زمان د ارواپوهانو هدف د داسې اصطلاح د تاکلو څخه داو چې د عمل د اصالت د اروا

---

(1) Functionalism. (2) Dewey Jahn.

(3) Reflex are concept.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنې، افکارو او اصولو ته په امریکا کې بسیط او اشاعه ورکړې.

د عمل د اصالت ښوونځي په حقیقت کې د جرمنت د اصالت د ښوونځي په مقابل د اعتراض غږ وچې هغه یې بې ارزښته او بې اعتباره معرفي کړې.

د عمل د اصالت د ښوونځي له ځانګړنو څخه یو دا دی چې د نورو ښوونځیو برخلاف پر دې عقیده دي چې ارواپوهنه د بېلو ځینو او منسجمو ترکیبونو څخه نه ده ترتیب شوې، بلکه یوه انتخابي او التقاطي نظریه ده لکه څنګه په خلاص لاس یې د ارواپېژندنې د نورو اصولو او ضوابطو څخه ګټه اخستې ده. د دې ښوونځي په تشکیل کې نامتو څېړونکي لکه جیمز انګل[2]، هاروي کار[3]، رابرټ وودورث[4]، اد وارد رابنسون[5] او تر ټولو مهم جان ډیوي[6] برخه درلوده. په دې څپرکي کې یوازې د دوو کسو لارښوونې به په لنډ ډول مطالعه کړو.

(د جیمز انګل څېړنه)

جیمز انګل په ۱۹۰۶ کال کې په امریکا کې د ارواپوهانو د انجمن په ریاست وټاکل شو. او د لومړي ځل لپاره یې د عمل د اصالت اساسي اصول په خپل خطابیه نطق کې اعلام کړل او په رسمي توګه د جرمنت د اصالت ښوونځي په مقابل کې معارضې ته راووت. د جرمنت د اصالت پلویانو ټول نفساني حالات نه د باطني او نفسي طریقې له مخې د اهمیت، وړ بلل او په دې عقیده وو چې د ذهن جوړونکي توکي عبارت دي له: حسي تجربې، ذهني صورتونه او احساسونه. د دې توکیو د ترکیب څخه یې بیا سره هیجان، ادراک او معلومات حاصلیږي. د جرمنتونه

---

(1) Eclectic (2) Angell. J. R. (3) carr. H. A

(4) wood. d. worth. (5) Robinson. E. S. (6) Dewey, John.

په خاصه توګه د حسي غړو په فعالیتونو پورې تړلې دي. که موږ وکولای شو چې د ذهني جوړښتونو ماهیت په ښکاره ډول مشخص کړو نو باور کولای شو چې د اروا پوهنې اړونده کړې په کم و کیف پوهېدلي یو او د هغه اصول موږ زده کړي دي.

خو انګل بر خلاف د دې طریقې وړاندیز کوي چې د اروا پوهنې اصلي دنده داده چې د ذهني جوړښت د تجزیې او تحلیل په ځای باید د ذهني فعالیتونو تجزیه او تحلیل وشي، ځکه دا کار با ارزښته او ښه پایله لري، په سلوکي څېړنو کې باید کار او دندې ته د جوړښت په پرتله پاملرنه وشي.

انګل د پراګماتزم د فلسفې پر اساس همېشه زیار ایسته چې عملي پایلې د نفسي یا رواني فعالیتونو بنسټ وګرځي. (ځکه چې د انګل د پراګماتزم فلسفه داسې یې فکر دی چې حقیقت، د فکر په سنجش، د واقعیت او عملي پایلو سره معلومېږي).

انګل د اروا پوهنې رول یا نقش د شعور یا ذهن د توکیو په تشخیص او پلټنو پورې نه محدودوي. بلکه زیار باسي څو رواني یا نفسي علل پیدا کړي. د ده، عصبي فعالیتونه د اروايي فعالیتونو اصلي او تعینونکي عوامل ګڼي.

نو ځکه فزیولوژي په اروايي فعالیتونو کې لازمي شمېري همدا سې انګل په دې عقیده و چې د ذهن یا اروا یوه مهمه دنده داده، چې ژوندي موجود ته د محیط سره په سازګارۍ او جوړښت کې مرسته وکړي.

د عمل د اصالت ښوونځي پلویان لکه چې د مخه وویل شو د ذهن په تجزیه او تحلیل کې څه علاقه نه ښيي دله. خو ارواپوهنې فعالیتونه او د بیولوژۍ نقش د ارواپوهنې د مسلو په بیان او شرحه کې مهم او کارساز شمیري. دا نوی برداشت یا فکر، د ښوونې او روزنې یا د دې ښوونځي د مهمو پرمختګونو څخه د شلمې پیړۍ په پیل کې شمیرل کیږي. دا ځکه چې په دې ځای کې، زده کوونکی یا کوچني د زده کړې په مرکز او کانون کې ځای نیسي تر دې پر وخته د زده کړې موضوع د ذهني ورزش[1] په اطراف څرخیده او د زده کوونکي فعالې برخې چندان اعتبار نه درلود، زده کوونکي به یوازې په یو رشته کې د کسبي او آزمایښتي معلوماتو سره اشنایي پیدا کوله. خو د عمل د اصالت د ښوونځي له نظره د کوچني خپله تجربه د زده کړې او د هغه د سلوک اصل جوړوي. په دې اساس انګل درې اصولو چې تر هغه وخته یې کوم اهمیت نه درلود او فاقد د ارزښت و، پاملرنه وکړه:

۱- د انسان زده کړه او سلوک، د شخصي، حسي او حرکتي دستګاه د هماهنګه فعالیت سره اړیکه یا رابطه لري.

۲- سلوک او زده کړه د حیاتي دندو او بدني اړیکو په سبب مطرح کیږي.

۳- سلوک او زده کړه یو تعلیمي عمل یا فعل وانفعال دی چې عملي پایله یې د اهمیت وړ وي.

---

(1) Mental discipline

(c) ketabton.com: The Digital Library

# د ژوند د بقا اصل

په ۱۳۰۴ کال کې انګل، د عمل د اصالت ښوونځي، بنسټ په فعالیت[1] بنا کې، او هغه یې د ټولو انواعو د توافق (سازګارۍ)، او ژوندي کېدلو پاره یو ضروري حکم وشمېره. انګل د ژوندیو موجوداتو له مشاهدې او د ژوند د مختلفو پدیدو څخه داسې نظریه او اعتقاد په لاس راوړه.

د هغه په نظر ژوند بې له حرکت څخه د اړتیاوو او غوښتنو لپاره ته بل څه نه دي. یا ژوندي موجود د خپلې بقا لپاره تل په چاپېریال کې په حرکت، فعالیت او اکتشاف بوخت وي. علم الحیات یا د بیولوژۍ پوهانو دا خاصیت چې د محیطي محرکاتو د تغییر معلول دی. تروپیزم[1] یا د ژوند بقا نومولی دی.

نو د ژوند بقا یوه سلسله ضروري حرکتونه دي چې ژوندي موجود یې د ځواب یا غبرګون (عکس العمل)، په عنوان د چاپېریال محرکاتو ته ورکوي او خاص فزیولوژیکي دندې ایجابوي، لکه د ځینو نباتاتو حرکت او تمایل د لمر خواته د دې مدعا بنه ثبوت دی. په کلي توګه د ژوند بقا، انسان یا بل هر ژوندي موجود حرکت او فعالیت ته اړ باسي. د دې فعالیت بېلګه په انسان کې د ذات ساتنه، له خطرونو او تهدید څخه ګرېوالی، احترام او دوستي له نورو سره، د عزت النفس په ساتنه کې زیار ایستل او داسې نور دي.

څنګه چې د عمل د اصالت ښوونځی د علم الحیات (بیولوژي)، پر بنسیاد

---

(1) Tropism.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استوار دی. نو د ژوندیو موجوداتو او انساني افرادو د توافق ترمنځ ورته والی په ښه توګه تشخیصیږي. د عمل د اصالت ښوونځی په دې باور دی چې د توافق کلي قوانین په خاصه محدوده کې د تعمیم او بیان وړ دي، یوازې په توپیر د ټیټو ژوندیو موجوداتو او انسانانو ترمنځ وجود لري او هغه د انسانانو اګاهانه یا شعوري فعالیتونه دي.

د عمل د اصالت ښوونځی د ژوند د بقا اصل، د سلوک په تعین کې د غریزې[1] پر پرتله ډیر پر مختللی او مهم ګڼي.

د جوړښت د اصل پلویان، خصوصاً تیچنر، د غریزې کارنده رول د سلوک په تعین کې ضروري ګڼي. خو د عمل د اصالت پلویان، هغه رد وي، او په اړوا پوهنه او ښوونه او روزنه کې هغه یو ساکن[2] عامل شمیري او په مقابل کې یې، فعالیت او تحرک بنسټیز اصل او ځیرونکی عامل په سلوک، روزنه او زده کړه کې معرفي کوي. د دې ښوونځي پلویان په دې عقیده دي چې فعالیت له یو تعداد مرموزو او پیچلو داخلي عملیو څخه سرچینه اخلي او په زده کړه کې ډیره اغیزه لري.

انګل په «مقدمه د اروا پوهنې»[3] کې څرګند وي چې «د انسان یوه پړاوي ځیني غریزې خپله ښړو د بدن له ضرورتونو څخه اخلي او بله پړاوي په عمده یا اختصاصي توګه د ټولنیز قدرت او نفوذ تر سلطې لاندې وي». په دې ځای کې د انګل هدف د غریزو څخه دا دی چې د چاپیریال د محرک له اغیزو څخه را منځته کیږي. په دې ډول که په انسان کې یو عامل د غریزې په

(1) Instinct . (2) Static

(3) James . R . Angell . Psychology .

(c) ketabton.com: The Digital Library

عنوان هم مشخص کړو . نه شو کولای هغه د چاپیریال له اغیزو څخه خالص وساتو . پارسا (۱۸۲).

## د جان ډیوي د څېړنې طریقه :

جان ډیوي د عمل د اصالت ښوونځي یو نامتو لارښود او استاد دی.

جان ډیوي د دې ښوونځي د نورو ښسټ ایښودونکو غوندې، د شعور د تشکل او جوړښت پر ځای د شعور اهداف او د کار طریقې تر مطالعې لاندې نیسي دی عقیده لري چې د انسان شعور یا وجدان نه یوازې دا چې د نفساني یا ارثي حالاتو څخه تشکیل شوی دی بلکې ټول هغه اعمال چې د عکس العملونو تر عنوان لاندې د خارجي محرکاتو په مقابل کې سر ته رسیږي، هم په شعور کې شامل دي

جان ډیوي په دې عقیده دی چې د انسان ښکاره شعور یو فرعي پدیده نه ده . بلکه پخپله د یوه خالص علت په توګه د ژوندي بیولوژیکي بقا لپاره یو علت دی. هر حس ممکنه ده د یوه حرکت د پیدا کیدو یا برعکس د یوه حرکت د ودرېدو (توقف)، سبب شي، ځکه د شعور یا خود اګاهي عملیې د جسمي او حرکتي له پلوه چاپیریال سره پیوستون او اړیکې لري . بهرامي (۱۳۴۸، ۴۶).

اوس نو دا روا بیږي موضوع د جان ډیوي له نظره "د فرد انطباق له چاپیریال سره" دی . د دې ښوونځي د پلویانو له نظره د فرد انطباق له چاپیریال سره داده چې د ژوند په جریان کې، نفسي او بدني عوامل یو له بل سره مرسته کوي او د انسان د یو عوامل د عادت په شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرګند او بې له اګاهۍ او خبرتیا څخه سر ته رسېږي. د دوی په نظر ویره، غضب او نور عواطف د انسان د بقا له پاره لازمي دي. دا ډول عواطف انسان له خطرونو او نورو موقعیتونو سره اشنا کوي د خوشالۍ او یا د خواشینۍ احساس چې د عاطفي ژوند پایله ده د ژوندي موجود له هدفونو سره مخامخ اړیکې لري.

که د انطباق په بهیر کې زموږ نفساني فعالیتونه بې له کوم خنډ او ځنډ څخه پر مخ ولاړ شي، د خوښۍ احساس کوو، خو که د فعالیتونو کوم خنډ سره مخامخ شول او پرمختګ څخه یې وزګار نو په دې صورت کې د خواشینۍ احساس په موږ کې پیدا کېږي.

د عمل د اصالت ښوونځي پلویان ټینګار باسي چې د دوی څېړنې عملي ګټې ولري او په خاصه توګه په ښوونه او روزنه کې ګټور وي جان ډیوي سربېره پر دې چې د لوړ مقام فیلسوف دی، د دې تر څنګ د ښوونې او روزنې د علم بېرغ داران څخه هم دی. د ده په عقیده د ښوونې او روزنې نوې طریقه باید د پوهې او سلوک او د کوچنیانو د شخصیت پر اساس ولاړه وي.

د مادیونو وړ ده چې علم فی نفسه او علم د عمل لپاره د تمدن له پلوه مهمې دورې څخه تېر او سره د پوهانو د پاملرنې وړ وو او ده. لومړی د دې پر اساس فیلسوفان او د علم او ادب مشران په دوو برخو ویشلای شو. په کلي توګه د هرې علمي رښتې د رشد په لومړیو مرحلو کې موږ علم د پوهانو په نظر کې وي. خو وروسته مرحلو چې

نو موږ ی علم پراخه کیږي، د دې علم عملي اړخ د افرادو پاملرنه ځانته جلبوي. په بل عبارت د هرې علمي رشتې مخکښان لومړی صرف حقیقت پسې ګرځېدل او ډېرو لږو یې د خپل کار عملي اړخ ته پاملرنه کوله او ډېرو لږ د وی څخه به په خپله رشته کې د څیړنې او تتبع مشتاق وو.

د ارواپوهنې رشته هم د دې تکاملي سیر څخه بې برخې نه وه. لومړني ارواپوهان یوازې د ذهن د محتویاتو په پیژندلو پسې ولاړل. چې د تیچنر ښوونځی د دې ډول فکر ښه نمونه ده. تیچنر د عملي ارواپوهنې څخه بیزاره وو او دومره په علم فی نفسه کې ډوب وو چې د خپل کار پایلو ته یې هم پاملرنه و نه کړه.

د شلمې پیړۍ په پیل کې کلاسیک ښوونځي خپل رونق له لاسه ورکړی و، ټولنیز بدلونونو او د ارواپوهنې په هره رشته کې علمي پرمختګونو نوي ښوونځي زیږی ورکاوه. د هرې دورې او عصر د افکارو تنظیم داسې یو چاپیریال غواړي چې د هر ډول تعصب څخه خالي او د زړو او دودیزو ادابو او کړنو په قید کې نه وي. دا ډول چاپیریال په هغه وخت کې د شیکاګو ښار پوهنتون برابر او اماده کړ. پوهان او فیلسوفان یې لکه جان ډیوي، ویلیام جیمز، جیمز انګل او داسې نور راوبلل چې د پوهنتون علمي مرکزته رونق ورکړي.

نو ځکه د شیکاګو پوهنتون چې په وخت کې د امریکا د خلکو او ټولنې د اړتیاوو مولود و، د نوي څیړنو او مطالعو مرکز وګرځید

او د عمل د اصالت[1] نوی ښوونځی یې په اروا پوهنه کې رامنځته کړ. د دې ښوونځي په رامنځته کیدو سره امریکا لومړی مبارز د کلاسیک ښوونځي په مقابل کې د ارواپوهنې په میدان کې وړاندې کړ.

د دې مذهب پلویان په لومړي سر کې د نفس فعل او انفعالاتو ته پام نه کوي او د ذهن محتویاتو ته دومره ارزښت نه ورکوي. سربیره پر دې، د دې ښوونځي غوښتل چې د ذهن د فعل او انفعالاتو انتفاعي جنبه او ارزښت تر څېړنې لاندې ونیسي.

د جان ډیوي د فلسفې هدف لکه د نولسمې پېړۍ د پای او د شلمې پېړۍ د پیل پوهانو غوندې، د داروین له عقایدو اغیزمن او لا تدریجي تحول یې د خپلې فلسفې بنسټ منلی و. د جان ډیوي د فلسفې اصول د «انسان د سلوک او طبیعت سیر» کې په بشپړ ډول څرګند شوي چې عصاره یې دا ده: «انسان د عادت او سایقو مخلوق دی نه د عقل.»

جان ډیوي د انسان تعلیم اړخ ډېر مهم شمیري. په دې برخه کې د مفصل بحث څخه وروسته او همداسې د دې مطلب توضیح چې ذهنونه یې له بل سره په مقابله کې وده کوي. انسانان د افرادو ترمنځ اړیکو ته متوجه کوي. مداوم تغییر او تحول د فرد او ټولنې د کمال سرچینه شمیري د همدې اصولو او نظر یې پر بنا، ډیوي خپل عقاید د کوچني په هکله څرګندوي او ادعا کوي چې کوچنی یو ټولنیز موجود دی چې د ژوند په هره ګړۍ کې د تعلیم لپاره ژوند کوي او زیار باسي چې د هغې سره

(1) (Functionalism)

(c) ketabton.com: The Digital Library

توافق وکړي. بیا د ذهن جریان او د بدن دستگاه ته پام راگرځوي او ادعا کوي چې دا دوه غوښتنې د انسان وسیله ده چې د هغې په واسطه او مرسته نړیوال باسي چې د چاپیریال سره موافق او ځانته انطباق ورکړي. د دې عقایدو اساسي بیولوژي او په خاصه توگه د داروین عقاید او تولنیزه تشکیلوي او لومړی بنسټ یا نې بیولوژي (علم حیات)، ته په فردي سلوک کې ډیر اهمیت ورکوي.

د انسان د ذهن توجیه او تعلیل استقرايي او علمي اړخ یې د جان ډیوي او د هغه د پلویانو، خاص نظر او عقیده وه. د دې لپاره چې اروا پوهنه په دې برخه کې موفقه وي، په کار دی چې د نفساني چارو له حریم څخه بهر شي او اړیکې یې د تولنیزو مسایلو سره تر مطالعې لاندې ونیسو. د ژوندي مرجع د اتو د بدن دستگاه اندازه کړو د انسان پیچلې جوړښت د طبیعت او ټولنې په پیچلې صحنه کې مطالعه او وڅیړو.

په مشخصه توگه د دې سنونځې تر بیر د بحراني کلاسیک سنونځې سره چې د وړځې په اوضاع مسلط و په لنډ ډول داسې خلاصه کیږي: لومړی تر بیر یې دا دی چې د عمل د اصالت سنونځې پلویان لکه خرد گرایانو (د عقل پلویان)، د اروا پوهنې کارنده رول د ذهن یا شعور د عناصرو په لټون کې محدود نه بولي، بلکه په دې عقیده وو چې نفساني عمل و پلټي او عصبي فعالیتونه د رواني مخو اصلي او ټاکونکي عوامل پېژني او وایي چې د شعور یا ذهن یوه مهمه دنده په دې کې ده چې ژوندي موجود سره چاپیریال په توافق کې مرسته وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې حال کې چې :

د جرښت د سبوونځي پلويان لکه الماني ورونت او انګليسي تيچنر د ذهن د محتويا تو جوړونکو عناصرو ته داسې پاملرنه کوله، چې کاملاً يې د نفساني چارو په هکله، ستاتيک[1] بحثونو ته کش کړل، او دا بحثونو دومره ورته په زړه پورې وو چې د ذهن يا شعور ډيناميکه[2] برخه يې هيره کړله او له څيړنې څخه يې وغورځوله.

د عمل داصالت پلويان په دې عقيده وو چې نفسي جريان بايد د ذهن د ترکيبوونکو عناصرو په منظور ونه څيړل شي. بلکې څيړونکي په دې پوه شي چې د انسان د ذهن او نفساني جريان عملي پايله څه ده؟

د شيکاګو په پوهنتون کې د اصالت عمل د سبوونځي پلويان د نفساني چارو د جريان د عملي پايلو په هکله زيار باسي چې اروايي چارې په طبيعي او رښتني قالب کې وپلټي، خو د کلاسيک سبوونځي پلويان چې د محض او في النفسه علم پلويان دي، نفساني چارې له واقعي علم څخه جلا کوي، او د هغه پوازې د څيړنې او مطالعې موضوع ګرځوي.

دا دوه فکري ډلې علم پوازې د علم په خاطر او علم د عمل لپاره د دوو سبوونځيو بنګاره او بارز توپيرونه دي.

د عمل د اصالت د سبوونځي پلويان هر وخت دا پوښتنه مطرح کوي چې د نفساني يا رواني چارو جريان په طبيعت يا ټولنه کې څه په کار راځي او څه

---

(1) Statics (2) Dynamics.

(c) ketabton.com: The Digital Library

گټه ورځنه اخستلې شو ؟ خوتېچېرته دې پوښتنې ځنه بېزاره واوسو علم په حریم کې دا پوښتنه پرځای نه شمېرله .

خوجان دیوي چې تربیتي نظر درلود ، ذهن یې همېشه درستې پوښتنې لوري ته څیرڅ او تربیتي چارې یې دارواپوهنې پر اصولو کې پلټل او په یای کې علمي اروا پوهنې ته متمایل شو . دا مطلبونه د دې دوو ښووځیو ترمنځ بې غټ توپیر وشمیرل شو .

د عمل اصالت ښوونځې پلویان عقیده لري چې په ټولو طبیعي چارو کې د استمرار حالت وجود لري یا نې د استمرار حالت د محرک او عبرګون ، عکس العمل ، ترمنځ د مقدم او موخر ترمنځ ، د ټوند موجود او چاپیریال ترمنځ او داسې نور .

جان دیوي د بدن او ذهن دا پیکو ترمنځ خاص نظر لري او مسأله په تازه رنګ تر بحث لاندې نیسي . د دیوي په طرحه کلاسیک نظریه د ثنویت ، د بدن او نفس په هکله له منځه ځي .

ذهني او جسمي تجربې د واړه مني ، خو دغه د منظمو او ځانګړو عوا د تو په څیر یو له بل ځنه نه بیژني .

د جان دیوي په خیال د احساس او حرکت یا افکارو او اشیاوو ترمنځ واټن وجود نه لري . نو هغسې چې په واقعي نړۍ کې د محرک او عکس العمل ترمنځ واټن نه شته ، په همدې ډول د ذهن او بدن ترمنځ واټن ته قایل نه و .

(c) ketabton.com: The Digital Library

## ادراک :

جان لاک د انګلیس معروف پوه او د تجربتي نظریې مخکښ دلوړې ګل لپاره اعلام کړه چې د انسان ذهن یا نفس لکه سپینه لوحه ده چې د شخص انکار او معلومات په هغه کې نقش او تصویرېږي.

لاک په دې هم معتقد دی چې د داسې معرفت او زده کړې اکتسابیانې د تجربې له لارې حاصلېږي او بس. داسې قبلوي د دیوي په ویره اثار کې لیدل کېږي. د دیوي په عقیده زده کوونکی خپله د ادراک وسیله ده او تجربې چې هره ورځ په لاس راوړي له یوې خوا څخه زده کوونکی د نړۍ په واقعاتو او د هغو پرڅرنګوالي خبروي د هغو زده کړه او پېژندنه زیاتوي او له بلې خوا هغه ته د تفکر عادت د نویو زده کړو لپاره ورکوي. په همدې خاطر جان دیوي «انسان تخلیق د عادت وایي نه د عقل».

جان دیوي د خپلې ارواپوهنې له اصولو څخه د وسیلې په توګه په تدریس کې استفاده وکړه او په دې باور شوچې د زده کوونکو ذهني جریان په هیڅ صورت د موجوده شرایطو او د هغو پایلو څخه نه شو جلا کولای. دا نو البته نه هدفونه ته ځي وي او پایلې ترې لاس ته راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

## د ویلیام جیمز اروا پوهنه:

ویلیام جیمز(1) یو جامع پوه په خپل ژوند کې هر وخت په زده کړه، څیړنه او تتبع بوخت و. دی په ۱۸۴۲ کال کې وزیږید او په ۱۹۱۰ کال کې مړ شو. نوموړی د اروا پوهنې لومړی تجربه ځای «د هارورډ په پوهنتون کې» تاسیس کړ. ویلیام جیمز سربیره په طبابت په فلسفه او حکمت کې هم پوره معلومات او پوهه درلوده. د ده د فلسفې شرحه دوه فت خصوصیته لري. له یوې خوا د ده مطالعاتو په طبیعي علومو خصوصاً طبابت کې دی، د مادي فلسفې مذهب ته متمایل کړ او له بلې خوا دیني عواطفو د ده د مادي فلسفې اړخ تحدیداوه. همدغو مطالعاتو دی د فلسفې خاصې طریقې ته وکشاوه او پراګماتیسم(2) بنسټ یې رامنځته کړ.

د ویلیام جیمز د پراګماتیسم فلسفه داسې یو فکر دی چې غواړي حقیقت د فکر د تطابق له کبله واقعیت سره، اندازه او سنجش کړي او د هغه عملي پایلې څرګندې کړي. د دې فلسفې فرضیه په حقیقت کې دلاندې عناصرو ترکیب:

(۱) د کانت عقلي فلسفه (۲) د داروین د نسب د بقا فرضیه،
(۳) انتفاعي یا د سود فلسفه چې ټولې نیکۍ د ګټې په ترازو سنجوي.
(۴) تجربي او استقرایي طریقه: پازارګاد ( : )

ویلیام جیمز د تجربي اروا پوهنې او «وونت» برخلاف احساس او تصور د نفساني چارو د جوړونکو واحدونو په عنوان نه مني.

---

(1) William James (2) Pragmatism.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلیو خلاف د دغه نظر خبرې کوي . دی وايي چې «صرف تجربه» د نفساني نړۍ او شعور اصلي ماده ده، صرف تجربه داسې تعریفوي: «د ارګانیزم بې واسطه جریان له چاپېریال سره د تفکر مواد جوړوي».

د ویلیام جېمز په عقیده ارواپوه باید په لومړي سر کې د عصب وپېژني او د اعصابو د سلسلې د فعل او انفعال په هکله معلومات ولري. د عادت په مفهوم پوه وي . عادت داسې توجیه کوي: «د تجربې اثر د اعصابو په سلسله د عادت بنسټ جوړوي او هره تجربه د انسان سلوک ته بدلون ورکوي او د وروستي سلوک لاره اسانه کـــوي او هغه پرانیزي».

ویلیام جېمز د ارواپوهنې موضوع داسې بیانوي: «ارواپوهنه د نفسي د رواني، ژوند علم دی، چې ځینې پدیدې او شرایط څېړي».
د ویلیام جېمز په عقیده پدیده، د ارواپوهنې موضوع، طبیعي علوم پورې تړي او مطلب یې دا دی چې نفساني چارې مستقیماً په بدن — مخصوصاً د مغز دستګاه پورې اړه لري. د هغه له نظره د بدن دستګاه، د ذهني ژوند شرایط برابروي او د ارواپوهنې د علم مهمه برخه تشکیلوي. اوس نو ویلیام جېمز ارواپوهنه د علم الحیات (بیولوژۍ) له دریڅې ویني او شعور د هغې مرکزي مسئله شمېري خو د شعور په داسې جریان چې د بېلان څخه جلا وي، قانع نه دی او هغه نه مني. ویلیام جېمز د شعور یا خوداګاهۍ د جریان په هکله وايي: د شعور لومړۍ خصوصیت دا دی چې دا فردي جنبه

لري یا نې هر څنګه د فردي شعور جز دی .

دوهم خصوصیت یې دا دی چې تل په تغییر او تبدلون کې دی . له دې بیان څخه مطلب دا دی چې د نفس یا شعور په جریان کې تشابه ممکن نه ده . څنګه وایي : څنګه چې د وه کرته له نظره تیرېږي په بېرته خپل پرېکړې اړه لري ، څنګه دلیل چې جیمز یې په دې برخه کې اقامه کړی دا دی : چې هر نفسي جریان ، د بدن د دستګاه په خاصه توګه د اعصابو د سلسلې تابع وي . څنګه چې د اعصابو د فعالیت شرایط هر کرت یو له بل سره توپیر لري او برابر نه وي . نو ورته (مشابه) بدني جریان هم نه ممکنه کېږي . نو په پایله کې نفساني ورته جریان هم غیر ممکن وي .

دریم خاصیت د شعور یا خودآګاهۍ چې ویلیام جیمز د هغه یادونه کړې هغه دا دی ، چې د شعور جریان او د افکارو سلسله استمرار لري او د غه استمرار موږ حس کوو . مطلب له استمرار څخه دا دی چې د خود آګاهۍ یا شعور جریان د ویشلو وړ نه دی . د افکارو سلسله یوازې هغه وخت قطع او خودآګاهي متوقف کېږي چې زماني واټن اتفاقاً واقع شي . د خودآګاهۍ د استمرار مطلب دا دی چې که د زماني فاصلې له کبله د خودآګاهۍ جریان متوقف شي ، د هر بیا راڅخه ورسته فرد احساسوي چې کولای شي خپل احساسات د خودآګاهۍ پخواني جریان سره وصل کړي او دوام په برخې سره وتړي .

د ویلیام جیمز په عقیده د خودآګاهۍ څلورمه خصیصه دا ده چې شعور یا خودآګاهي د درک وړ موضوعاتو ته پام نه کوي او هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترڅېړنې او مطالعې لاندې ونيسي . (راسته ر ۱۳۴۸ : ۷۴ - ۷۱)

ويليام جېمز په دې باوړ دی چې د ارواپوهنې موضوع تر دې هم پراخه ده د وحشيانو، اطفالو، حيواناتو او ليونو ارواپوهنه هم په کې داخل دي .

ويليام جېمز يو نکته سنج پوه او علمي ذهن يې درلود او د علمي طريقې پلوی وه لومړی طريقه چې هغه ياده وي « داخلي او باطني » طريقه ده، خو د وونت او تيچنر د عقيدې برخلاف چې هغوی به دغه طريقه د خطا څخه خالي بلله، خو ويليام په دې عقيده دی چې دا طريقه د خطا امکان هم لري او ممکن ده چې خطا هم نه شي، نو موړی دا يو دول مشاهده شميري . که څه هم ويليام جېمز ته د تجربتي اروا پوه پلوی نه شو ويلای خو په تجربتي طريقهٔ عقيده درلوده . د دې سيستم ارواپوهانو او پلويانو په خپلو څېړنو کې د تجربتي طريقو څخه ګټه پورته کوله د دې صحت او اعتبار به يې په احصايې سنجاوه او وسطي حد به يې لاس ته راوړ .

ويليام جېمز « مقايسوي طريقې » ته په ارواپوهنه کې رواج ورکړ او هغه يې په « باطني او تجربتي طريقو » کې وکاروله، د ژويو، کوچنيانو او ليونو د ذهني چارو مقايسه کار اسانه کوي . د دې طريقې صحت او اعتبار احتمالي وي او د يا يلو تفسير يې اسانه کار نه وي . د دې طريقې څخه بايد په ډېرې څيرکه استفاده وشي . بلنه موضوع چې د ويليام په ارواپوهنه کې ډېر ارزښت لري د بدن او روح ترمنځ رابطه يا د بدن او ذهن ثنويت دی . د دی عقيدلري چې د ارواپوهنې کار له روح سره چې له بدن او واقعي نړۍ څخه جلا او پورته او مابعدالطبيعه عالم پورې اړه لري، نه دی . (پېرته اثر ۸۰ - ۷۷)

# پنځم څپرکی

## دسلوک د اصالت بنوونځی

### د واټسن سلوکي[1] نظریه :

جان بي واټسن[2] ( ۱۸۷۸ - ۱۹۵۸ ) په ۱۹۰۳ کال کې د Ph.D ، شهادتنامه دشیکاګو له پوهنتون څخه ترلاسه کړه . واټسن یوامریکایي استاد او پوه دی . دی دسلوکي نظریې مخکښ او لومړی سړی دی چې دجوړښت له نظریې او دباطني او نفسي طریقې سره خپل مخالفت څرګند کړ . په همدې ډول دعمل د اصالت له ښوونځي سره په مخه ډول چې ویلیام جیمز او دشیکاګو نورو ارواپوهانو معرفي کړی و مخالف و .

واټسن د تاراندیک څخه ډیر کلک په دې عقیده و چې د ارواپوهنې علم باید دفزیک او کیمیا د علومو پر اصول بنا او استوار وي .

د واټسن د نظریې پر اساس نه یوازې ذهن ، ذهني او انتزاعي مفاهیم په علمي څیړنو کې ځای نه شي پیدا کولای بلکې د ارواپوهنې اصلي دندو سره هیڅ ډول اړیکې هم نه لري . ده په کلکه سره د انتزاعي او ذهني[3] مفاهیمو سره مخالفت څرګنداوه او په دې عقیده و چې په ارواپوهنه

---

(1) Behaviorism .  (2) J.B. watson.

(3) Mentalistic concepts.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې باید لکه تجربې علوم غونډي ، سلوک ملاک دعمل دی اوله عيني طریقو څخه په څیړنه او مطالعه کې استفاده وشي او هر امرچې محسوس او مشهود نه وي باید داروا پوهنې له متن څخه وایستل شي . یوازې هغه سلوک چې عيني ارزښت لري دارواپوهنې اصلي موضوع وګرځي . دهغه مطلب له سلوک څخه هر ډول عمل او غبرګون یا فعل و انفعال دی چې له ژوندي موجود څخه سرته رسي . واقعیت باید دسلوکي ارواپوهنې مخکښ وپیژندل شي .

دسلوکي ښوونځي له نظره انسان یا بل هر ژوندی موجود دخودکاره سازمان یا تشکیل په منزلت دی چې داخستونکو او ورکوونکو تنبکو یا بې حسي[1] او حرکتي[2] اعصابو او دهغو دفرمان ورکوونکو او هدایت کوونکو دستګاوو یا بې مغز[3] او نخاع[4] څخه جوړ او تشکیل شوی دی . داخودکاره سازمان په سوزیدونکو (معده) او کنترولونکو (غدې) دستګاوو مجهز دی . نوکه ژوندي موجود داسې توصیف شي ، نو داهیله نه پاته کیږي چې بیا ذهني مفاهیمو سره دې سروکار ولري . په واقعیت کې ذهن دانسان نه شي کیدای چې دنفساني ځانګړو خاصیتونو څخه جلا او په ماشین تعریف شي . آیا ماشین د نازکو او لطیفو احساساتو څخه برخه اخستی شي او دعقل په میدان کې الوتلی شي ؟

---

(1) Afferent Nervous . (2) Efferent Nervous .

(3) Brain (4) Spinal Cord.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه چې وویل شو، سلوکیان « داخلي او نفساني طریقه» او همدا سې د شخص وضع، حال او احساس بې اساسه او ناسم ګڼي . د بیلګې په توګه د وه - اشنایان یو بل سره روغبړ وکړي نو داسې یو له بل څخه پوښتي :

السلام علیکم ، څنګه یاست ؟

ښکر ، ښه یم ، السلام علیکم .

داسې روغبړ د سلوکیانو او واټسن له نظره بې معنی او دارزایې معنی له ارزښتونو خالي دی . دا ځکه چې دا یې پوله داخلي او نفساني موضوع ده نو د نا مشهوده نفساني او باطني حالتونو، پوښتل صحیح کار نه دی که د دوی په عقیده روغبړ باید داسې سرته ورسیږي :

السلام علیکم ، تاسې خو جوړ او ښه ښکاریځ ، زه څنګه یم ؟

السلام علیکم ، تاسې هم نن ښه او ښه ښکاری .

د واټسن په عقیده خبرې کول یو ډول فکر کول دي چې په حسي او حرکتي سلوک استوار دی او داخلي او باطني حرکات د تفکر اساس دي . دوی خلک په لوړ ږغ فکر کوي ، ځینې خلک چې د خبرو په څنګ یا ضمن کې حرکتونه ښکاره کوي . د دغوی د تفکر عمده نښې دي

دغوی معتقد دي چې انسان په ټول بدن کې فکر کوي . په کوچنیانو کې ، فکر کول لومړی په لوړ اواز سرته رسیږي . وروسته چې غټیږي په نجوا او بیخ بیخ کولو او په پای کې چې لوییږي نو په نا مرئي او بې ږغه صورت سرته رسیږي . په دې مرحله کې تفکر په ټیټ اواز او بې ږغه ښکاري . شعاري نژاد ( ۱۳۷۰ : ۲۱۱ ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

واټسن د وراثت سخت مخالف دی ، هغه په خپلو اثارو کې د محیط کارنده رول ته ډیر ارزښت ورکوي او د ذکر و عقلي شخصیت ، اخلاقي تولنیز او عاطفي تکوین ته اشاره کوي . واټسن غواړي وراثت ته چې یو درونې او غیر عیني امر دی د محیط پر پرتله چې مشهود او څرګند دي ارزښت او بې اهمیته بڼه ورکړي . خو نن کافي علمي مدارک او تجربې په لاس راغلي چې واټسن نه شي کولای خپله ادعا ثابته کړي .

واټسن د ورونت او نورو تجربي پوهانو زیات دارواپوهنې په هکله د « واقعي علم » تر عنوان لاندې پوازې په دې خلاصه کاوه چې دوی صرف د شعور کلمه د « روح » پر ځای چې یو فلسفي کلمه د قرون وسطی وه وپیژندله او نور څه اهمیت نه لري .

واټسن وایي « چې د سلوک د اصالت پوهنځي ، پلویانو په نظر ـ ارواپوهنه د طبیعي علومو یوه برخه ده چې کاملاً تجربي او عیني وي او نظري هدف یې اټکل او د سلوک کنترول دی » . هغه وایي چې اوس د دې وخت رارسیدلی چې ارواپوهنه د شعور موضوع یو ځل او تر بیره دي . او هغه پر دې موضوع ونه غولوي . ولې چې د ارواپوهنې د مطالعاتو هدف د نفساني پولني حالاتو څېړنه ده .

د واټسن د پلویانو په عقیده د جوړښت د اصالت او د عمل د اصالت ښوونځي تر منځ تر یو څېندان روښانه نه بریښي ځکه چې د دواړو ښوونځو د پلویانو سره کار د احساس ، ادراک ، عاطفې ، هیجان او داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو مجردو مفاهیمو سره دی څه د سلوک د اصالت پلویانو نور تهعقرالي سره ونه کړ او داسي مفاهیم لکه شعور ، نفساني حالات فکر ، د ذهن محتوا ، اراده ، تخیل او تصوراتو پسي نه ولاړل او د هغوی په ځای یې له داسي مفاهیمو لکه انگیزه⁽¹⁾ ، ځواب ، د عادت تشکیل او د عادت تلفیق څخه کار واخیست .

انگیزه محض داخلي عواملو ته وایي چي د باروني (برانگیختگی) ، او اضطراب سره تړلي او د فرد سلوک یوه کلي هدف ته رهبري کوي . دا تحرک او اضطراب د هدف تر رسیدو او د خاطراتو رضایت دوام کوي لکه : لوږه ، تنده ، مینه او داسي نور .

واټسن په ۱۹۱۹ کې د ناملو پوهانو او مشاهده کوونکو ترګنار شاتو ورسته ومنله چي یو انسان کولای شي خپل شخصي سلوک تر کتني لاندي ونیسي او هم ګزارش ورکړي . د بیلګي په توګه زه په لیکنه بوخت یم ، حرارت مي لوړ دی او تږدیم او نور .

واټسن د خپل ژوند په شرحه لیکنه کې ( ۱۹۳۶ ) داسي داخلي کتني چي شخصاً سرته رسولې وي لیکلې دي : ما استفاده وکړه ... ما نه غوښتل چي ترک یې کړم . ما د وجدان له مخي داسي فکر کاوه ، زه تر اوسه هم په دې عقیده یم ...

دا طبیعي ده چي د انسان په داخل کې ډیري حادثي واقع کیږي چي له بهرڅخه په عیني ډول د مشاهدې وړ نه دي ، خو اوس ټول داسي

---

(۱) Motive.

حرکات لکه د امعا او احشا حرکت، د بېلا بېلو غدو ترشح د بېلا بېلو عضلاتو خنډ او لږ انقباضات، عصبي تحرکات چې په داخل د اعصابو کې جریان لري، کولای شو دا ټول د سلوک تر عنوان لاندې راولو خو دا حرکتونه باندني (1) او ښکاره سلوک نه جوړوي، خو د باطني یا داخلي او پټ (2) سلوک اجزا وې دي.

د پټ سلوک د مفهوم په قبلولو سره په واقعیت کې واټسن له خپلې لومړنۍ ادعا څخه چې هره مساله په ارواپوهنه کې باید عملاً د کتنې وړ وي، تېر شو او له بلې فلسفي له غوښتنې سره مل شو. یانې په ارواپوهنه کې باید هره مساله په «بالقوه» ډول د مشاهدې او کتنې وړ وي. اوس نو ټولې پدیدې چې ارګانیزم په داخل کې پېښېږي په پټ سلوک پورې تړاو لري او په نظري لحاظ په فزیکي وسایلو کیدای شي چې د کتنې او روایت وړ وګرځي.

د واټسن په کاروندکې، هغه څېړنې چې هغه د حیواني ارواپوهنې او کوچنیانو په هکله سرته رسولې د پام وړ او بارزې بېلګې دي او دا ویلای شو چې واټسن د کوچنیانو په تجربوي ارواپوهنه کې یو بې نظیره او مخکښ پېژندل کېږي. هماغسې چې وړاندې ویل شول چې د شعور یا خود اګاهۍ تجزیې پېچلي مسایل دي، باید هغه په ساده حسونو او انعکاسي تجزیه کړو واټسن هم عقیده درلوده چې د سلوک پېچلې او غامضه مساله ده باید په ساده واحدونو انګیزې او ځواب یا غبرګون تجزیه شي چې دې دواړو

---

(1) Overt behavior (2) Implicit behavior.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته رفلکس(1) وايي . همداسې واټسن وايي ، غريزه او عادت هم له همدې مقدماتي رفلکسونو تشکيل او ترکيب شويدي ولې د غريزي نمونې او طرحې او نظم او ترتيب ارثي ده ، خو په عادت کې فرد نوموړې نقشې په خپل زړونه او تجربه کې کسب کړې يدي ده .

د واټسن په عقيده د سلوک او د روحي مطالعې او څېړنې څو مشخصه طريقې لري ، چې مشاهده يې له ډ ضع طريقې ده . علمي مشاهدې د وسايلو په مرسته او بې له وسايطو له مرستې امکان لري.

ازمېينه يو بله عيني طريقه ده چې کيدای شي د اروا پېژنې د څېړنې وسيله وګرځي . ولې بايد پام وساتل شي چې اروايي ازمېښت د ذکاوت انفعالاتو او يا ذاتي استعدادونو د اندازه کولو لپاره نه کارول کيږي بلکې د سلوک د اندازه کولو وسيله ده . سلوکي اروا پوهنه ازمېښت ، د عکس العمل زمانه د محرک(2) په مقابل کې په ګوته کوي .

محرک هر ډول تغيير ته چې په طبيعي يا خارجي نيرو کې واقع او حسي آخذه فعاليت ته هڅوي ، ويل کيږي . لکه نور چې سترګه او يا اوازغ چې غوږ تحريکوي .

ازمېښت د حافظې د ازمايښت د پاره هم استعماليږي په دې برخه کې د واټسن يو پلوی ابينګهوس او د هغه ملګرو د ازمېښت په اساس د تداعي تشکيل ، حفظ او ضعف طريقې مطالعه او څېړلې اندي دي . د حافظې په هکله تجربې او ازمايښتونه په دې عقيده باندې

---

(1) Reflex . (2) stimules .

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې حافظه په هیڅ ډول ذهني مسأله نه ده. یانې د سلوک د اصل دښوونکي پلویان په دې عقیده دي چې حافظه یوازې تجدید د عکس العملونو ده وروسته د تمرین له دورې څخه.

سلوکي اروا پوهنه انفعالات او تمایلات، د بدن عکس العمل بولي. د بیلګې په ډول که څوک ووایي «خفه یم» نو د دې جملې سره یې د بدن وضع بدلیږي او غوښې مملومیږي. ښکاره ده چې دا د شرایطو او بدن عکس العمل دی. د وایټسن له نظره دا ډول احساسات هم په هیڅ صورت ذهني جنبه نه لري.

له پورتني طریقې سربیره د ښیونې یوه ډیره مهمه طریقه د سلوکي اروا پوهانو لپاره د شرطي انعکاس[1] طریقه ده چې د پاولوف او د هغه د پلویانو له خوا رامنځته او په اختیار ورکړې شوې ده.

د وایټسن له نظره یوازې د زده کړې زیینه په شرطي انعکاس کې نه ده نغښتې بلکه هیجانونه او عواطف هم یو ډول زده کړونکي عکس العملونه دي.

د وایسن په عقیده عاطفي عکس العملونه درې ډوله دي. چې هغه عبارت دي له: ویرې، غضب او مینه.

همدا سې وایټسن عقیده لري چې شخصیت هم د تعریف وړ دی او هغه د فرد د څرابرنو او تمایلاتو مجموعه ده چې د عکس العمل په شکل څرګندیږي. خلاصه دا چې د سلوکي ښوونځي دکار اساس څو لاندې لمله

(1) Conditioned Reflex.

(ĉ) ketabton.com: The Digital Library

دي چې په ځینو ډیر تاکید کوي .

۱- د انسان بدن باید په دقیق صورت وپېژندل شي ، عضلاتو، غدو غوښې ، وینې او هډوکو ته په هغه اندازه اهمیت ورکول شي لکه چې اعصابو ته ورکول کیږي .

۲- وراثت ځانګړی ارزښت لري . د دې ښوونځي پلویان په دې عقیده دي چې ټول غریزې او هیجانونه د وراثت له مقولو څخه دي . دوی یوازې ویرې ، غضب او مینه ذاتي او باقي مانده کسبي شمیري .

۳- په دې ښوونځي کې انساني چارو او همداسې رواني او عملي دندو ته خاصه پاملرنه کیږي .

۴- په دې ښوونځي کې د کوچنیوالي دورې ته ځانګړی ارزښت ورکول کیږي او باور لري چې دا دوره د شخصیت په جوړښت کې ارزنده رول لري او د زده کړې د عملونو بنسټ جوړوي .

۵- د دې ښوونځي پلویان بدن ، یوه میکانیکي مجموعه ګڼي او د اجزاوو اړیکې یې په اسانۍ سره پیدا کیږي .

د دقیقې څېړنې وروسته کولای شو له دې ښوونځي څخه لاندې په زړه پورې او نوې موضوعات استخراج کړو :

۱- د اروا پوهنې موخه باید د انسان او حیوان د سلوک مطالعه وي .

۲- د اروا پوهنې تعریف باید «شعور» نه بلکې د «سلوک» علم وي .

۳- له پخوانیو مفاهیمو لکه احساس ، ادراک او هیجان څخه ډډه وشي . او پر ځای یې د اسې سلوک لکه محرک یا انګیزه ، ځواب ، زده کړه او عادت ننوتل شي . د واټسن په اصطلاح انګیزه او ځواب ته رفلکس وايي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- د ارواپوهنې اصل باید په عیني اطلاعاتو استوار وي او د باطني او داخلي طریقو څخه ډډه وشي.

۵- د روح، د مفهوم په له منځه تلو سره، هغه ضد او نقیصه فرضیې چې د جسم او بدن په اړوند موجوده وې له منځه ځي.

سلوکي ارواپوهان باید مغز ته د یوه طلسم او یا سحر امیزه مادې په شکل و نه ګوري بلکې د اعصابو، حواسو، عضلاتو او غدو د سیستمونو تمپلونه مرکز وګڼي. دا ځکه چې د سلوکیانو د پاره یوازې هغه قضیې او مسلې چې په عیني ډول د مشاهدې وړ وي، اعتبار لري.

د واټسن له نظره سلوک یوه محیطي موضوع ده نه دماغي. یا په بل عبارت ویلای شو سلوک د ارګانیزم یو کلي فعالیت، چې په هغه کې مغز دا ونده لري چې حسي اعصاب او حرکتي اعصاب او عضلات یو بل سره پیوند او ربط یې ټینګه کړي. په دې ترتیب حسي سیستم د عضلاتو سره هم اهنګه کېږي په دې حساب سلوک یو حسي - حرکتي امر دی.

هغه عملیه چې د مغز د ننه سرته رسیږي بې له دې چې هغه د سلوک جز وګڼو په پوره ډول نه تشریح کیږي.

## د سلوک علم د سکینر له نظره:

ب، ف، سکینر[1] (۱۹۰۴ - ۱۹۹۵) د پنسلوانیا په یوه ښارګوټي کې وزیږېد او په ۱۹۳۱ کال کې یې خپله د دکتورا په ارواپوهنه کې د هارورډ له پوهنتون

---

(1) Burrhus Fredric Skinner.

څخه واخست.

سکينر په خپلو علمي تجربو کې د ارګانيزم سلوک د وسيلې په توګه پېژني نو ځکه د نوې طريقې او نظريې ته د سکينر وسيله يې سلوک هم ويل کېږي داول سلوکي نظريه په واقعيت کې د تارندايک د ارتباطي اروا پوهنې او واټسن د سلوکي نظريې يوه نوې څانګه ده..

تارندايک سلوک او تداعي ر بدني او رواني، دواړو په زده کړه کې مؤثر بللي. اما ځينو يې دانسان په برخه کې، ديره ماشيني بڼه لري او د رواني خصوصيتونو څخه خالي دي.

واټسن هم دانسان په مطالعه ماشيني طريقې څخه کار واخست او ځينې يې په ژوندي موجوداتو پورې تړلې وې.

سکينر هم لکه تارندايک او واټسن غوندې انسان ته د ماشين يا ځنش موجود په توګه کتل او د هغه سلوک به يې قالبي او ماشيني تلقي کاوه. اروا پوهنه يې فقط د سلوک علم باله، علم يې په استقرايي طريقه مطالعه کاوه د اروا پوهنې د نده بيان يې داوه چې د ارګانيزم د سلوک اټکل او کنټرول وکړي د هغې ځيرنې محسوس او مشهود سلوک ته محدودې کړې وې. د سکينر لپاره هغه معلومات معتبر دي چې د مشاهدې له طريقه حاصل شي. د ځينو اروا پوهانو سره چې په قدرت، اراده، احساس، تصور، سايق او نورو بحث کوي، مخالف دي.

## د طبيعت او انسان اړيکې له علم سره

د سکينر د علمي نظريې بنسټ دا دی چې په طبيعت او له هغې جملې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انسان په سرشت او سلوک کې نظم او ترتیب وجود لري. د علم دنده دا ده چې دا نظم او ترتیب په واقعي بڼه او صورت کشف کړي.

د سکینر په عقیده علم هغه قوانین څیړي او کشفوي چې پر طبیعت مسلط دي. له دې قوانینو څخه خبرتیا، نه یوازې زموږ علمي اټکل د پېښې یا کې ددې سبب ګرځي چې هغه عوامل او متحولونه چې د دې پدیدو د پیدا کېښت موجبات برابروي، هم په خپل تسلط او اختیار کې راولو. دا امر هم په ارواپوهنه او هم په فزیک کې او کیمیا کې صدق کوي. نو له دې کبله انسان د قوانینو او د هغو د علمي سازمان له طریقه په دې توانیږي چې په موثره توګه د خپل چاپیریال او نړۍ د سره چال چلند وکړي.

همدا سې سکینر عقیده درلوده چې دا تصور دې ونشي چې د بنیاد د سلوک توضیح، له علمي روش څخه پرته، خاصه فردي طریقه ایجابوي. د ارواپوهنې متحولین لکه د نورو علم د متحولینو غوندې باید د طبیعي واقعیاتو په ډول توصیف شي. د سکینر په ارواپوهنه کې تابع متحول په هر موقعیت کې هغه سلوک دی چې له ژوندي موجود څخه څرګندیږي او مستقل متحول هغه محیطي شرایط دي چې هغه بالقوه ر عکس العمل، سلوک حسابیږي. یانې په هر زماني او مکاني موقعیت کې د شخص څخه په دې سبب معین سلوک رامنځته کیږي. تر څو هغه پایلې چې د محیطي شرایطو مطلوب دي منځ ته راوړي.

د ارواپوهنې قوانین لکه د نورو علومو قوانین صریح او روښانه دي. سکینر دا معروفه خبره: «دچې آس د اوبو سر ته راوستی شو خو په اوبو

چینلو یې نه شو مجبورولی، رد وي . دی عقیده لري چې د اروا پوهنې د قانون پر اساس او شدید مجبوریت له کبله کولی شو چې اس او یا چینلو ته مجبور کړو . په همدې قیاس سره کولی شو چې په انسان کې مطلوب سلوک منځته راوړو .

هماغسې چې په طبیعي علومو کې مشخص قوانین په لاس راغلي، سکینر- نیاباسي چې په اروا پوهنې کې هم داسې اصول رامنځته کړي چې د انسان د سلوک د اټکل او کنټرول درجه په ښکاره توګه څرګنده کړي. سلوک پېژندونکي احتمالي سلوک څېړي او هغه شرایط چې په هغه نظارت کوي کشف کړي، او د لازمو اطلاعاتو ټولولو له طریقه د هغو ځوابونو د تکرار په شکله چې څنګه واقع شي کولی شي د احتمالي ځوابونو په شکله په راتلونکي زمانه کې د نظر څرګندونه وکړي. د ځواب تکرار د احتمالي ځواب د پېښېدو دلیل دی.

د سکینر په عقیده د انسان له مهمو خصوصیتونو یو دا دی چې غواړي پوه شي د سلوک بنسټ یې څه دی او کوم عوامل په دغه سلوک مؤثر دي. د دې عللو پېژندنه او تحلیل او تجزیه مونږ ته دا توان راکوي چې د سلوک نوعه اټکل کړو .

د سلوک په علمي تحلیل او تجزیه کې هغه اطلاعات چې د تجربې له طریقه لاسته راځي د پېښېدو احتمالي او د ځواب د تکرار اساس او پایه جوړوي خو داسې پېښې په ځواب کې چې ډېر مهم او په ژوند کې یو وار پېښېږي او نه شو کولای د تکرار په حساب یې وڅېړو، لکه ازدواج، طلاق، کور اخستنه او داسې نور، په داسې حالت کې څه باید وکړو ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکینر ځواب دا دی چې داسې سلوکونه باید د هغو جبري ټکو اجزاوو د محیطي تجربو او طبیعي جبر پر اساس تحلیل او وڅېړو. (پارسا ۱۳۷۰: ۲۴)

## د جبر او سلوک رابطه د سکینر له نظره :

د سکینر اروا پوهنه د طبیعي جبر(۱) پر بنسټ استواره ده. د هغه په عقیده د انسان د سلوک علمي توصیف د قضیې یو اړخ او د فرد د آزادۍ فلسفه د قضیې بل اړخ دی، دا دواړه ځانګړي بحثونه ایجابوي.

د بنیادم (بني ادم)، سلوک له علمي نظره د علمي جبر تابع او منونکي دي. په علمي جبر کې هر سلوک علت لري او دا یوازې هغه ډول سلوک دی چې کېدای شي څرګند شي.

سکینر په تاکید سره وایي هغه جبر چې د ماشین په کار کې معتبر دی د انسان د سلوک په هکله هم صدق کوي. نن ورځ ماشینونه داسې جوړ شوي دي چې په یو ډول د انسان له سلوک سره ورته والی لري. لنډه دا چې انسان ماشین د ځان په شکل جوړ کړی دی. علمي جبر د دې واقعیت ښکارندوی دی. چې چاپېریال لا د هغه مسجد په بدلون او جوړښت کې چې هغه هم چاپېریال ته بدلون ورکوي کارنده رول لري.

د سکینر په عقیده په ټوله عالم، بلکه بل هر وګړي غوښتنې محصول د ځانګړي تاریخ دی او علم د انسان په پرمختګ کې ډېر مهم او کارنده نقش یا رول په غاړه یا ضمه لري. خو په دې څرګند حقیقت اعتراف

(۱) *Naturalistic determinism.*

کوي چې لا پرمخه او پرمختان هم په مطلقه مانا آزادي نه لري . پرمخه د پدیدو خط سیر معنی چې طبیعت تعین کړیدی منځګړنه کوي او نشي کولی په هغه مسیر کې مداخله وکړي . نو په دې خاطر پرمخه د طبیعي حیاتو جریان او دڅرونډ په چاپیریال کې د انسان د سلوک توضیح ده .

سکینر د هارورډ او انډیانا د پوهنتونونو د استادۍ ویاړ درلوده د 1930 په لومړیو کلونو کې د دې تیوري سبب وګرځي په رښتاخیز کې د یادونې ور مرستې کړیدي . په 1931 کې سکینر د سلوک د مطالعې لپاره یو پروګرام د انماینټ کمونکي له نظره وړاندې کړ ، ده ویل ، هغه کار چې انماینټ کوونکی کولای شي دا دی چې له پیښیدل شویو انګیزو څخه کار واخلي او د ارګانیزم ځوابونه د دې انګیزو په مقابل کې یاد داشت کړي . په دې طریقې قوانین چې سلوک د انګیزې - ځواب په اصطلاحاتو توصیف او شرحه کړي .

سکینر وړاندیز کوي چې انګیزه - ځواب باید په لویه مانا د رفلکس تلــقي شــي ،

د لرغونو او سنتي اصطلاحاتو سره سم رفلکس یوازې اکتسابي او غیر ارادي ځوابونو ته محدود و . خو سکینر وړاندیز وکړ چې دا محدودیتونه باید یې ځوا ته شي او انګیزه - ځواب باید د واحد یا نوم رفلکس په نامه ونومول شي په دې مانا سره هر سلوک د واحدونو او رفلکسونو څخه تشکیل شوی دی .

رفلکس د اجسامو او سیستمونو هغه استعداد دی چې خپل مادي بدلون سره د بعضو اجسامو او سیستمونو چې له هغه سره متقابل عمل کړي . مختصات په بل شکل څرګند او منځته راوړي . دا بل شکل معنوي او د

تصوراتو، احکامو او انتزاعي استنتاجونو په صورت افاده کیږي.

د سکینر په عقیده تجربي اروا پوهنه، د ارګانیزم له مشهود او څرګند سلوک سره پیوستون او تماس لري او د سلوک داخلي او باطني میکانیزم او همداسې په هیڅ وجه د فزیولوژۍ د رفلکس قوس او یا د عصبي مرکزونو د سیناپس سره سروکار نه لري.

د سکینر په عقیده د ازمایښتي انګیزې سربیره، ازمایښتونکی د تجربې نور شرایط او موقعیتونه هم کنټرولوي. د ازمایښتونکي کار او دنده داده چې د ځواب (تابع متحول یا سلوکي متحول)، او انګیزې (مستقل یا تجربي متحول)، او هم د نورو متحولونو سره د اړیکو څرنګوالی پیدا کړي. په بل عبارت د ازمایښتونکی ټول کار دا دی چې د دې فورمول اړیکې یا رابطه روښانه او څرګنده کړي:

$$R = f(S, A)$$

په دې فورمول کې (A) هغه شرایط او موقعیتونه دي چې د ازمونګي له خوا کنټرولیږي او په دې څیړنه کې د تجربي متحول حکم لري. لکه د شخص سوابق، ارثي خصوصیتونه، عمر او پخوانۍ تجربې. د دې شرحې او بیان په اساس د ځواب بدلون د معلومې انګیزې (S) او نورو تجربي شرایطو (A) تر تاثیر لاندې وي او د سلوک قوانین جوړوي. دا قوانین د ریاضي په اصطلاح د تابع جنبه یا شکل لري او تر هغه ځایه چې معلومات او اطلاعات اجازه ورکوي د ریاضي کمي (کمیتي) جنبه یا اړخ لري.

تر دې ځایه د سکینر په نظریه کې کومه نوې شی نه و. بنایي د رفلکس نوې تعبیر وي چې د سکینر په عقیده د انګېزه ـ ځواب تړلي واحدونه په مغزکې داخل شي. نوې مطلب، مغزونو او ساده معما امیزه جعبې پورې تړلي دي چې تر اوسه د سکینر د جعبې په نامه شهرت موندلی دی. د دې نوې ازمایښت، مغزه ظاهري خلا چې د پاولوف د شرطي رفلکس او د تارندایک د فرضیې د ازمایښت واشتباه، تر منځ وجود درلود ډکه کړه او د داسې یوه پله، حکم لري چې مغزه د واړو سره تړي او یا پیوندوي.

د دې جعبې په وسیله زده‌کړه اسانه او ډېره چټکه وي خو هېرول[1]، یعنې او بطي رفلکس دی.

له مغه تاریخ څخه را په دېخوا ټول ازمایښتونه په دې جعبه سرته رسیدلي او د هېرولو رفلکسونه یې ورې چې په مختلفو شرایطو کې سر ته رسیدلي تړلي دي.

دې دوه ازمایښتونو سکینر ته د امکان ورکړ چې خپل[2] رفلکسونه په ځواب ورکوونکو او عمل کوونکو[3] رفلکسونو وویشي.

په یوه ځواب ورکوونکي رفلکس کې، یوه معلومه انګېزه یو ټاکلی ځواب تحریکوي او په عمل کوونکي رفلکس کې معلومه انګېزه وجود نه لري، خو دا ارګانیزم له خوا ظاهراً یو اتوماتیک او غیر ارادي ځواب ورکول کیږي. په دې ځای کې هم یوه داخلي انګېزه د بیلګې په توګه:

(1) *Extinction* (2) *Respondents* (3) *operants.*

هرډ ، لوږه ، تنده او داسې نور وجې دلري څو دا ازمونکي له نظره معلومه
انګیزه ، نه وي ، دا ځکه چې هغه انګیزه نه کان وي او هغه نه مشاهده کېږي
بدې ځای کې انګیزه د ازمونکي له کنټروله بهر وي . په همدې خاطر د تجزیې
متحول د حکم لاندې نه راځي . یانې د ازمونکي کار یوازې د $A$ له متحولو
سره وي . تابع چې په دې شکل په لاس راځي له دې ساده شوي فورمول

$R = f(A)$ څخه پیروي کوي .

ښکاره ده چې ازمونکي ، انګیزې مختلفې راوړي ، کله چې مونږ ځای
هغه میله چې د غذا محفظې بوړې تړلې فشار وارد کړي . هغه انګیزې
چې د دغې میلې له مشاهدې څخه راپیدا کېږي ، حیوان ته ښکاره کوي چې
په کوم ځای کې فشار وارد کړي .

دا هدایت کوونکې انګیزې دي او محرکه نه دي دا به عاقل نه وي
چې ووایو ، هغه وخت چې مونږ وږی وي ، میله یا جعبه خراب د فشار
ورکولو راوباسي . څو سکینر زیات باسي چې دا ارګانیزم د داخلي وضعې
له تعبیر څخه ډډه وکړي او یوازې هغو مسلو سره چې د مشاهدې او-
حساب وړ وي سروکار ولري . په همدې خاطر سکینر وایي چې دا خراب
یانې بې میلې فشار ، یوازې دا ارګانیزم له خوا ورکول شوی ، یا دا چې دا-
خراب ، د هغو انګیزو په واسطه چې د میلې او نورو شیانو څخه راپیدا ته
شوی ، رهنمایي او هدایت شوی دی .

عمل کوونکی رفلکس بل خاصیت هم لري چې د هغه په تعریف کې نمضا
یینې ي ، څو د هغه په نامه کې پټ دی ، دا رفلکس د چاپیریال په مخ عمل کوي

نو له دې کبله د وسیلې(۱) خاصیت هم لري . د سکینر په جعبه کې داعمل کوونکي رفلکس د غذا په برابرولو تماميږي .

ځواب ورکوونکی رفلکس لکه د پاولوف په تجربه کې ، ارګانیزم د هغه څه لپاره چې ممکن وروسته واقع شي ، لکه د لاړو ترشح لپاره اماده کوي څو محیطي تاثیرات نه تولیدوي . څو چې د ځواب منځ يې په بڼه د محیط یا چاپیریال حساب نه کړو .

سلوک او رفتار غالباً د عمل کوونکو رفلکسونو څخه جوړ شوی او مطالعه د عمل کوونکو رفلکسونو شرطي کیدو او ضمیمو په شکل احتمالاً بهترینه لاره او طریقه د سلوک د فهم او درک لپاره وي .

د سلوک او فعالیت په شکل مطالعه د هغه اکتساب ، هدایت او ضمیمول د تجربې او ازمایښت په اساس د سلوک ښوونې اساسي موخه ده .

سکینر دا تمایل او قصد نه درلود چې خپله اروا پوهنه یوازې موږک او چرګې ته محدوده کړي ، که څه هم هغه دا روش د کار د څېړنې لپاره اصلي او مهمتره لار ګڼله .

د هغه په عقیده کولی شو چې د انسان لفظي او شفاهي سلوک هم ، د شرطي کیدو او تقویت د قوانینو لاندې راولو .

---

(۱) Instramental.



(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

# شپږم څپرکی

# د ګشتالت ښوونځی

## مکس ورتهایمر (۱۸۸۰ - ۱۹۴۳):

مکس ورتهایمر[1] په المان کې وزیږېد دکتورا یې په فلسفه او اروا پوهنه کې د وورتز بورګ له پوهنتون څخه په ۱۹۰۴ کال کې واخیسته او د خپلو څېړنو نتیجه یې په ۱۹۱۲ کې د فای[2] د پدیدې په نامه نشر کړه او د شهرت موجب یې وګرځید.

ورتهایمر د خپلو دوو تنو ملګرو په مرسته چې کافکا[3] او کوهلر[4] نومېدل علمي څېړنې سرته ورسولې او د ګشتالت د اروا پوهنې بنسټ یې کېښود.

## د ګشتالت څرنګوالی او ارزښت:

د ګشتالت اصطلاح په المان کې د وضعې، شکل او کل په مانا کارول کیږي او د اروا پوهنې د دې رشتې اصلي عنوان دی. پېښندل شوی او د کلي ساختمان تصور ته هم ګشتالت وايي.

د انظر چې نه شو کولای هر شی یا وضعه د هغو د اجزاوو له کبله په ښه صورت درک او وپېژنو، ننی فکر نه دی. د اپوول فکر او نظریه

---

(1) Max wertheimer  (2) Phi-Phenomenon.

(3) kurt koffka  (4) wolfgang köhler.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني یونان کې لا چېرا د سقراط څخه لیدل کیږي چې یو فیلسوفانو او، منکرینو د هغه سخت دریځه او کائیناتو د ځینو او پېژندلو لپاره بهترینه لاره او طریقه دا بلله، چې د خلقت کلي نظامونو او قوانینو ته په ځیر وګوري نه د هغو اجزاوو او جزیو و ټکو توکیو ته. د دوی په مقابل کې ځینې داسې منکرین هم وو چې د عالم د نړۍ، درک او پیژندنه یې یوازې د هغو د اجزاوو او جزیو توکو عناصرو له طریقه ممکنه ګڼله. دلته لومړی ډلې ته کولی شو د ګشتالت د ښوونځي مخکښان او دوهمې ډلې ته د اصالت د سلوک د ښوونځي مخکښان ووایو.

په فلسفه پیژندنه کې د ورتیا پرځای دمخه یو یوه د ګشتالت په مکله قاطع او څرګند نظر څرګند کې. هغه الماني ارنست ماخ (۱۸۳۸-۱۹۱۶) و. ماخ په دې عقیده و چې مادي او نفساني (رواني) جهان په اصل کې یو دی څو ارواپوهنه باید هغه احساسونه چې د شخص لپاره او یا فزیکي واقعیت سره مطابقت، سمون او اړخ نه لګوي هم له پامه و نه غورځوي او ترڅېړنې لاندې ونیسي. هغه، د هغه غیر فزیکي احساس ته ارتباطي احساس وایه. د مثال په توګه څوک چې درې نقطې د یوې پاڼې پر مخ وویني ممکن دی د هغه په ذهن کې یې تصویري د مثلث ترسیم شي.

په دې نقطو کې هیڅ شبه یا اثر د مثلث نه لیدل کیږي. څو دا ارتباط احساس او یا د هغو کلي ترکیب له یوبل سره داسې تصویر منځته راوړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرستیان فن اهرنفلز"(۱) (۱۸۵۹-۱۹۳۲) په ۱۸۹۰ کال کې دماغ د افکارو په مسئله په مطالعه او څېړنه بوخت شو. د هغه په عقیده په ادراک کې داسې ځانګړې ښکارندې شته چې د فزیکي محسوس او ظاهري اوضاع څخه اوچته او کارنده نقش یا رول په عهده لري. شخص زیاتره داسې چې مادي موجودات د کل په صورت او بڼه درک کړي یا هغوته مانا او مفهوم ورو بخښي، هغه څه چې وینې، سازمان او نظم ورکړي او هغو ته وحدت ورکړي. د دې دوو پوهانو د نظر په اساس نوی ښوونځی په المان کې د ګشتالتي کیفیت"(۲) تر عنوان لاندې منځته راغی چې د ګشتالت د اروا پوهنې علمي بنیاد او بنسټ یې کېښود. په واقعیت کې هغه څه چې په اروا پوهنه کې ډېر اهمیت لري، د رابطې په ادراک او پوهېدل دي چې د مانادار سلوک سبب ګرځي. دا مسئله یا اهم د فای د پدیدې په وسیله په ښه توګه پیداکولی شو.

## د فای پدیده یا ادراک د حرکت:

څرنګه چې د دې څپرکي په پیل کې وویل شو. د ګشتالت ښوونځي د ورتها یې په علمي ازمایښتونو تحقق ومومند. مخصوصاً په هغه ازمایښت چې هغه د حرکت د درکولو په برخه کې سرته ورساوه. دا ازمایښت د ګشتالت د دیری ازمایښتونو بنسټ وګرځید. د ورتها یې د مهمو ازمایښتونو څخه یې د فای پدیده ده. په دې ازمایښت کې حرکت په اسانه او ښه صورت درک کېږي: ورتهایمر په دې تجربه کې د پروژکتور په

---

(۱) Chistian von Ehrenfels. (۲) Gestaltqualitat.

(c) ketabton.com: The Digital Library

واسطه د زماني فاصلې په تنظيم سره يو عمود او يو منحني خط د سپينې پردې پر مخ انځور يا انځ منعکس کاوه. د آزمايښت په پايله کې څه وليدل چې که زماني فاصله د عمود او منحني خط د منعکسولو لپاره له $\frac{1}{15}$ ثانيې څخه ډېره وه، لومړی عمود خط او بيا منحني خط د پردې پر مخ لیدېږي. خو که زماني فاصله له $\frac{1}{30}$ ثانيې څخه لږه وه دواړه خطونه په يو ځای يا په همزمان ډول د پردې پر مخ ليدېږي. او که زماني فاصله د $\frac{1}{30}$ او $\frac{1}{15}$ ثانيې ترمنځ وي داسې احساسېږي چې عمودي خط پر خپل ځای څخه او منحني معلومېږي. څرګنده شوه چې درک د حرکت د فای پديده له دوو خطو او يوه مشخص زماني عامل څخه پيدا شويده. دا پديده په زړه پورې آزمايښت او د سينما د پرمختګ سبب او د ګشتالت د روانپوهنې بنسټ وګرځېد. له دې څخه څرګندېږي چې ټول حرکتونه چې د سينما په فلم کې ليدل کېږي، معلول د يو شمېر فلمونو دي چې صريح يې د ليد حرکت خاصه بڼه ښکاره کوي. څنګه چې فلمونه په يو معينه زماني فاصله کې يو بل پسې راځي نو ليدونکی حرکت ويني يا په بل عبارت ادراک د حرکت کوي او په واقعيت کې ځينې فلمونه، پرته د بې حرکته تصويرونو بل څه نه دي.

د فای پديده په نورو آزمايښتونو کې لکه دوه نوراني نقطې چې له ۱۵ څخه تر ۲۵ سانتي مترو فاصله لري مشاهده کړل شوه. د دې تجربې طرحه داسې ده چې دا نوراني نقطې که په متناوب ډول سره سره د تيارو، او روښانه شي بيا د دې رڼا نقطې په ډول ليدل کېږي. همداسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

که ځیله سبا به ګوته د ۵ – ۲ سانتي مترو په فاصله د ځیلې څنګه لري و نیسو او ځیلې سترګې په تناوب ډول وازې او پټې کړو و به وینو چې زموږ ګوته حرکت کوي. په داسې حال کې چې په عمل کې هیڅ حرکت وجود نه لري. د او داسې نورې ډېرې بېلګې د اړیکو او ادراک توضیح کوي د امستالې د محرک. ځواب په ارواپوهنه کې د توجیه او تعبیر وړ نه دي.

## د شکل او ځمکې نقش د ګشتالت په ارواپوهنه کې:

څنګه چې د ګشتالت پیروانو ټې بنسټ په ادراک ولاړ دی او ادراک هغه وخت تحقق پیدا کوي چې عوامل یې لکه پاملرنه، احساس، پخوانۍ تجربه او مانا یې شرایط برابر کړي. خو ادراک پملو مرحې سرکې د تصویر[1] او زمینې[2] ځمکې، سره کلکې اړیکې لري لکه چې په نقاشۍ کې د ښه تجسم او ښه ښکارېدو لپاره تصویرونه یا رسمونه په ښه میدان او منظره کې تنظیم او رسموي. کافکا یو د ګشتالت د ارواپوهنې طرفدار یا پلوی عقیده لري چې ځمکه یا میدان د تصویر یا شکل بنسټ دی او د شکل په څرګندولو کې کارنده رول او تاثیر لري.

د ګشتالت ارواپوهنه دې دوو عواملو یا نې تصویر او زمینې ته ځانګړې پاملرنه کوي او زده کړه په اول قدم کې د دې دوو عواملو محصول ګڼي. په کلي توګه زمینه هغه شیز ونه دي چې د شخص مادي او محسوس چاپېریال جوړوي په بل عبارت زمینه هغه شیان دي چې

(1) Piqure (2) ground.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصویرته په زمان او مکان کې، واقعي مفهوم ورکوي.

باید پام له نه وکړو چې د گشتالت په اروا پوهنه کې، ادراک د شخص په انډامونو یا طبیعي رشد پورې اړه او پیوند لري. د ورنهایم په عقیده ادراک ځینې وضعه یا حالت نه دی چې ځانگړو اجزاوو پورې تړلی او د تجربو او واقعاتو مجموعه منځته راوړي. بلکه د وگړي اشنایي له تجربو او د نمونو او طرحو، اصلي مفهوم او معنا ده.

جهان او نړۍ په دې علت د رنگ کیږي، چې انسان کولی شي صفه متناسب او هم آهنگه اعمال او حرکات چې د بیلا بیلو اجزاوو په واسطه مشخص کیږي، وپیژني او پوه شي.

نو له کبله کل له مجموعې د تشکیلونکو اجزاوو څخه ډیر مهم او غټ دی. البته ځینې اجزاوې چې خپل متمایز صفات او اعمال یې له اړونده کل څخه اخستي وي.

په دې شکل کې د تصویر او ځمکې رابطه په دوه ډوله لیدل کیږي که گلدان ځمکه تصور شي، تصویر به دوه نیمايي مخونه د یو بل سره وي چې د گلدان مخامخ دي. او که گلدان اصلي تصویر و منل شي نو سپینه فضا به ځمکه وي چې مرتب د ول موضوع بدلیدلی شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

# د گشتالت د ښوونځي قوانين

د گشتالت ارواپوهان عقيده لري چې په گشتالت يا حیاتي کل کې خاصه قوه يا نیرو موجوده ده چې مسايل په خاص طرحو، شکلونو او قالبونو کې تنظیموي او د درک او بصیرت اساس او بنسټ جوړوي. په خاطر تشکیل[1] او سازماندهي د سلوک او فعالیتونو د خصوصیاتو څخه حسابیږي او له لاندې قوانینو څخه جوړ شویدي:

د تعادل، فراگیری، جامعیت، قانون.

د گشتالت له مهمو قوانینو څخه یو د جامعیت[2] قانون دی مطلب پې دا دی چې ارواي تشکیل او سازمان یا ادراکي تجمع، تل د کمال او شایسته گۍ خواته میلان لري. د دې قانون پر اساس ز مونږ حافظه او د احساس او ادراک نیرو او قدرت، طبیعي جوړښت ته متمایل وي چې د باید او مطلق خیر له اصل څخه متابعت او پیروي کوي. د دې قانون خصوصیتونه نظم و ترتیب، تقارن، ساده گي، تناسب، استواري، پایه داري او داسې نور دي.

په ارواپوهنه کې لکه فزیک د تعادل حالت کارنده رول لري د جامعیت قانون باید د تعادل قانون[3] ونومول شي د نمونې په ډول کله چې مایع په نا همواره سطح کې واقع شي نو د متعادلې وضعې خواته

---

[1] Organization [2] Low of pregnanz.

[3] Low of equilibrium.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخ اړوي . په همدې قياس ، ناکامه شخص زيار باسي څو خپل نفسي تعادل بيا پيدا کړي . همدلته ده چې له نورو څخه بخښنه غواړي . يا بيا په ازموينه چې نه دي بريالي شوي ، شرکت کوي ، څو بريالی شي . او خپل تعادل او کمال په لاس راوړي . د گشتالت د نظريې پلويان دې حالت ته مطلوب گشتالت وايي .

## د مجاورت قانون :

د مجاورت قانون⁽¹⁾ د يوه ميدان جوړونکي عوامل څرگند وي چې د نږديوالي په سبب يو بل سره يوه دسته يا ټاټکي قطار ونه جوړوي . هر څومره چې دا واحدونه يو بل سره نږدې وي د هغو د تړاو احتمال ډير وي په دې قانون کې نه يوازې مکاني فاصله او د عواملو نږديوالي د ټانگړو دستو د ايجاد سبب گرځي . بلکه دا خبره د زماني فاصلو په هکله هم صدق کوي . غږونه او الفاظ چې نږدې يو له بل سره ادا شي هم صوتي مستقل واحدونه جوړوي او هغه الفاظ چې يو له بل څخه لرې بيا دا خصوصيت نلري .

کافکا عقيده لري ، کله چې فاصله ډيره وي هيڅ ډول وحدت د هغو ترمنځه نه جوړيږي ، او که هر څومره د دوی ترمنځه فاصله لږه او يو بل ته نږدې وي . نو هم متشکل او ثابت واحدونه منځته راوړي .

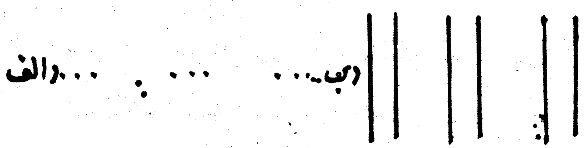


په دې شکل کې نقطې او خطونه متشکل وحدتونه جوړې .

(1) Low of Proximity.

(c) ketabton.com: The Digital Library

## د ورته والي (مشابهت) قانون:

د مشابهت[1] په قانون کې د ځانګړو خصوصیتونو له کبله لکه شکل، رنګ، اندازه او داسې نور، چې لري، ګڼ ګڼ وېښه را منځته کېږي. خو په دې شرط چې د مجاورت د قانون ضوابط په هغو کې حکمفرما او مسلط نه وي. په بل عبارت د مشابهت قانون سره سم هغه څیزونه چې د شکل او رنګ په لحاظ ورته او مشابه دي، د یو شي د مشخصو او ځانګړو ګروپونو په حیث سازمان ورکوي.

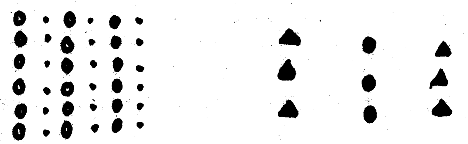

( )، په دې تصویر کې، نبي خواته د مشابهت قانون سره سم دایرې او مثلث نه او چپ خوا ته سپینې او تورې دایرې په عمودي ډول نه په افقي ډول منبکاري.

## د پیوستون قانون:

د پیوستون[2] په قانون کې د ګشتالت اروا پوهان زیات باسي چې هرګنده کېږي چې د پیوسته سطحې یا کامله شکلونو وضعه د خلاصو سطحو یا نا تمامه شکلونو په پرتله، ثابت او مطلوب وي. دا خبره مبنا یې په دې خاطر وي چې پیوسته تصویرونه نسبتاً اسانه شکلونه جوړوي. په انسان کې دا تمایل وجود لري چې هر وخت چې نیمګړي شکلونه یا تصویرونه کامل کړي. د سارې په توګه ناقصه دایره، د مکملې دایرې په بڼه رسم کړي.

---

(1) the low of similarity . (2) The low of closure.

حقیقت دا دی چې اوضاع ته ورکول او یا د نقص له منځه وړل ، انسان ته خوشبختي او رضایت ور په برخه کوي . خو نا تمامه کار یا وضعه د ناراحتۍ او خواشینۍ اسباب جوړوي .

## د نیک پیوستون قانون :

د نیک پیوستون (1) په قانون کې ، هغه سازمان یا تشکیل چې د شکلونو یا د اشیاوو یو ځای کید وځه منځته راځي او درک کیږي ، هغه متقارن تصویرونه او زمینې دي . د بیلګې په توګه یو مستقیم خط ، د مستقیم خط په بڼه او دایره شکله تصویر د کاملې دایرې په بڼه ادامه مومي که څه هم د نیمګړو شکلونو احساس هم شته دی .

## زده کړه د ګشتالت له نظره :

د ګشتالت په اند وایې هغه کې زده کړه د یوه کلي هڅیات په توګه مطرح کیږي نه د اجزاوو د تحلیل او ترکیب په توګه .

په دې کې شک نه شته چې د هرې مسئلې په څیړنه کې پخوانۍ نمونې او د اړیکو کشف او پیدا کول شامل دي او زده کړه هغه بدلون دی چې د نمونو او یا ماناکال په ځواب کې په لاس راغلي وي . د مثال په توګه کله چې زده کوونکی د یوې نوې مسالې سره مخامخ شي . نو پخوانو طرحو او نمونو ته مراجعه کوي څو د مسالې په حل کې مرسته ورسره وشي .

(1) The low of good continuation.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې زده کړه کې یوه کلي قاعده د قیاس[1] په ډول د زده کړې اساس او بنسټ گرځي او مطالب له هغه څخه کسب او درک کیږي .

خو که غونډه یا بیگ د زده کړې بنسټ وي یاني ادراک او زده کړه د جزء څخه کل ته رسیده او یا حاصلیده ، نو دې ته استقرائي[2] طریقه وایي .

د گشتالت په شیوه او طریقه کې ، د زده کړې اساس او بنسټ ، ادراک بصیرت او د مسألې حل دی . په دې طریقه کې زیار ایستل کیږي چې مسالې ته د کل په توگه پاملرنه وشي ، اجزا او اړوند اړیکې یې وپیژني او د غونډې مسئله حل کړي . په دې لحاظ باید په زړورتیا وویل شي چې زده کړه د گشتالت له نظره ادراک ، بصیرت او د مسئلې حل سره تړلې ده .

## د ادراک اهمیت په گشتالت کې :

ادراک یو له هغو موضوعاتو څخه ده چې د گشتالت اروا پوهنې ځانگړې پاملرنه ورته کړې ده ، او عقیده لري چې زده کړه پې له درک څخه نه حاصلیږي او ادراک هم هغه وخت تحقق پیداکوي چې دا عوامل لکه ؛ پاملرنه ، احساس ، پخوانۍ تجربه او د مانا زمینه ورته برابره کړي . کلي بڼه تل د اجزاوو څخه ترمخه درک کیږي . د کل د ادراک څخه وروسته د اجزاوو درک او پیژندنه اسانه کیږي .

د دې اروا پوهانو په نظر ، د یر خلک د هغو شیانو زده کړې سره مینه لري چې دوی ته مانا او مفهوم ولري . په تجربه ثابته شوې

(1) Deduction (2) Induction.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده چې په رندو سترګو او یا طوطي واره زده کړه نه یوازې داچې بریالیتوب نه لري ژر هیرېږي . دګشتالت د ښوونځي په ارواپوه کاتونا" دځینو ازموینو د ډاسې نتیجه واخیسته چې زده کړې د پوهې او ادراک له مخې چټکه ، انتقال او تطبیق یې په ورته موقعیتونو کې ډېره او د مطالبو بیا رایاد ول اسانه وي . او که مطالب طوطي وار زده شي ، نارسا ، بې مانا او ډېر ژر وخت نیسي .

## دبصیرت (بینش) نقش :

دګشتالت د ښوونځي دارواپوهانو په عقیده په زده کړه کې بصیرت ډېر بنسټیز نقش او اهمیت په غهده لري . ځکه ددوی په خیال زده کړه دنویو بینشونو پیداکول او یا زړو بینشونو تغییر او بدلون دی . بینش هغه وخت حاصلیږي چې شخص دخپلو موخو داهداف ، ته رسیدو لپاره نه یوازې نوي لارې د استفادې ، د محیطي عواملو څخه ، پیدا کړي ، بلکه دخپلو بدني امکاناتو دکارولو لپاره هم نوې وضعه ولټوي . په واقعیت کې د ګشتالت په ارواپوهنه کې زده کړه ، دنوي بینش اوملتیا پیداکول دي چې بیا اکتسابي عمل شمیرل کیږي .

## دسلوک او زده کړې اړیکې :

دګشتالت د ارواپوهانو په نظر هر ډول تغیراو بدلون په فرد او چاپېریال او یا دیدې دوو ترمنځ اړیکو ته ، سلوک ویل کیږي .

---

(1) katona .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دگشتالت له مخې په نفساني سلوک کې هدف او ذکاوت (هوښیارې) شامل دي، خو بدني حرکت سره اړیکې نه لري. په دې نظریه کې نفساني سلوک په مستقیم ډول ښکاره او مشهود نه دی بلکې یوا نیتنباطي عمل دی. خو سلوکین دې برخه کې کاملاً متفاوت نظر لري. د دوی په نظر سلوک هر ډول عضلاً محسوس فعالیت او د غدو ترشحات دي چې د بدن د غړو د حرکاتو په واسطه د او ښکو، خولو، لاړو او یا داسې نورو څرګند یږي. د تداعي له نظره زده کړه او د مشهوده سلوک بدلون یو بل سره تړلي دي. خو د گشتالت پلویان وایي: داسم نه دی چې ښکاره سلوک، زده کړې سره مترادف وګڼو د دوی په عقیده بدلون په بصیرت کې ډیر مهم دی، نو زده کړه د بصیرت بدلون دی. کورټ لوین[1] الماني پوه، څېړونکی او د امریکا استوګن، د ساحوي معرفت نظریه[2] د محرک - ځواب او همداسې د تداعي ګرانو د نظریې په مقابل کې وړاندې کړه او د دوی په مخالفت کې راپورته شو. دې پوه د ساحوي معرفت نظریه د ګشتالت د ښوونځي په چوکات کې په نسبتیز بنسټ مطرح کړه. نسبیت یا نسبي اصل[3] دا څرګندوي چې هیڅ شی په یوازې توب، د احساس او ادراک وړ نه دی، مګر د نورو څیزونو په ارتباط او اړیکو پېژندل کیږي. دا عبارت دا مانا لري چې هر شی رموز په ذهن کې، د تصویر او زمینې په حیث، له یوه خاص جهت او زاویې نه تشکل موني. په بایله کې نسبیت د فزیکي او عینیت له طریقه، بلکې په ادراکي او رواني لحاظ توصیفیږي.

---

(1) Kurt Lewin (2) Field or cognitive field theory.

(3) Relativism.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ترتیب سره رواني واقعیت عبارت له هغه ذهني طرحې او پیدا یښت څخه دی چې فرد یې له فیوشنې څخه ، د حواسو په مرسته په لاس راوړي. خپله هغه شی او چاپېریال یې پېژني او د کارونو څخه یې ګټه اخلي

ساحوي نظریه پر دې فکر بنا شوې ده چې د انسان ټول رواني فعالیتونه په یوه ساحه یا میدان کې واقع کېږي او دا ټول عوامل یو له بل سره په متقابل ډول اړیکې لري . په دې نظریه کې زده کړه - هغه نسبي عملیه ده چې فرد په کې نوی بصیرت یا بینش کسبوي او یا دا چې په خپل پخواني بصیرت کې بدلون راولي .

په لنډه ډول ویلای شو چې بینش هغه احساس ، ادراک ، نسبت او پیوند دی چې ډېره وسیع مانا او مفهوم لري . د بینش ربښتنی مفهوم هغه احساس او ادراک دی چې انسان ته د ژوند په شرایطو او موقعیتونو کې حاصلېږي .

په ټولیزه توګه ساحوي نظریه ، د بصیرت وده او زده کړه او هغه بدلون ته وایي چې د ژوند د فضا په معرفتي جوړښت کې منځ ته راځي .

د فرد مجموعي بصیرت او بینش د ژوند د فضا معرفتي جوړښت جوړوي . معرفتي جوړښت د هغه پیدایښت او ادراک په مانا ده چې فرد یې له خپل رواني ، فزیکي او اجتماعي جنبو څخه حاصلوي په داسې چاپېریال کې خپله فرد او ټول هغه اړونده واقعیتونه چې په مفاهیمو اعتقاداتو او امیدونو پورې اړه لري ، شامل دي . نو ځکه د ژوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فضا، معرفتي جوړښت د ژبې د ودې، عواطفو، ټولنيزو اړيکو او سلوک په بڼه څرګندېږي.

## د ژوند فضا:

د ژوند فضا[1] يوه کلي نمونه د هغو موثرو عواملو ده چې په ځانګړې لحظه کې په سلوک اغېز اچوي او د فرد رواني نړۍ منځته راوړي. په کلي توګه خپله فرد او د هغه رواني چاپېريال په کې داخل دی، مطلب د رواني چاپېريال فزيکي او ټولنيز محيط دی. د ژوند فضا کې هم مادي او فزيکي شيان او هم نمادي[2] او عملي[3]، وظيفوي، روابط او اړيکې داخلې دي. د ژوند په فضا کې نه يوازې هغه شيان چې په اوسني زمانه کې ادراک کېږي، بلکې داسې مواد لکه حافظه، تجربه، هنر، افسانه، دين اتکل، او اميد ونه شامل دي.

د رواني جهان مجموعه معمولاً د فرد د ژوند د فضا له ګڼو فصلونو څخه تشکيل شوېده. د دې رواني جهان کې ممکنه ده احکام او استعدادونه، شخصي معلومات او ګروهې، تير او راتلونکی لرليد مجرد افکار او عيني شيان هم شامل دي.

لوين خپل اصلي فورم د ژوند فضا په هکله په دې ډول طرحه کوي:

$$B=f(P.E)$$

په دې فورمول کې B سلوک، f تابع، P رواني حالت او E رواني

---

(1) Life space (2) Symbolic (3) functional.

(c) ketabton.com: The Digital Library

محیط بنیي . د دې فورمول په اساس دژوند فضا له فرد او دهغه دخاص رواني حالت او چاپیریال څخه جوړیږي . د دې مانا دا ده چې دژوند فضا یو فعال او خوځنده[1] کل (مجموعه) دی، چې د هرې برخې بدلون په نورو برخو هم اغیز کوي او هر بدلون ټولې وضعې پورې تړاو لري . په بل عبارت داسې یو کلیت دی چې د ژوند له مسئلو څخه یې ریښه اخیستې ده .

شخص او رواني محیط یو له بل څخه جلا او انحصاري حالت نه لري بلکې هر یو یې، دکل یوه برخه ده . د رواني میدان یا د ژوند د فضا جوړوي .

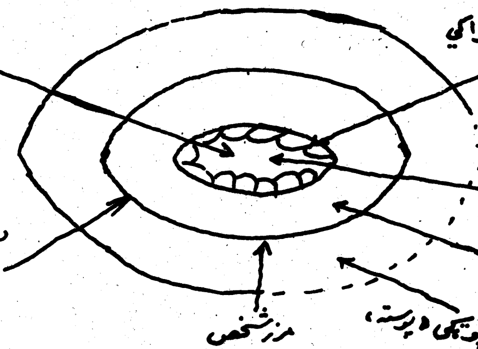


پورته جوړ بنت یو پوټکی د بهرني پوستې[2] په نوم احاطه کړېده . د ژوند د فضا خارجي پوسته، هغه فزیکي او ټولنیز حالت د چاپیریال ته وایي چې فرد یې په هغه ځانګړې لحظه کې هیڅ ډول رواني حالت نه لري، خو د درک نهایې قوه (نیرو) ورسره وي .

(1). Dynamical.　　(2). Foreign hull.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژوند فضا له یوشمیر منطقو، مکانونو، اشیاوو، کارونو او دول دول سلوکونو چې هر یو یې ځانګړی ارزښت لري جوړه شویده.

دا منطقې نه د مادي له نظره بلکې له معنوي جهته توصیفیږي او داسې فعالیتونه لکه موټرواني، د دوستانو کتنه، دول دول سرګرمیګاني مسافرت او بیلابیلې پدیدې منځته راوړي. په نوره پوهه مثبت ظرفیت او ویره ونکي او بیزار ونکي منطقې منفي ظرفیت لري.

شخص او د هغه چاپیریال چه یو وخت د ژوند په فضا اغیز کوي د ماهیت او وظیفې په بنسټ یو بل سره تړلي دي. فرد، چاپیریال او د ژوند د فضا خارجي برسته ممکنه ده په لوړنه صنده سي تشکل کې وسنبو دل شي.

د ژوند فضا په خاصه توګه یوه رواني پدیده ده. تولې رواني حادثې لکه عمل کول، فکرکول، زده کړه، خوب لیدل، هیله کول او داسې نور فعالیتونه دي چې له فرد او چاپیریال څخه نه جلاکیږي او د ژوند له واقعیتونو سره کلک پیوند لري. لنډه دا چې د ژوند فضا یوه فني اصلاح ده چې د فرد شتي وضعې لپاره وضع شویده.

## رواني چاپیریال

رواني چاپیریال هغه شی دی چې شخص د هغه له مادي او ټولنیز چاپیریال سره تړي. په دې اساس رواني چاپیریال هر امر او ماناداره موقعیت دی چې له شخص څخه بهر او د هغه له کبله شخص کولای شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل رواني حالتونو ته بدلون ورکړي .

فزیکي چاپیریال په کلي توګه مادي وسایطو او شرایطو ته وایي چې شخص یا شي په کې شامل دی . اما ټولنیز چاپیریال هغه اوضاع او حالات دي چې د شخص اطراف او چاپیریال یې نیولی دی او په هغه کې نظر ونه او ګروهې دیوې ټولنې یا یو ملت شامل دي . که څه هم فزیکي او ټولنیز چاپیریال دیوې ګروپ دافرادو رواني محیط له پاره زمینه او شرایط برابروي خو بیا هم په ځانګړې توګه دا یې هم له رواني محیط اسره بنکاره توپیر لري . د بیلګې په توګه په یوه ټولګي کې د زده کوونکو فزیکي چاپیریال ظاهراً یو دول ښکاري . ولې د هریوه رواني چاپیریال له یو بل سره توپیر لري . په دې معنا چې ممکنه ده یو زده کوونکی جسماً په صنف کې حاضر وي اما رواني حضور ونه لري . پارسا ( ۱۳۷۲ : ۳۳۲ ) .

هرگز وجود حاضر غایب شنیده ای

من در میان جمع و دلم جای دیگر است .

« سعدي »

# اووم څپرکی

## د روانکاوۍ ښوونځۍ

کله چې د عمل د اصالت ښوونځۍ په امریکا کې جوړ شو نو په اروپا کې د رواني تحلیل[1] تر عنوان لاندې ښوونځۍ رامنځته شو. که څه هم د دې ښوونځي بنسټ فروید کیښود، خو شارکو[2] او ژانه[3] فرانسوي پوهانو په خپلو څیړنو سره د دې ښوونځي په رشد او پراختیا کې ستره ونډه واخیسته. ادلر[4] او یونګ[5] په اول سر کې د فروید سره هم عقیده وو، خو وروسته تر یو وخته یې د فروید سره د نظر توپیر پیدا شو، خو د دې ښوونځي د پراختیا په برخه کې یې ونډه درلوده.

فروید[6] (1856-1939) د رواني تحلیل د ښوونځي رهبر، طبیب اروا پوه، د اعصابو متخصص او په عین حال کې فیلسوف او انسان دوسته عالم په دې عقیده و چې هر څه چې د انسان په هکله ویل کیږي باید په علمي توګه وڅیړل شي. فروید د اروا پوهنې موضوع او طریقې ته بدلون ورکړ. ده په اروا پوهنه کې د احساس، ادراک، تفکر او ذکاوت پر ځای د هغو داروايي جریانونو پر بحث وڅیړو چې مبهم شعور، «ناخودآګاه ذهن» پورې مربوط وو، پیل وکړ. ده عقیده

---

(1) Psychoanalysis (2) chorcot (3) Janet.

(4) Adler (5) ung (6) Freud.

(ċ) ketabton.com: The Digital Library

درلوده چې د داسې څېړنو او مطالعاتو لپاره ان ما يينتي طريقې يا لابراتواري کار او همداسې باطني مطالعه[1] مناسبه نه ده بايد بله طريقه وکارول شي .

فرويد عقيده درلوده چې بايد د ټولو رواني بې نظميو او د اضطرابو منبع د شعور په ناخود آگاه برخه کې وپلټل شي . د دې منبع د کشفولو لپاره هغه د « خوب د تحليل او د مريض د افکارو د تسلسل » له طريقې څخه استفاده کوله . فرويد د ناروغانو د علاج په ضمن کې داسې ناروغانو سره مخامخ شو چې د جنسي ناراحتيو د بحث په هکله او يا د هغو تجاربو په هکله چې دوی درلودې، شرميدل د همدې اصل له مخې فرويد جنسي تمايلات چې په کلي توګه، ميل خوښي او لذت دی ، د افرادو د کړو وړو محرک باله . فرويد دې ته پام ساته چې د جنسي تجاربو يا دول ، تذکر « اسانه کار نه دی بايد ناروغانو سره مرسته وشي چې دا تجربې بيا په خاطر راوړي او له دې طريقه نظم او روحي ارامتيا مجدداً کسب کړي . د نيرو واقعاتو بيا راياد ول او د ذهني يا شعور په اګاه يا ناګاهانه برخه کې وارول ، د شخص د کړو وړو د کنترول او د اروايي بې نظميو د خلاصون لپاره ، ډېره ښه وسيله ده .

فرويد به له وګړو سره مرسته کوله څو خپلې ځانته وهل شوي تمايلات خاطرات يا حافظې ته راولي ، هغه زيات ايسته څو داسې فرصتونه برابر

(1) Introspection

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي چې فرد په آزاده توګه څه چې په خپل ضمیر، وجدان او ذهن کې لري، بیان کړي او په دې ډول وکولای شي د ناراحتیو منبع او ریښه پیدا کړي. فروید په دمغو تجربو یا تمایلاتو چې شاته وهل شوي، د پیدا کولو لپاره وقایع د ورکتوب تر دورې تعقیبوي، ځکه چې هغه په دې عقیده وو چې منشأ د ډیرو ناراحتیو چې شاته وهل شوي د ماشومتوب په دوره کې دي.

فروید په دې نظمیو د منبع د کشف لپاره، د خوبونو د تحلیل او تعبیر له طریقې څخه کار اخیستی. هغه په دې باور وو چې په خوب کې شاته وهل شوي تمایلات په بله بڼه څرګندیږي. د فروید په نظر د جنسي وقایعو د مطالعې لپاره کولای شو چې له تناسلو نښو (علایمو)، څخه استفاده وکړو. هغه به ځینې نښې د جنسي وقایعو وسیله بللې.

فروید عقیده درلوده چې جنسي غریزه لومړی خولې ته متوجه وي د خولې خوځول یا حرکت په کوچنۍ کې د لذت سبب ګرځي. بیا وروسته دا تحریکات د بولو محل ته پام ګرځوي او ماشوم د بولو کولو څخه خوند اخلي، په تدریج سره جنسي غریزه اشیاوو او اشخاصو ته پام ګرځوي په کورنۍ کې ماشوم د پلار او مور له مینې خوند پورته کوي.

لکه چې وویل شو فروید عقیده لري چې د ذهن ناخبره برخه د اشیاوو په ثبتولو کې کارنده ونډه لري. د هغه په عقیده د ذهن ناخبره برخه موږ د ورځني ژوند سره مربوطوي او تر ډیرې اندازې موږ په خپله وضعه خبروي. خو ډیر قوي عوامل د ذهن یا شعور په ناخبره آګاه برخه کې دي چې په کړو وړو او افکارو پورې واکمني لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې کبله د سلوک د پوهیدلو پاره باید د دې عواملو کشف ته ځانګړې پاملرنه وشي . دا عوامل د ځینو تمایلاتو د شاته رمزونو له کبله ، د شخصیت په نا اګاه برخه کې فعالیت کوي او د ډیرو غیر عادي سلوکونو ، منشأ او منبع ده د شاته رمزونو د توضیح لپاره با د انسان د شخصیت جوړښت د فروید له نظره مطالعه شي . احمد اردوباري د : ۹۱-۹۶ .

د دې بحث پایله دا ده چې د رواني کاوی اساسي عمل دا دی چې د ناروغ کې امکان د خود آګاهۍ له ناخود آګاهۍ څخه منځته راوړي .

ځکه چې نهایي علت د ټولو ناحوالو په تن لزل د شخصیت کې دی چې له ناخود آګاهۍ څخه سرچینه اخلي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

# اتم څپرکی

## د ارواپوهنې دریم قوت

د دې ارواپوهنې بنسټ ایښودونکي هریو کارل راجرز[1]، ماسلو[2]، رالومی[3] الپورټ[4] او نور دي چې پخپلو دول دول څېړنو و توانېدل چې د دې نوې پدیدې لاره چې د ارواپوهنې دریم قوت[5] نومېږي اواره کړي.

### هیومنیزم: (د انسان مینه یا بشردوستي)

هیومنیزم[6]، د انسان مینه یا بشر دوستي ډېر اوږد تاریخ لري چې لرغونې زمانې ته ور رسېږي. خو خوږ اوازې په شلمه پېړۍ کې د ژان پل سارتر[7] له خوا هوبل وخت څرګندونې وکړې. مغه څه چې په دې برخه کې د دې فیلسوف ته ارزښت لري: د موجودیت یا هستۍ[8] پېژندنه ده. په دې فلسفي نظریه کې فرد ازاد دی چې پخپله خپل موجودیت او د ژوند لاره او طریقه وټاکي. سارتر د ګشتالت د ښوونځي هغه پدیده[9] چې د کل پر

(1) Rogers, C.R. (2) Maslow, A.H (3) May. Rolla

(4) Alport. (5) Third Force (6) Humanism.

(7) Sartre. Jean. paul. (8) Existentialism.

(9) phenomenological.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځنا استوار وي په اروا پوهنه کې معنی او اهمیت ورکوي . د هغه په عقیده حیات کل هغه وخت درک کیږي چې فرد ازاد وي ، د میل او اختیار له مخې دیوې واحدې ، مجموعې په شکل ، د چاپیریال په ارتباط عمل وکړي . د سارتر دا بیان ډیر مشهور دی چې وایي « زه د خپل ځان انتخاب یم » پوره عبارت د هغه ، مقصد په دې مکله څرګندوي . داکلیت هم دازادۍ مسوولیت ، واقعیت او قدرت التزام لري .

البورت ډیر معروف اروا پوه هم په دې عقیده دی چې « هستي » یا د « وجود اصالت » دانسان د ژوند شرایطو ته مانا او ژورتیا ورکوي او د لومړي ځل لپاره د « بشري اروا پوهنې » د پرمختګ لپاره لاره پرانیزي

## بشري اروا پوهنه :

بشري اروا پوهنې د « موجودیت فلسفې » ته په پاملرنې سره دیرې څیړنې سرته رسولي او له سلوکیانو سره یې د مخالف ذریځ غوره کړ . د دوی په عقیده « د مشهود سلوک طریقه نشي کولای د انسان سلوک د لابراتواري حیوان د سلوک په اساس توصیف کړو » ،

په واقعیت کې هماغسې چې جان دیوي د شلمې پیړۍ په پیل کې د سنت پرستانو پرضد قیام وکړ او د هغه زمان د زده کړې نظام یې تر انتقاد لاندې ونیو او هغه یې ناتوان ، غیر موثر او صرف نمایشي وبلود ، د شلمې پیړۍ د دوهمې نیمایي بشر دوستانو هم د سلوکي پوهنځي د پلویانو په مقابل کې راپورته شول . او اعلام یې کړه چې د دوی طریقې بشري ټولنه بې روحه او بې معنی کوي ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

او لا ممکنه ده چې د دې بېړنيو نړيوالو جګړو موجبات برابر کړي او بشري تعلقات تباه کړي. او همداسې دا هم په ګوته کړه چې پېړۍ سلوک ته پاملرنه، انسان د طبيعي علومو د اصولو او ارزښتونو تابع ګرځوي. او دا بېکاره تېروتنه او تجاوز، د نوعي او فعال انسان په اهميت او طبيعت د او پايله يې پرته د انسان شخصيت له لړيتوب بل څه نه دي. نو ځکه د سلوک طريقو کارول د انسان په مکلف، نارسا، نامناسب، خام او سطحي دي. د تجربي علومو طريقه يوازې د سلوک څخه مجسم اړخ — مطالعه او څېړي، خو د متفاوتو شخصيتونو، پېچلي اړخونو او ژورتيا نه شي مشخصولی.

بشري اړوا پوهان تجربي څېړنو سره مخالف نه دي، خو داسې علم او پوهه غواړي چې انسان په صورت کل سره مطالعه کړي، او وکولای شي په اطميناني توګه او نوي او جامع طريقه انساني واقعات روښانه کړي.

په نفساني او رواني نظره هم لازمه ده چې د ورځې حوادثو او پېښو ته لکه تجربه، احساس او ادراک، مانا او د انسان خُلق او خوي ته هم پاملرنه وکړي. د داسې مسئلو څېړنه نوي فن او طريقو ته اړه لري چې د طبيعي علومو په ضابطو کې وجود نه لري د دې بيانونو څخه دا پايله لاس ته راځي چې:

په بشري اړوا پوهنه کې اصلي ټکی دا دی چې هر ماشوم ذاتاً عاقل او واقع بين دی. که د عقلانيت له مداخلې پرته معنا ناد او

(c) ketabton.com: The Digital Library

خود مختاره پر یښودل شي څېل ظرفیت سره سم پرمختګ وکړي. په
دې معنا چې فرد هغه څه چې باید زده کړي د پر مسوولیت یې
پخپله غاړه اخلي. نو باید ازاد او په خپله رهبر وي.

بشري ارواپوهنه افرینښده ګي، هنر دوستي او خېرونې ته ګډګډا
وي، ته خاصه پاملرنه کوي. که د زده کړې په نظام کې د غه
مناسب شرایط برابر شي او زده کړه په خپله خوښه او رهبري
سرته ورسېږي او د زده کړې چاپېریال بې له ویرې او ترهې
څخه ایجاد شي، سالمه او روغه فضا رامنځته شي او فرد
د ژوند له حقایقو سره اشنا او مطابقت پیدا کړي، په ارزښتناکه
علمي ازمایښتونو او تجربو لاس پورې کړي. یوازې همدا
طریقې دي چې د افرادو لپاره کوښښونکې وي که زده کوونکی
مدیر وي یا مسوول د زیار او تجربو له کبله د پرمختګ او لوړتیا
لپاره بهترینه زمینه او فرصت برابروي.

د بشري ارواپوهنې له نظره د یوه پر مختللي اموزشي نظام
نهایي موخه دا ده چې ازمویلي او په کار راتلونکي افراد وروزل
او روزنه وکړي. دا هدف په لاس نه راځي څو چې په موجوده
تربیتي او روزنیزو طریقو کې بدلون را نه وستل شي. ځکه چې
د اموزشي نظام هدف له ورکتون څخه تر عالي تحصیلاتو
پورې باید د تمایلې په خوځند طبیعت، پر تحول او بدلون، نه
سنتي منګون او تحجر استوار وي. په دې نظام کې باید داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسي فضا را منځته شي چې د فرد په پرمختګ او وده تمامه شي.
نوښت او ابتکار د ويرې موجبات برابر نه کړي . بلکې د هغه له
ابتکاري توان او استعداد سره مرسته وکړي .

نوځکه يو ازې اساسي او صحيح بدلون د ښوونې او
روزنې په نظام کې کولای شي چې د نني فرهنګ غوښتنې او اړتيا
وې پوره کړي.

اوس نو که غواړو چې بقا او دوام سره مينه لرو بايد د ښوونې
او روزنې هدف د زده کړې تغيير او بدلون ته معطوف کړو.
د دې موخې په وسيله يو تربيه شوى انسان زده کوي چې
څنګه زده کړه[1] وکړي . او دا هم ورته ثابتيږي، چې هر
ډول معلوماتو سره ځينې اشتباه ګانې هم تړلې وي . هغه
کمال دا دى چې تيروتنې کمې شي .

په واقعيت کې ځيرنې او د نويو معلوماتو راټولول داهمه
لار ده، چې د زده کړې او زده کوونکي د وضعې بهترې
او ښه والي تضمينوي .

[1] Learn how to learn.

(c) ketabton.com: The Digital Library

# اخځونه

اتوکلاین برگ ، روان شناسي اجتماعي ( مترجم : علي کاردان ) ، شرکت نشر اندیشه ، با همکاري مؤسسه انتشارات فرانکلین ، 1957 ، ایران .
ارا ستـه .

احسان طبري ، بنیاد اموزش انقلابي ، ۱۳۵۰ .
پارسا ، محمد ، روان شناسي یادگیري بربنیاد نظریه ها ، مؤسسه انتشارات ، چاپ رودکي ، ایران ، ۱۳۷۲ .
شعاري نژاد ، علي اکبر ، روان شناسي عمومي .
سیاسي علي اکبر ، مباني فلسفي ، وزارت اموزش وپرورش ، شرکت سهامي طبع ونشر کتب درسي ، ایران ، ۱۳۴۵ .
ردوث ، مکتب های روان شناسي ( ترجمه : رضا بهرامي ) ، ۱۳۴۸ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

## انګلیسي اخځونه:

(1) James. w. The Principles of psychology 1990. N.y : Holt.

(2) Hilgard. E. R. and Brown. G. H. Theories of learning. (3 rd). New york. Appleton century. Croft. 1966.

(3) lewin. kurt. principles of Topological Psychology, Newyork. MC Graw Hill. 1936.

(4) Rogers. clark R. Freedom to learn columbus, ohio. charles E. Merll Publishing Co. 1969.

(5) Rogers. clark. R. Freedom to learn. columbus. ohio.

(6) Skinner. B. F. Science and Human. Behavior. 1953.

(7) woodworth. R. S.

(c) ketabton.com: The Digital Library

## د ختیځ د بیا رغونې اداره (کور)

## Khatiz Organization for Rehabilitation (KOR)

د ختیځ د بیا رغونې ادارې (کور) د خپرونو څانګې تر اوسه خپاره کړي دي:

۱. د سند باد پېښې، د ماشومانو لپاره په زړه پورې مصورې کیسې
۲. د طرابلس زمریان ، د لیبیا په مظلوم ولس د ایټالیایي یرغلګرو د ظلم انځورونکې قصه
۳. ولسي ملغلرې، د پښتو متلونو او ولسي قصو مجموعه
۴. لنډۍ، د ۴۰۰۰ په شاوخوا کې لنډۍ، راټولونکی سیدا ګل غریبیار
۵. د خوب نړۍ، خوب د ساپوهنې له نظره
۶. د سینې ناروغي او توبرکلوز، د طب د زده کوونکو او ډاکترانو لپاره طبي کتاب
۷. تشخیصي راډیولوژي، د طب د زده کوونکو او ډاکترانو لپاره طبي کتاب
۸. جراحی اعصاب (جلد اول)، کتاب طبي برای محصلین طب و دکتوران جراح
۹. رهنمای عملي کاربرد دواها، کتاب رهنما برای نسخه نویسي درست ادویهٔ اساسي
۱۰. د کمپیوټر اساسات، وینډوز او کمپیوټري محاوره د کمپیوټر په اړه بشپړ معلومات
۱۱. The Ethenic Composition of Afghanistan
۱۲. اوښکې د ښو په سر، د ډاکټر محمد یونس مروت شعري ټولګه
۱۳. رهنمای عملی طبابت اطفال
۱۴. د جزا قانون شرحه، لومړی کتاب، د کلیم الله ملکزي لیکنه او څېړنه
۱۵. د درملو د استعمال عملي لارښود، ډاکتر مالتې وان بلومردر
۱۶. د اپینو لار، تاریخي قصه، استاد عبدالغفور برېښنا
۱۷. د اروا پوهنې ښوونځي، د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې د پوهنځي درسي کتاب

چاپ ته چمتو:

نغوړي او نغوتې (ولس نامه)، لطیف جان بابي

د خپلو کتابونو د تصحیح، ټایپ، ډیزاین او چاپ له پاره زموږ سره په دې پته په تماس کې شئ:

Dr. M. Farid Bazger
G.P.O. Box 607, Peshawar, Pakistan
Tel. +92-91-841280. 845637, 45504 یا 844202 Fax. +92-91-841089
E-mail Dr Farid Bazger: ora.peshawar@altavista.net

C/O M.Tariq Bazger :او یا د دعوت د خپرونې له لارې

P.O.Box 289, 2001 Lillestrom, Norway
Phone: 63875971
Fax: 63875971
E.mail: bazger@c2i.net, Website:http:/home.c2i.net/dawat

(c) ketabton.com: The Digital Library

ARIC
B
6.40
HAK
8865
cop - 2

Ministry of Higher Education
Kabul University
Faculty of Education

# Schools of Psychology

Prof. Gul Rahman Hakeem

Published by: Khatiz Organization for Rehabilitation(KOR)

**Get more e-books from www.ketabton.com**
**Ketabton.com: The Digital Library**